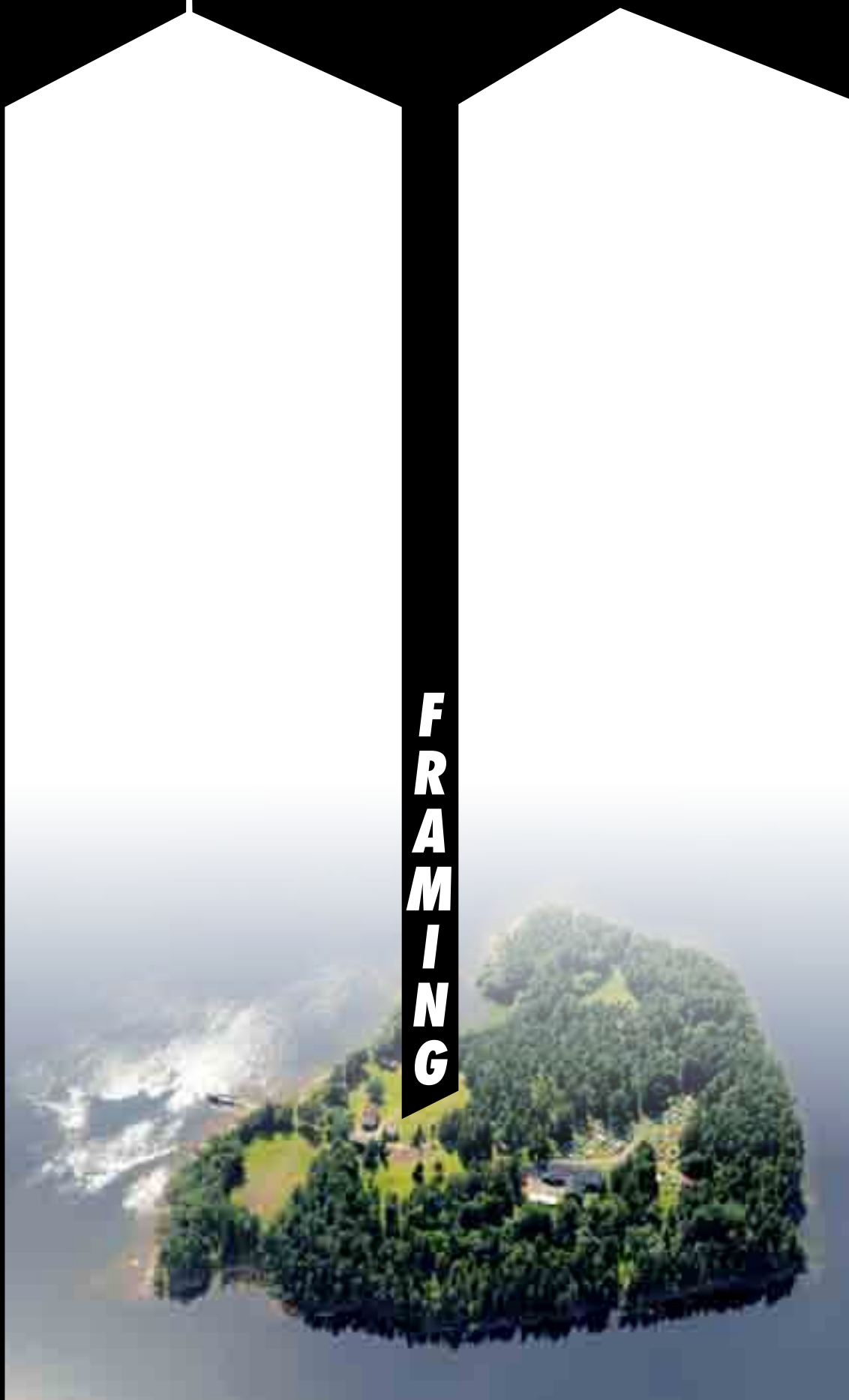

FRAMING

Deze Helling gaat over *framing*:

het activeren van een bepaald waardenstelsel door middel van een raak beeld of scherpe uitdrukking. Toen het eerste omslagontwerp van de werktafel van onze ontwerper kwam (zie hiernaast), werden de makers van de Helling onverwacht deelnemers in een workshop framing. Mark Schalken legde een jeugdfoto van Wilders op een krantenpagina van *Trouw* met portretten van de slachtoffers van Breivik in Noorwegen: een simpel voorbeeld van framing. Het riep direct emotie en debat op:

“Is dat Wilders?”

“Dit kan echt niet. Hiermee schaar je je in het kamp van hen die Wilders verantwoordelijk houden voor de moordpartij op Utoya.”

“Wilders gebruikt dit soort strategieën zelf ook; hij zei eens dat als hij ooit zou worden aangevallen of vermoord, dat aan de verkettering door mensen als Pechtold kwam. En het is een jeugdfoto, de beeldcombinatie gaat ook over jongeren, idealen en wat daar van kan worden.”

“Dat zie ik niet. Ik zie Wilders als hoofdschuldige van Utoya. En dat is veel te simpel.”

“Maar de stilte bij links kan ook niet. Er valt genoeg te zeggen over andere, minder directe vormen van verantwoordelijkheid. Links gaat angstig mee in het rechtse frame dat Breivik alleen een loslopende gek is, terwijl hij deel uitmaakt van de beweging van islamofobe extremisten die sinds de aanslag op de Twin Towers de politiek steeds meer zijn gaan beheersen.”

“Als we zijn portretfoto nou eens meer naar de rand van het omslag schuiven.”

“Dat scheelt. Maar mag je de slachtoffers wel gebruiken om je eigen ideologische punt te

maken? De portretten stonden in de krant als erbetoon.”

“Dan zetten we slachtoffers op pagina twee en Wilders voorop”.

“Dan maken we hem te belangrijk; het gaat er ook om hoe de VVD en het CDA meegaan in zijn anti-islamframe.”

“Ja, als je dat doortrekt, is uiteindelijk iedereen medeverantwoordelijk.”

“Dan nemen we 9/11 als frame.”

Framing is een strijd om het verwoorden en verbeelden van de werkelijkheid. In de politiek komt dit neer op ideologische strijd in een gemediatiseerde werkelijkheid: wie het lukt zijn *frame* (denkraam) dominant te maken, bepaalt de politieke agenda. Het werkt vooral als je boodschap direct samenhangt met de waarden die je wilt uitstralen, zodat je met één woord de gewenste associaties wekt. Framing is de ultieme combinatie van permanent campagnevoeren en ideologische visie. Rechtse politici doen dit met succes. Is links te genuanceerd en rationalistisch, is ze in de war over haar waarden en idealen of neemt ze bewust afstand van deze door sommigen als populistische methode afgeschilderde werkwijze?

In deze Helling proberen we de verschillende lagen van het framen te doorgronden. Allereerst gaat het om inzicht in de betekenis en werking ervan, vervolgens om de alledaagse politieke praktijk en tenslotte om bouwstenen voor een nieuw groen en links frame, waarmee de rechtse populistenverslagen kunnen worden. Het omslag van deze Helling heeft u hopelijk van de urgentie daarvan overtuigd.

Erica Meijers

Voorop: Utoya gezien door de Twin Towers.

Het middelste beeldinzetje onderin komt uit een tv-spot met beelden van verdronken migranten en wanhopige familieleden. Spots als deze worden, ondersteund door de Europese Commissie, uitgezonden in diverse Afrikaanse landen om ongewenste migranten af te schrikken.

Veelzeggend is het contrast tussen deze bewust zeer negatieve framing van Europa met de framing voor de wel gewenste bezoekers, de toeristen. Het handgetekende *España*-symbool van Miro uit de jaren tachtig was voorbeeldstellend in het *branden* van Post-Franco Spanje als zinderend-mediterraan vakantieparadijs. Daarna voorzagen

veel landen zich van joyeuze, warm-verwelkomende logo's, waaronder Nederland.

Dit voorbeeld komt uit het onlangs verschenen *Uncorporate identity*. Dit boek van ontwerp bureau Metahaven bevat tekst- en beeldsays over de visuele *branding* van staten, bedrijven en netwerken.

Marina Vishmidt en Metahaven (red.), *Uncorporate Identity*, Zurich: Lars Müller Publishers 2011.

Andere inzetjes: jeugdfoto van Osama Bin Laden; Obama en zijn staf bij de aanval op Bin Laden; Geert Wilders in een reclamespot van de PVV (gereproduceerd in *Open*, nr. 20: De populistische verbeelding, zie ook p. 40); Tofik Dibi.

INHOUD de Helling, jaargang 24 nr 3 — herfst 2011

THEMA: FRAMING

Creatief met taal⁴

Framing en populisme — Merijn Oudenampsen

Tofik Dibi: “Politiek is ook een trukendoos”⁸

Interview met GroenLinks Tweede Kamerlid — Erica Meijers

Het elfde gebod¹²

Ritueel slachten als politiek-religieus probleem — Marin Terpstra

De samenleving als metafoor¹⁶

Hoe frames onze ideeën bepalen — Willem Schinkel

Vrijzinnig nationalisme²⁰

Een ander historisch frame — Herman Meijer

Veerkracht²⁸

Voorstel voor een groen frame — Dirk Holemans

Bas de Gaay Fortman: “Wakker worden a.u.b.!”³⁰

Interview over een ander mensenrechtenframe — Bart Scheffers

Het nieuwe midden³⁶

GroenLinks moet met D66 het midden omvormen — Bart Snels

Populisme en democratie⁴⁰

Drie boeken besproken — Pieter Pekelharing

Een Bosnisch reisverhaal⁴²

Opbouwwerk in ex-Joegoslavië — Peter Bas-Backer

BEELDBIJDRAGEN

Een campagnestijl voor GroenLinks²⁴ — Mark Schalken

The Daily Things⁴⁶ — krantencollages van Joost Stokhof

RUBRIEKEN

Menno Hurenkamp in Moskou 11

Verder lezen + DE HELLING DIGITAAL 34

Bureau de Helling 39

De Helling is een tijdschrift over politiek & cultuur

Jaargang 24 · nr 3 · herfst 2011

Losse nummers: € 7,50

Jaarabonnement: € 29,50

Jongerendabonnement (t/m 27): € 15,00

Gronummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling.
Niet voor 1 januari opgezegde abonnementen worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Marijtte Denters

Iris van Domselaar

Bas Eickhout

Marius Ernsing

Aetzel Griffioen

Heleen de Jonge van Ellemeet

Herman Meijer

Farid Tabarki

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraai

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

creatief

Hoe komt het dat rechtse politici zo succesvol zijn in het framen van politieke discussies? Het lukt hen beter dan links om de waarden en identiteiten van het electoraat te beïnvloeden. Over framing, populisme en de falende oppositie.

Sinds de discussie over het schuldenplafond worden de superrijken op de Amerikaanse televisiezender *Fox News* stelselmatig aangeduid met de term *job creators*. Geen belasting voor de *job creators*, is de boodschap aan het Amerikaanse publiek, want dat schaadt zogezegd de Amerikaanse arbeidsmarkt. Zo trekt elke dag een parade van *frames* door de Amerikaanse media. Kinderen van Mexicaanse migranten heten *Anchor Babies*, het nieuwe zorgstelsel wordt stelselmatig aangeduid als *Obamacare*, en overheidsinvesteringen staan bekend als *thrifful spending*. Dezelfde ontwikkeling doet zich inmiddels volop in Nederland voor. Hier zijn het Wilders en nieuwrechts die zich de magie van het frame hebben eigengemaakt. In wat volgt, wordt de intieme relatie tussen framing en populisme verkent. De vraag daarbij is waarom rechts zo succesvol is in haar taalpolitiek en de linkse oppositie zo teleurstelt.

The Framing Wars

In juli 2005 verschijnt een uitgebreid artikel in de *New York Times* over de zogenaamde *Framing Wars*. Het opent met een fraaie beschrijving van de Democraten als vliegramponderzoekers, die uit de brokstukken proberen te herleiden wat er toch mis is gegaan op die bewuste dag van de ramp: de verloren presidentiële verkiezingen van 2004. Het antwoord waarmee de Democraten op de proppen komen, zo vervolgt het artikel, is taal. Meer in het bijzonder de manier waarop de Republikeinen hun boodschappen verpakken en de Democraten dat nalaten. Naar aanleiding van deze observatie is sindsdien een politieke taalstrijd losgebarsten in Washington die nog immer voortduurt. Wie de politieke afwikkeling volgde rond de afwaardering van de kredietwaardigheid van de VS, kon Joe Biden en David Axelrod met zure gezichten de term *Tea Party Downgrade* zien lanceren, terwijl rechtse tegenstrevers op triomfantelijke toon spraken van de *Obama Downgrade*.

In het brandpunt van deze strijd staan de populairwetenschappelijke theorieën van de cognitief linguïst George Lakoff, die sinds de verloren verkiezingen van 2004 gekatapulteerd is tot celebrity status en zich heeft ontwikkeld tot een van de voornaamste politieke adviseurs van de Democratische Partij. De grove kern van zijn gedachtegoed is dat het menselijke brein niet rationeel denkt op de wijze van een zakcomputer, zoals de rationele keuze theorie en de klassieke verlichtingsfilosofie aanhouden. Nee, mensen denken in waarden en metaforen en dat geldt in het bijzonder voor zoiets abstracts als politiek. Deze waarden en metaforen zijn vervat in frames, een mentaal raamwerk waarmee mensen hun dagelijkse ervaringen organi-

seren en zich een wereldbeeld construeren. Als mensen op hun rationeel doordachte belangen zouden stemmen, dan zouden de Republikeinen simpelweg niet winnen. Maar, zo stelt Lakoff, mensen stemmen op basis van een identiteit, van bepaalde waarden, niet enkel op basis van belangen. De Republikeinen hebben zich de afgelopen jaren veel slimmer getoond in het framen van boodschappen en het beïnvloeden van de manier waarop het electoraat nadenkt over waarden en identiteit. Daar ligt hun machtsbasis, aldus Lakoff, en daarom zou links allereerst moeten leren om het debat in zijn eigen termen te reframe.

Een frame is volgens Lakoff een in ons brein georganiseerd netwerk van impressies en ervaringen, met bijbehorende associaties en waardeoordelen. Een frame helpt om de complexe realiteit te versimpelen en deze een betekenis te geven. In die zin staat het zeer dicht bij *branding*: waar reclame zich richt op het verbinden van een reeks van associaties met een merk, is framing de inbedding van een politieke realiteit in eenzelfde serie van associaties. Zo verbindt de bovengenoemde term *job creators* de superrijken met een reeks van positieve associaties, maar negatief framen kan ook. Denk bijvoorbeeld hoe de PvdA stelselmatig wordt geframed door Wilders en GeenStijl als theedrinkers, allochtonenkuffelaars en zelfingenomen publieke baantjesjagers. Op dezelfde wijze heeft rechts Groenlinks onlosmakelijk verbonden met associaties als kinderbakfietsen, grachtengordels en een lichte wereldvreemdheid.

Vermijd rechtse frames

In zijn bekendste essay *Don't Think of an Elephant* (2004) beschrijft Lakoff de kracht van een frame aan de hand van een gedachte-experiment waarin hij zijn studenten vraagt om niet aan een olifant te denken. Dat blijkt zeer moeilijk: "Every word, like elephant, evokes a frame, which can be an image, or other kinds of knowledge: elephants are large, have floppy ears and a trunk, are associated with circuses, and so on. The word is defined relative to that frame."

Dezelfde logica gaat ook op voor een politiek frame. Als je een frame direct aanvalt door het te benoemen en inhoudelijk te bekritisieren, loop je een grote kans het debat alleen maar meer in termen van dat frame te definiëren. Zo geldt voor de Wilders frames als linkse hobby, subsidieslurper, multikul, straattuig en islamisering hetzelfde als voor zijn Amerikaanse soortgenoten: de enige manier om ze te bestrijden is om deze woorden te vermijden en het onderwerp via andere frames te benoemen, en het zo te *reframe*. Helaas blijkt uit Obama's opmerkingen over *Obamacare* en PvdA campagnemanager Pieter Paul Slikker's geblunder over multiculti theedrinken, dat nog maar weinig dit helemaal hebben begrepen.

De analyses van Lakoff vinden nu ook in Nederland weerklank, middels boeken zoals *De woorden van Wilders en hoe ze werken* van Jaap Kuitenbrouwer (2010) en Hans de Bruijn zijn *Geert Wilders in debat: over de framing en reframing van een politieke boodschap* (2010) en ook meer activistische analyses als *Reframe Rechts* duiken op. Gezien het overdonderende succes van nieuw rechtse framers als Wilders en GeenStijl is het eigenlijk verwonderlijk dat theorieën over framing pas sinds kort echt populair zijn geworden. Bovendien lijkt dit alles nog niet tot een echte omslag te leiden wat betreft de politieke praktijk van de oppositiepartijen. De *framing wars* in Nederland blijven voorlo-

met taal

pig beperkt tot een unilateraal fenomeen: een rechtse frontale aanval. Oké, men gebruikt ter linkerzijde nu af en toe het woord 'villasubsidie' voor hypotheekrenteaftrek, maar veel verder dan dat gaat het niet. Misschien ligt het eraan dat framing nog veel als een oppervlakkige vorm van *branding* wordt gezien, een simpele retorische of demagogische truc. Een *soundbite*, maar dat is het niet. De techniek van het framen gaat terug tot de essentie van politiek, en in het bijzonder dat van het politiek populisme. Laat me dat uitleggen.

Populisme is framing

Er valt veel voor te zeggen om het populisme eigenlijk als een bijzondere vorm van framing te zien. Waar de meeste onderzoekers van populisme zich namelijk wel in kunnen vinden is dat het populisme een politiek behelst die zich beroept op het volk en zich keert tegen het establishment, waarbij het volk veelal in tegenstelling tot een volksvreemd element wordt gedefinieerd. Het gevolg is dat er onder het populisme een reframing plaats vindt van de identiteit van de politieke gemeenschap.

De meest overtuigende uitwerking van dit argument vinden we bij de politiek filosoof Ernesto Laclau. Hij stelt dat met het zogeheten 'volk' bij het populisme altijd iets bijzonders aan de hand is. Het staat namelijk nooit gelijk aan de gehele politieke gemeenschap, er worden altijd groepen van uitgesloten, om te beginnen natuurlijk het establishment. Juist in het opsplitsen van de politieke gemeenschap in verschillende delen schuilt de essentie van het populisme, stelt Laclau in zijn boek *On Populist Reason* (2005): "Een institutioneel discours probeert de grenzen van de discursieve formatie overeen te laten komen met de grenzen van de gemeenschap. [...] Het tegenovergestelde vindt plaats in het geval van populisme: een front splijt de samenleving in twee kampen. Het 'volk', in dit geval, is minder dan de optelsom van de leden van de gemeenschap: het is een deelcomponent dat er niettemin naar streeft om gezien te worden als de enige legitieme totaliteit."

Laten we een voorbeeld nemen. In de Amerikaanse verkiezingen van 2008 waren we getuige van twee verschillende manieren om zich op het volk te beroepen. Een voorbeeld van een institutioneel discours was de campagne van Barack Obama. Hij appelleerde in zijn speeches aan de gehele Amerikaanse bevolking, met de *American Dream* als verenigend symbool. Op zijn website waren stickers te verkrijgen: 'Latino's voor Obama', 'homo's voor Obama', 'hondeneigenaren voor Obama', 'labour voor Obama', 'boeren voor Obama', je kan het zo gek niet bedenken of er was wel een sticker of Facebook-groep van te vinden. Aan de andere kant van het politieke spectrum beriepen de Republikeinen John McCain en Sarah Palin zich ook op het Amerikaanse volk, maar op een radicaal andere wijze. Zij spraken over *The Real America* (vergelijkbare concepten zijn *Small Town America*, *the Heartland*, *the Silent Majority*) dat werd afgezet tegen het onechte Amerika, dat van de *liberal elite*. Hetzelfde discours vinden we terug bij de *Tea Party* beweging. Hier zien we de populistische logica, waarbij een deelcomponent – het pure, onbezoedelde rurale of suburbane Amerika – een symbool wordt dat als plaatsvervanger dient voor Amerika als geheel. De logische conclusie van dit type discours is dat bepaalde delen van de gemeenschap uitgesloten worden van het 'volk' en daarmee van politieke legitimiteit.

Dezelfde typisch populistische operatie vindt plaats bij het appel op virtuele categorieën als 'de man op straat', 'de gewone mensen', 'Jan met de Pet', 'Henk en Ingrid' of 'de hardwerkende Nederlander'. Het zijn symbolische elementen die als een plaatsvervanger functioneren voor de politieke gemeenschap als zodanig. Zij staan bovendien in oppositie tot andere elementen (bijvoorbeeld de vervreemde linkse elite en de moslimmigranten of de uitkeringstrekkers en profiteurs), die worden uitgesloten van politieke legitimiteit. Een illustratie van deze frontendynamiek binnen het Nederlandse populisme is de 'Twee Nederlanden'-toespraak van Geert Wilders bij de bespreking van de Algemene Begrotingen van 2009: "Het rijk van Balkenende is een koninkrijk van twee Nederlanden. [...] Aan de ene kant onze elite, met haar zogenaamde idealen. Van een multiculturele samenleving, de megahoge belastingen, van de waanzinnige klimaatysterie, van de onstuitbare islamisering, van de Brusselse superstaat en de zinloze ontwikkelingshulp [...] Het is de linkse grachtengordel en zijn kleffe vriendjes. Het andere Nederland, mijn Nederland, bestaat uit de mensen die de rekening moeten betalen. Letterlijk en figuurlijk. Die beroofd en bedreigd worden. Die zuchten onder de overlast van de straatterroristen, die zuchten onder de hoge belastingen en verlangen naar een sociaal Nederland. Het zijn de mensen die ons land hebben opgebouwd."

Wat we uit een lezing van het werk van Ernesto Laclau kunnen concluderen is dat populisme niet zozeer draait om het gehoor geven aan de volkswil, die is namelijk grotendeels virtueel. Het gaat er eerder om deze van een nieuwe invulling te voorzien, ofwel het framen van het volk en de volkswil, ten eerste door negatieve identificatie, het uitsluiten van groepen uit de gemeenschap, het zogeheten *constitutive outside*. Het volk vormt zich door de diskwalificatie van bepaalde groepen, door te bepalen wat het *niet* is. Het zich afzetten tegen de *liberal elite* of de 'vervreemde grachtengordel' en de Ander – de vijand, in ons geval meestal de moslim(terrorist) of de migrant – verschaft een identiteit aan een anders vormloos en zeer heteroog electoraat dat in positieve zin geen duidelijke ideologie of beleidsvoorkeur deelt. Daarnaast draait de symboolpolitiek van het populisme in positieve zin om de toe-eigening en politisering van culturele symbolen die dit begrensde frame van 'het volk' zouden kunnen uitdrukken. Denk aan het politisering van de *Boston Tea Party* om de essentie van Amerika terug te brengen tot een antibelasting en anti-overheid sentiment. Of aan Henk en Ingrid als de kwintessens van de Nederlandse identiteit.

Framing heeft in dit proces van het definiëren van volk en volksvijanden ook een dieper gaande en langer doorwerkende rol dan die van de simpele *soundbite*. Denk bijvoorbeeld aan hoe het hele debat over immigratie en integratie door Wilders geframed wordt. Door eindeloze polemieken (Van Gogh, Gouda) en met behulp van het frame 'straatterroristen' is Wilders in staat gebleken om problemen met criminaliteit onder migrantenjongeren te herleiden tot de non-inpasbaarheid van de achterlijke islam in het verlichte Westen. Terwijl bestaand sociologisch onderzoek bijna unaniem het criminaliteitsprobleem onder migrantenjongeren beschrijft als voortkomend uit stedelijke sociaaleconomische marginaliteit (zo blijken streng religieuze jongeren bijvoorbeeld minder crimineel), blijven Wil-

creatief met taal

ders en nieuwrechts het voortdurend verbinden met de culturele en religieuze achtergrond van het land van oorsprong.

De falende oppositie

De reactie tegen de politiek van het rechtspopulisme neemt grofweg twee vormen aan: een van regelrechte oppositie en een van accommodatie. Beide vormen zijn even problematisch. De oppositionele benadering veroordeelt over het algemeen het populisme als zodanig. Het veroordeelt de irrationaliteit van de populistische politiek, haar demagogische simplificaties en haar xenofobe attitudes, die gecontrasteerd worden met een geïnformeerde, genuanceerde, rationele en kosmopolitische vorm van politiek. Op zijn best creëert deze benadering ongewild een scheiding tussen het gecultiveerde en hoogopgeleide electoraat, die zogezegd voor de rationele en complexe visie op de samenleving stemmen, en de lageropgeleiden die hun stem uitbrengen op het simplistische populistische alternatief. In het slechtste geval creëert het deze scheiding zelfs expliciet en doelbewust (een fout die helaas vaak gemaakt wordt bij zowel GroenLinks als D66): zo wordt het populistische ressentiment van onderop geconfronteerd met eliteressentiment van bovenaf. Deze oppositionele respons is problematisch omdat het de retoriek van het rechts populisme dan wel probeert te bestrijden, maar tegelijkertijd de populistische framing van het politieke landschap als verdeeld tussen een vervreemde linkse

elite en een conservatief volk, verder bevestigt.

De accommodatiebenadering probeert daarentegen een deel van de populistische stem terug te winnen door het belang van bepaalde populistische issues te erkennen. Deze praktijk van accommodatie komt over het algemeen voort uit de visie dat de populistische oplossingen voor sociale problemen extreem, onwenselijk en onrealistisch zijn, maar dat de sociale problemen wel degelijk bestaan. Het probeert dus het populisme de wind uit de zeilen te nemen door de populistische oplossingen te vervangen door meer gematigde en realistische. Daarbij wordt echter de framing van problemen door het rechtspopulisme kritiekloos overgenomen (denk aan de PvdA). Zo wordt bijvoorbeeld een culturalistische framing van integratie geaccepteerd, terwijl men de sociaaleconomische aspecten (onderwijs, arbeidsmarkt) negeert, die in een links frame van emancipatie zouden kunnen passen. Deze tweede benadering probeert de populistische beeldvorming over de vervreemde linkse elite en het rechtse volk tegen te gaan, maar het neemt daarbij de framing van sociale problemen van het rechtspopulisme over, wat ervoor zorgt dat links vast komt te zitten in de rechtse agenda.

Deze twee benaderingen zorgen nog voor een bijkomend probleem, omdat ze niet alleen verschillend zijn, maar ook nog eens in tegenstelling staan tot elkaar. De oppositionele benadering vervreemdt de lagere inkomens en de lageropgeleiden van

survival of

links, terwijl hun participatie een inherent deel zou moeten uitmaken van iedere vorm van emancipatoire politiek. De accommodatiebenadering geeft op essentiële punten toe te aan het populisme. Deze breuk binnen links maakt het schier onmogelijk om op een andere dan een defensieve manier te reageren in het huidige politieke debat. Het enige juiste antwoord is om op alle terreinen de frames van het rechtspopulisme te bestrijden, en net zo goed hoger als lageropgeleiden daarvan te overtuigen. De strijd om het framen is begonnen. Het is tijd om onze woorden terug te veroveren.

=

Een uitgebreide versie van dit artikel verschijnt tegelijkertijd met deze Helling onder de titel 'Populist Realism. Vox Populi and the Postpolitical' in Erica Meijers (ed.) (2011): *Populism in Europe*, Brussels/Vienna, Planet Verlag, 117-132. Zie p. 39.

Bronnen

Bruijn, H. de (2010): *Geert Wilders in debat: over de framing en reframing van een politieke boodschap*. Amsterdam: Uitgeverij Boom

Kuitenbrouwer, J. (2010): *De woorden van Wilders en hoe ze werken*. Amsterdam: De Bezige Bij

Lakoff, G. (2004): *Don't think of an Elephant*. Vermont: Chelsea Green Publishing.

Laclau, E. (2005): *On Populist Reason*. London: Verso.

<http://www.doorbraak.eu/?p=4158>

Bij de beelden:

- Willem Drees, liggend in de duinen, mijmerend na gedane arbeid. Een postzegelontwerp van Jan van Toorn uit 1986 dat door de PTT en de minister werd afgekeurd, omdat het geen pas gaf om een staatsman op deze wijze af te beelden.
- 28-10-2010: Rutte, Verhagen en Wilders hebben hun akkoord.
- Drie actievoerders tegen de bezuinigingen op gehandicaptenzorg doen mee aan een oorlogsherdenking van Canadese militairen. De actiegroep 'Terug naar de bossen' laat van zich horen met diverse mediagenieke protesten. Zo organiseerden ze onlangs ook een survivalweekend met Kamerleden.

Tot de jaren zeventig werden mensen met een beperking in door de kerk gefinancierde instellingen gehuisvest. Toen kwamen er succesvolle acties van gehandicapten die niet langer in de bossen weggestopt wilden worden.

Zie: www.terugnaardebossen.nl

- Zoek bij Youtube op 'Terug naar de bossen', en je vindt o.a. het verhaal van Jan Dick Bruijne. Achttien jaar geleden brak hij zijn nek. Dankzij intensieve ondersteuning kan hij zich redden. 'Mag ik alleen volwaardig mee doen als er geld over is?', vraagt hij zich af. Als hij binnenkort dagelijks een luier krijgt omdat er niemand is om hem op de wc te helpen, maakt hij liever een eind aan zijn leven.

Tofk Dibai

“Politiek

de Helling 8 herfst 2011

10

FOTO: PETER VALCKX

is ook een trukendoos”

Wanneer je het Haagse politieke bedrijf langs de meetlat van George Lakoff legt, blijkt al gauw dat de praktijk een stuk weerbarstiger is dan de theorie. Een gesprek over GroenLinkse waarden, het gevoel erbij en de zoektocht naar woorden.

GroenLinks Tweede Kamerlid Tofik Dibi: “Sinds de PVV in de Kamer is, is framing een hype in Den Haag: je moet Lakoff gelezen hebben, anders tel je niet mee. Framing is heel beeldend vertellen wat je ergens van vindt, het onderwerp inkaderen. De PVV is er heel bedreven in: woorden als massa-immigratie, islamisering en linkse elite heeft bijna iedereen in Den Haag overgenomen. Hoe vaak heb ik mezelf niet betrappt op het gebruiken van de term importbruid! En dat moet je dus nooit doen, want dan neem je het frame van een ander over. GroenLinks hoort bij de partijen die het traagst reageren op deze nieuwe mode. Wij zijn van het ‘enerzijds, anderzijds’: ‘Voorzitter, ik heb drie punten...’ – terwijl je dus in een scherp beeld je punt moet maken. Dat zie je bij de PVV ook: hoe vaker iets wordt gebruikt, hoe meer je het serieus gaat nemen.”

George Lakoff zegt: frames zijn mentale structuren die ons wereldbeeld vormgeven. Is framing een nieuw woord voor misleiding?

“Soms. Ik weet niet of je het propaganda mag noemen, maar dat is het wel een beetje. Als je massa-immigratie zegt, wek je de indruk dat er grote stromen binnenkomen, terwijl dat helemaal niet zo is en dat weet de PVV ook.”

Gaat framing om het zelf toepassen van populistische methodes?

“Ja. Je wekt met een bepaald woord een gevoel en een sfeer op, zonder dat het overeen komt met de werkelijkheid. Het is allemaal onderdeel van dezelfde cultuur, dezelfde tendens in de politiek dat je simpele, hapklare brokken moet produceren voor consumptie van de massa. Als ik een inbreng moet schrijven voor in de Kamer, dan weet ik dat ik een paar zinnen moet hebben die journalisten zo over kunnen nemen. Je moet opvallen, en daarna kun je dan de nuance kwijt in vervolggesprekken met de media.”

Als ik George Lakoff goed begrijp, dan vat hij framing anders op. Volgens hem bestaan

frames overal; iedereen leeft met metaforen en symbolen. Een frame is een diepliggende structuur van waarden en identiteiten. En door een bepaalde term te gebruiken activeer je zo’n onderliggend denkkader.

“Dat is inderdaad de theorie, maar in de praktijk van de Tweede Kamer betekent het doorgaans simpelweg: hoe verkoop ik mijn boodschap het best en hoe ga ik er met een gestrekt been in bij mijn tegenstander.”

Is politiek dan niet de strijd over de definitie van de werkelijkheid?

“Het is allemaal perceptie. Zo wordt er nu gesproken over de strijd tegen *factfree politics* – dat is de tegenbeweging tegen framing en *spinning*, een poging om het rationele betoog in ere te herstellen.”

Ga je dan niet dwars in tegen inzichten van Lakoff en anderen die zeggen dat mensen helemaal niet op grond van feiten en rationele argumenten beslissen, maar juist op grond van emoties en identiteiten?

“Ik denk dat het een illusie is om te denken dat mensen alleen maar kleine, domme boodschappen willen horen. Mensen willen uitgedaagd worden. Als je de feiten maar pakkend verkoopt, dan willen mensen ook luisteren naar de nuance. Ik ben het dus eens met het protest tegen *factfree politics*, maar je moet je boodschap zo aankleden dat hij ook aankomt. Maar het is waar: het is stil aan de overkant; de begeesting zit niet bij links, maar bij de populisten.”

Stort links zich op het framen bij een gebrek aan een eigen verhaal?

“De vraag is vooral: hoe verbind ik mijn verhaal weer met de huidige tijdgeest. Iedereen is op zoek naar woorden. Er is niets mis met de waarden van links, maar het probleem is hoe je ze verpakt. Woorden als ‘solidariteit’ en ‘kwetsbare mensen’ kan ik niet meer aanhoren.”

Welke waarden zijn het dan die nog overeind staan? Is dat wel zo helder?

“Ja. Van groene politiek tot... ik heb er niet echt woorden voor, maar het gaat om verheffing via onderwijs, duurzaamheid. Wij gebruiken nog steeds woorden die ik heel ouderwets vind, zoals solidariteit, duurzaamheid, participatie.”

Als je er geen woorden meer voor hebt, dan weet je toch niet meer waar het naar verwijst? Dan is het toch alleen nog een gevoel?

“Ja, het is een gevoel. En het gevoel is in de war. Daardoor kan je de woorden niet snel pakken. Die nieuwe woorden heb ik nog niet.”

Dan ga ik toch twifelen of er met de waarden werkelijk niets aan de hand is en of het alleen om het jasje gaat.

“Nee, het gaat niet alleen om de presentatie. Je moet de waarden zelf voelen. Woorden als kaalslag, afbraak en kaasschaaf vind ik zo overdreven: we zijn hier niet in een Derde Wereld land.”

Vind je het dan ook overdreven dat er in die termen wordt gesproken over bezuinigingen in de cultuursector?

“Nee, ik vind het heel ingrijpend om een kwart van het budget te bezuinigen. Maar ik zoek naar andere manieren om het te zeggen dan meteen neoliberale afbraak of kaalslag. Jos van der Lans en Ascher zeiden: pas op dat je in je weerstand tegen de bezuinigingen de bestaande instituties niet gaat verdedigen. Dat vond ik erg goed, want als er iets is wat wij als politici moeten doen dan is het wel de gevestigde orde constant scherp houden. Dat hervormingsgezinde, vernieuwende, dat altijd bij ons hoorde, dat mis ik wel echt. Die waarden moeten weer opnieuw gevoed worden.”

Lakoff zegt dat de conservatieven in Amerika zo succesvol zijn omdat ze decennia lang hebben geïnvesteerd in denktanks en in het ideologische debat. Doet GroenLinks daar niet veel te weinig aan?

“Ja. Ik heb niet het gevoel dat er een permanente denktank is die de hartslag van de samenleving volgt en inspeelt op nieuwe ontwikkelingen. We gaan pas denken als er verkiezingen aankomen. Dat is echt anders dan bijvoorbeeld de SP en de PVV. Daar zie je wel constant de poging te ontdekken wat er onder de oppervlakte leeft en daar politiek mee te maken. We hebben best een consistente visie op veel zaken, maar heel veel daarvan is gemeengoed geworden. Je moet je boodschap dus verversen: wat zijn nu de nieuwe uitdagingen? Ik bedoel, groen is allang niet meer van ons.”

Waarom eigenlijk niet?

“Ja, dat is een goede vraag. Misschien claimen we het niet genoeg. En dat heeft ook met framing te maken. Als mensen aan ons denken, denken ze vaak aan klein groen, en niet aan groot groen. Dan denken ze aan terrasverwarming en dat ze geen vlees mogen eten en geen auto mogen rijden. Niet dat we Nederland een eigen energievoorziening willen geven, onafhankelijk van de wereld. Dat vind ik soms wel frustrerend.”

Komt dat niet ook doordat de frames, de waardenstelsels van GroenLinks, met elkaar botsen?

“Ja, en daar hebben we nooit over gesproken.”

Je merkt dat soms ook in de fractie. Er is een school die echt vrijzinnig is en een die echt groen is, in moralistische zin: wij weten wat de burgers moeten doen."

De Duitse Groenen hebben alles op het groene frame gegoooid, zou dat hier ook werken?

"Nee, ik denk het niet. De vrijzinnige kant hoort heel erg bij onze geschiedenis en cultuur. In Duitsland was het frame van vrede en rechtvaardigheid heel dominant. Wij hebben ook wel die geschiedenis met de Tweede Wereldoorlog, maar bij ons werkt elke vergelijking met de Tweede Wereldoorlog averechts."

Intussen is die periode voor heel veel linkse mensen nog steeds een belangrijke bron. In de oorlogsjaren leerden mensen hoe vernietigend discriminatie en racisme is.

"Je kunt ook zeggen: de nieuwe generatie heeft dat niet. En wil je ze dan die geschiedenis meegeven of wil je nieuwe waarden creëren? Ik merk dat ik meer op zoek ben naar dat laatste. Ik beweeg me sowieso in de politiek op basis van wat ik hoor en voel."

Welke frames kan je nu inzetten tegen het populisme? Een tijdje geleden noemde je de PVV plucheplakkers.

"Volgens mij heeft het wel gewerkt. Volgens sommigen mag dat niet, omdat je een woord gebruikt dat de PVV zelf heeft bedacht. Maar ik denk dat je soms een frame ook kunt herdefiniëren. Ik heb dus gezegd dat er een extreme make-over heeft plaatsgevonden en dat de PVV van antiplucheplakkers zelf plucheplakkers zijn geworden."

Je zegt dan niets over je eigen waarden.

"Nee, behalve dat je duidelijk maakt dat je ook tegen plucheplakkers en regenten bent."

Maar hoe geloofwaardig is dat, want je bent zelf ook deel van hetzelfde systeem. Het gevaar is dus dat het op jezelf terugslaat: alle parlementariërs zijn plucheplakkers.

"Ja, maar het was gewoon een experiment. Wil je hier goed in worden dan moet je de ruimte nemen om te oefenen. Ik weet dat het niet perfect was. Het deed ze wel pijn. Ze gingen erop reageren en ze namen het zelf in hun mond. Maar inderdaad, het was hun frame. Maar het gaat steeds beter. Ik merk dat ik in steeds meer debatten woorden vind om een minister te framen en klem te zetten."

Heeft de fractie bij de discussie rondom Kunduz ook bewust nagedacht over framen?

"Ja. We hebben er bewust voor gekozen om de mensen die niet meer geloven dat je iets kan betekenen in Afghanistan cynisch te

noemen. Dat was wel heel hard, want het sloeg ook terug op partij- en fractiegenoten die tegen waren, zoals Ineke van Gent, en mensen die twijfelden, zoals ik. Het was dus een gevaarlijk frame, maar het werkte wel in het debat. Want Cohen en Roemer kwamen daardoor wel in de cynische hoek terecht."

Ik herinner me vooral ook de andere kant: wij zijn mensen die nog idealistisch zijn en ergens in geloven en die ons inzetten voor de mensen daar. Dat is ook gevaarlijk, want voor je het weet word je als naïef weggezet.

"We werden inderdaad als naïef bestempeld, waardoor het leek alsof we irreële eisen stelden. Het was dubbel. Framing is ook slecht voor een echte inhoudelijke discussie. Als je het namelijk maar mooi inpakt, gaan mensen al snel mee. Het is strategisch heel slim: je krijgt mensen gevoelsmatig wel mee, maar niet per se inhoudelijk. Ook ik straalde in de zaaltjes die ik bezocht uit dat we verantwoordelijkheid wilde nemen. Daardoor kreeg ik mensen mee die eigenlijk tegen waren. Dat is mooi, maar het voelde soms ook ongemakkelijk. Je houdt toch ook het gevoel dat het een truc is. Politiek is ook deels een trukendoos die je gebruikt om je verhaal over te brengen."

Lakoff ziet framing als bewustwording, definitie en presentatie in een. Als je dat proces op gang weet te brengen bij mensen, dan verander je echt iets. Maar in de praktijk van de politiek werkt het dus vaak niet zo?

"Nee, je kunt ook lege dozen verpakken. Het is vaak gebakken lucht, die wel geconsumeerd wordt. Ik probeer standpunten aan waarden te koppelen, zoals open samenleving, rechtstaat, vrijzinnigheid, rechtvaardigheid. Maar er zit nog niet één gedachte achter."

Kortom, wat staat GroenLinks te doen?

"Een grote discussie in de partij over de vraag wat onze waarden zijn. En dan alle onderdelen van de partij stimuleren om daar elke dag werk van te maken en het steeds te herhalen."

=

Redelijkheid, wie is er tégen? Niemand. Redelijkheid is wat George Lakoff, Amerikaans linguïst en intellectueel baas van het 'framen', een diep frame noemt: we zien niet dat met het woord een maatschappijopvatting meereist. Toch zijn minderheden altijd de dupe geweest van het frame van redelijkheid en rationaliteit en autonomie dat om ons begrip van democratie hangt. Heb je macht, dan mag je zeggen wie er verstandig is. Heel vaak blijkt dat er toe te leiden dat machtige mensen verstandig heten en onmachtige mensen dom.

Bij het woord belasting is het duidelijk dat er iets fout zit: belasting. Maar het is zo gegroeid dat burgers iets moeten afdragen aan machthebbers. Vroeger om de hofhouding te onderhouden. Dat was een last. Inmiddels hebben we vooral profijt van belasting. Maar 'bijdrage om goede asfaltwegen, weinig inbrekers en goedkope scholen te hebben' klinkt niet. We weten dat het een verkeerd frame is en antibelasting partijen maken er dankbaar gebruik van, maar heel erg vinden we het niet. Bij democratie zien we het niet meer. Wie

autonoom is, mag stemmen: elke achttienjarige is zelfstandig, kan dus eigen keuzes maken en mag dus meebeslissen over het parlement. Erg eerlijk. Of niet? Want wanneer ben je precies autonoom?

Er was een tijd dat vrouwen, arbeiders en dat soort mensen het niet waren. Te dom of te arm om zelf iets te kunnen vinden, vond men. Ze roken ook vaak gek, arbeiders. Dus geen stemrecht, logisch. Dom of arm zijn inmiddels geen argumenten meer, het is discriminerend. Maar hoe autonoom zijn jongeren die bij hun ouders wonen of jongeren die geld van de overheid krijgen? Of, nou we het er toch over hebben, ouderen die bij hun kinderen wonen of ouderen die eigenlijk al een tijdje danig het bos in zijn?

Het kan niet anders of ze doen allemaal maar wat in het stembokje, ze klooiën maar wat aan met dat potlood, ze KarelAppelen. Net als trouwens mensen die op een lijsttrekker stemmen die al dood is, mensen die op de dolfinnenpartij stemmen en mensen die ondanks de vijfhonderdmiljoen opschriften in dertig talen dat je met een ROOD POTLOOD moet stemmen, een balpen uit hun zak trekken en een hokje blauw maken. (Die drie categorieën tellen op tot miljoenen Nederlanders, sorry.)

Kortom zelfstandigheid noch rationaliteit, maar wel het vermogen tot kleuren blijkt onderscheidend voor het stemrecht. Er hangt

een vals frame om de democratie. Een grote groep Hardwerkende Nederlanders wordt met de fictie van redelijkheid het stemrecht onthouden, namelijk: kinderen.

Er is geen basis om baby's, kleuters, kinderen en pubers niet te laten meestemmen voor de Tweede Kamer. Zelfstandigheid is een fictief criterium, verstandelijk redeneren kunnen ze gemiddeld even goed als de huidige groep kiezers, en wie wel eens een kind ontmoet heeft weet dat ze ook eigen meningen hebben. Wat zegt u – stemmen kinderen wat hun ouders stemmen? Kijk naar je eigen. Maken ze geen rationele keuze? Gooi dan ook de stemkaart van alle PVV'ers die vanwege hun AOW op Wilders stemmen in de prullenbak. En die van pacifistische GroenLinksers. Belangrijker is dat een paar miljoen kinderstemmen de enige manier zijn om een einde maken aan de dominantie van pensioen- en bejaardenproblematiek in Den Haag. Het onderwijs en de leefomgeving zullen bloeien.

Let op, hier staat niet: verlaag de stemgerechtigde leeftijd naar zestien. Of veertien. Dat is een variant van willekeur. Dat is slap. Dat is D66. Democratie is niet redelijk. De neurologie zegt het ook: kiezers volgen hun emoties. Mensen doen maar wat, democratie is bij de beesten af. Schud het frame af. Wie kan kleuren mag stemmen.

=

Aanklooiën

MENNO HURENKAMP UIT MOSKOU

Het elf

RITUEEL SLACHTEN ALS POLITIEK-RELIGIEUS PROBLEEM

Godsdienstvrijheid of dierenrechten? Debat en besluitvorming rond het ritueel slachten in het voorjaar van 2011 leken over dit dilemma te gaan. Wie de vooronderstellingen van de debattanten nader onderzoekt, ontwaart andere kaders die veel onthullen over de geestestoestand van Nederland.

Achter de ogenschijnlijke tegenstelling tussen godsdienstig ritueel en seculiere technische procedure, gaat een strijd schuil die veeleer als voortzetting van de vroegmoderne godsdiensttwisten met andere middelen moet worden geduid. Het zal mij tot het besluit nopen dat er een stevig debat in Nederland nodig is over de vraag of het niet tijd wordt om definitief politiek modern te worden. Wat is de aanloop tot de kwestie?

Mensen doden dieren, soms vanwege het plezier van de jacht of de vangst, doorgaans om het vlees op te eten. De mens die een huiver ervaart bij het doden van een levend wezen, maar toch vlees wil eten, omgeeft de slacht van het dier met regels. De aard van die regels kunnen verschillen, afhankelijk van de schroom die mensen ervaren bij het doden van een dier. Het maakt verschil of men het leven zelf als heilig ziet (dat wil zeggen als een goddelijke gave), en de levensnoodzakelijke schending alleen toestaat binnen strikte grenzen, of dat men quasi-humanistisch het dier als een soort mens ziet die ook recht heeft op een dierwaardig leven. Inmiddels lijken alle meningen vanuit één punt te vertrekken: dierenleed bij de slacht moet worden voorkomen.

Iets heel anders dan het doden van een dier door mensenhand is de *industriële* slachting, waaraan elke schroom of huiver ontbreekt aangezien het dier slechts grondstof is voor een product. De kille moordmachinerie wordt in toom gehouden door de oorspronkelijke huiver te vertalen in een *instrument* dat doodt zonder noemenswaardig lijden. Voor de industrie is de toepassing van dit middel slechts een element in een kosten-baten-analyse, maar geen intrinsieke maatstaf. Die kan alleen van buiten komen, van godsdienstige of wereldlijke wetgevers. In plaats van als regelgevers gezamenlijk op te trekken tegen het industriële nihilisme, vindt men het blijkbaar nodig een strijd te voeren over de vraag of een 'humanistische' of een 'godsdienstige' huiver voor het slachten van dieren de voorrang verdient.

Wellicht is een duidelijke aanwijzing voor wat er van de godsdienstige dimensie van de samenleving geworden is, de verhouding van mensen tot de ons omringende natuur – en dan vooral de levende natuur. De mens die volledig van God en Zijn Schepping is losgeraakt, zo luidt het

gangbare verhaal, is zijn eigen meester en stelt zichzelf de wet. Hij of zij is autonoom, niet langer onderworpen aan transcendente autoriteiten (heteronomie). Dat betekent ook dat de omringende wereld aan zijn of haar voeten ligt, klaar voor waarneming en gebruik. Niets staat de mens als heerser over de natuur meer in de weg – met uitzondering van zijn eigen wensen en gevoelens. De natuur is er voor de mens. De mens hoeft zich niet te verantwoorden aan een schepper van deze natuur. De 'radicale Verlichtingsdenker' Spinoza kon daarom in zijn *Ethica* schrijven dat de natuur van het dier geheel vreemd is aan de natuur van de mens. En omdat de mens aldus niets met het dier gemeen heeft, kan hij of zij het dier zoals het hem goed dunkt gebruiken. Alleen mensen kunnen elkaar recht doen omdat zij iets gemeenschappelijks hebben en dus medelijden als een ander lijdt. Het lijden van een dier raakt de mens niet, aldus de als goddeloze filosoof bewierookte Spinoza.

Zo radicaal 'atheïstisch' is men tegenwoordig niet, blijkens de zorg om de natuur en vooral voor de rechten van natuurlijke wezens. Getuige de publieke discussie over het rituele slachten is de 'geseculariseerde' medemens wat dit betreft nog Roomser dan de paus, dat wil zeggen nog meer bezorgd om het recht op een lijdenloos leven van dieren dan 'godsdienstige' mensen (in het bijzonder joden en moslims). Het oordeel luidt dat de barbaarse manier om dieren te slachten die de laatstgenoemden erop nahouden 'uit de tijd' is en niet thuis hoort in een beschaafde samenleving. De rechten van dieren blijken de voorrang te hebben boven de rechten van mensen in het bepalen van hun omgang met dieren. De vraag is dan: aan welke transcendente wet gehoorzaamt men wanneer men in naam van dieren recht spreekt over mensen? Wie even verder kijkt dan de geseculariseerde neus lang is, ziet dat het hier in feite om een godsdiensttwist gaat en niet om een strijd tussen ongelovigen en gelovigen – een gevecht om de vraag welke transcendente, heteronome instantie de bovenaan moet voeren. Aan de ene kant staan dan de 'goddelijke wetten' die voorschrijven hoe mensen hebben om te gaan met wat hen door God gegeven is: dieren om zich te voeden. Deze regels herinneren de mens aan zijn schuld: het inbreuk maken op de goddelijke schepping (door een dier te

de gebod

doden) en het feit dat hij voedsel ontvangt van de goddelijke Schepper. Aan de andere kant staat een 'natuur' die eerbied verdient, die men niet als een ding mag behandelen en gebruiken. Natuurlijke wezens zijn voor een deel als mensen: ze ondervinden lust en pijn. Volgens de hedonistische moraal van de moderne mens, nu geprojecteerd op de levende natuur, mag men het dier niet nodeloos pijn of leed bezorgen. Het afslachten van dieren is voor de meeste mensen – vegetariërs en veganisten dus uitgezonderd – geen punt. Hier prevaleert de eigen wens om vlees te eten boven de dierlijke wens nog een paar jaartjes langer in de wei te mogen grazen. Het punt is, zo lijkt het, hoe men slacht.

Achterlijke gelovigen

Moeten wij onszelf op de borst kloppen vanwege de geweldige verworvenheid dat we nu levende wezens kunnen doden zonder dat ze hoeven te lijden? Dit twijfelachtige triomfalisme klinkt door in de minachting voor godsdienstige slachtrituelen die in dit opzicht *technisch* tekortschieten. De rituele slachters moeten zich voortaan bedienen van de moderne technieken om te doden zonder lijden. Het verschil is overigens ongeveer één minuut dierenleed, als we tenminste uitgaan van de optimistische schatting dat de gebruikte verdoovingstechnieken altijd goed werken. Maar de oogkleppen van het optimisme horen bij dit soort vooruitgangsgeloof. Techniek in plaats van menselijke verantwoordelijkheid: dat is de eigenlijke boodschap van de Kamermeerderheid. Het rituele slachten is uitdrukking van het besef van de mens dat hij verantwoordelijkheid neemt voor het doden van dieren en beseft dat hij daarmee de natuurlijke orde schendt. In de discussie viel echter al op dat ook deze traditionele achtergrond van het ritueel verdwenen is, en de slachters zelf beargumenteren dat hun techniek eigenlijk superieur is. De technische geest houdt niet van gewetenskwesaties en verantwoordelijkheid, maar houdt het liever bij procedures. Ondertussen is de politiek er aardig in geslaagd zichzelf en de burgers voor de gek te houden, met de boodschap dat de ware dierenmishandelaars die achterlijke gelovigen zijn (die nog 'in de middeleeuwen' of 'in het stenen tijdperk' leven). Ondertussen – terwijl de goegemeente zich verheugt in haar beschavingspeil – gaat het grootscha-

lige slachten op industriële wijze onbekommerd door.

Maar nogmaals: waar komt deze wet vandaan? Wie of wat stelt de mens een grens in zijn omgang met natuurlijke wezens? En waarom is het alleen deze grens (pijnloos doden) en niet een andere grens (ritueel of helemaal niet slachten)? Een wat meer cynisch ingestelde waarnemer zal deze vragen belachelijk vinden. Er is helemaal geen 'hogere' wet in de goddeloze mensenwereld van vandaag de dag. Een meerderheid legt een minderheid haar wil op, omdat ze toevallig een broertje dood heeft aan al dat achterhaalde, religieuze gedoe. Ze hoeven zich ook helemaal niet te verantwoorden, want ze hebben de macht. En bovendien hebben ze gelijk, want wat de meerderheid vindt is vanzelfsprekend. Niettemin: er was een publiek debat en er zijn daarin argumenten voor en tegen uitgewisseld. We hoeven deze discussie niet als een dekmantel te zien die het brute machtsvertoon moet verhullen. Dat debat berust op vooronderstellingen die men voor waar moet aannemen, wil men zichzelf als discussiant nog serieus nemen. Een geseculariseerde samenleving, zo zegt men vaak, kan religieuze argumenten niet toestaan. Het punt dat ik in de aanhef maakte, is evenwel dat de *argumentatie* van de voorstanders van een verbod op ritueel slachten wel degelijk een politiek-religieus aspect heeft. Er gonst een elfde gebod door de lucht, waarvan de 'achterlijke' openbaringsgodsdiensten nog geen weet hadden en hebben, te weten: "Gij zult dieren geen nodeloos leed bezorgen wanneer u ze voor eigen consumptie afslacht!".

Misschien heb ik een discussiebijdrage over het hoofd gezien, maar ik ben nergens enige reflectie tegengekomen waarin dit gebod (of verbod) wordt onderbouwd, of waarin aannemelijk wordt gemaakt hoe een dergelijk gebod te verenigen is met een samenleving op 'humanistische' grondslag (de autonomie van de mens). Waar een dergelijke onderbouwing ontbreekt, is ook een recht om andere manieren van slachten te verbieden zonder grond. Dit elfde gebod is op dezelfde geheimzinnige manier geopenbaard als de van God afkomstige regels die godsdiensten kennen voor het slachten van dieren. Het debat gaat vervolgens alleen over de vraag welke slachtwijze in overeenstemming is met het elfde gebod. Zolang die onderbouwing niet gegeven is,

kan niet gezegd worden – zoals gedurende het hele publieke debat is gebeurd – dat het gaat om een strijd tussen dierenrechten en godsdienstvrijheid. Het gaat, zoals gezegd, om een godsdiensttwist met het dierenleed bij de slacht als inzet. Er staan twee partijen tegenover elkaar die *beide* een beroep doen op een transcendente gebiedende instantie (de aanspraken van God en van dieren).

Machtsaanspraken

De moderne staat had als inzet de godsdiensttwisten te boven te komen door het *privatiseren* van alle transcendente autoriteiten. Deze autoriteiten worden tot symbolen waarnaar mensen kunnen verwijzen, maar die niet meer als grond kunnen dienen voor machtsaanspraken. Mensen hebben alleen nog maar meningen en belangen. Botsingen tussen meningen en belangen worden beslecht door algemene rechtsregels en de toepassing daarvan door onafhankelijke rechters. De prijs voor deze *depolitiserings* van hogere wetten – wat hetzelfde is als de monopolisering van wetgeving en rechtspraak door één publieke macht – is uiteraard dat geen enkele transcendente autoriteit meer erkend kan worden, behalve in de vorm van belangenbehartiging. Mensen hebben het recht hun belang als gelovige te verdedigen in overeenstemming met de bestaande rechtsorde. Evenzo hebben mensen het recht om voor de belangen van dieren, van de natuur, of van allerlei ideële waarden op te komen. Maar niemand heeft het recht zich met uitsluiting van anderen uit te roepen tot bemiddelaar tussen bijvoorbeeld de dierenwereld en de mensenwereld, net zo min als tot bemiddelaar tussen God en de mensen. En hier wringt de schoen.

Nu heeft in Nederland deze moderne staat nooit echt wortel geschoten. Lange tijd heeft de Hervormde Kerk in het godsdienstig pluriforme Nederland de boventoon proberen te voeren. Halverwege de negentiende eeuw kwam daarvoor een zuilenstelsel in de plaats waarin de leiders van meerdere bevolkingsdelen (protestanten, katholieken, socialisten en liberalen) bij toerbeurt hun zin op specifieke punten mochten doordrijven. Na het uiteenvallen van dit stelsel vanaf de jaren zestig leek het erop dat een tijdperk van vrijheid, blijheid zou zegeviereren, maar inmiddels is de roep om een duidelijke identiteit weer

14 *Het elfde gebod*

boven gekomen. Niks multiculti. De God van Nederland heeft ons via zijn profeten kond gedaan van enkele nieuwe geboden: Gij zult geen hoofddoekjes dragen! Gij zult de Koran verbranden! Gij zult de aanhangers van de linkse kerk verdrijven uit de tempels van de ware godsdienst! En het reeds genoemde 'elfde gebod', wat ook het veertiende zou kunnen zijn. En men kan de komende tijd meer openbaringen verwachten, want de profeten moeten media-aandacht blijven genereren. Weest waakzaam, want de antichrist is onder ons ...

Is er nog een kans dat Nederland ooit *modern* wordt? Dat is immers de vraag die aan mij gesteld is: wat is het denkkader ('frame') achter de discussie over het ritueel slachten en hoe kan dat veranderd worden? De moderne politieke orde die uiteindelijk gestalte heeft gekregen in de liberaal-democratische rechtsstaat is uiteraard *institutioneel* gezien nog volledig aanwezig, iets anders is echter of het nog als zodanig (h)erkend wordt door burgers, wanneer deze zelf niet meer vertrouwd zijn met de principiële beslissingen die aan die politieke orde ten grondslag liggen. De vrijheid van godsdienst is de verworvenheid die samenhangt met een verbod op godsdienstige machtsaanspraken: aanspraken op een machtsmonopolie in naam van een hogere wet of instantie. Het verschijnen van een dergelijke machtsaanspraak – al is het in naam van een vermeende *ongods*-dienstigheid – betekent daarom omgekeerd een bedreiging van de vrijheid van godsdienst. Het probleem is niet dat regering en parlement een wet uitvaardigen die het slachten van dieren regelt: dat past geheel binnen het kader van de liberaal-democratische rechtsstaat. Deze wet moet echter algemeen zijn, dat wil zeggen het gelijkheidsbeginsel niet aantasten. De uitvoering van de wet moet ook algemeen zijn, dat wil zeggen de overheid moet *overal* controleren of mensen zich aan de wet houden. Het probleem in de kwestie van het ritueel slachten (net zoals in het geval van de hoofddoekjes) is echter dat een wet wordt uitgevaardigd die gedragingen van een specifieke groep mensen verbiedt – in naam van de maatstaf die 'de rest' erop nahoudt. Dan zijn we weer terug bij de machtsaanspraken van de Hervormde Kerk in Nederland, en dus bij de intolerantie van een *civil religion*.

Het wordt tijd voor een algemeen publiek debat over de politieke orde in Nederland. De strijd die nu wordt uitge-

vochten op pietluttigheden die tegelijk grote gevoeligheden zijn voor veel Nederlandse burgers, bevat te veel *verborgen premissen* die juist te maken hebben met de uitleg die burgers geven van het politieke stelsel waarin wij gezamenlijk besluiten nemen over onze samenleving. Dat principiële debat moet gaan uitmaken of wij de moderne aspecten van Nederland (de liberaal-democratische rechtsstaat) willen behouden en versterken, of dat wij doorgaan op het discriminerende pad van de dictatuur van de meerderheidscultuur.

Spinoza's pleidooi voor de vrijheid van denken, van persoonlijke godsdienstbeoefening en van meningsuiting (mits in redelijkheid publiek gemaakt) vond in de Nederlanden (let wel: meervoud: de Nederlandse eenheidsstaat is een Franse uitvinding) van de zeventiende eeuw nog weinig weerklank. Spinoza bestreed dan ook vooral de geestelijke leiders die vanaf hun kansels het volk opruiden tegen de krachten van 'de vooruitgang'. Hij verlangde naar een Nederland waarin burgers eerbied hebben voor de politieke orde en in samenwerking bijdragen aan de verbetering van de toestand in het land. In zijn ogen kan het schoffen van minderheden alleen maar tot wanorde en burgeroorlog leiden en zoals *wij* inmiddels *kunnen* (en behoren te) weten – ook tot plannen voor een 'eindoplossing'.

=

In de eerste Nederlandse ecologische slachterij De Groene Weg werden alleen dieren geslacht die maximaal 200 km hadden gereisd en die na daarna twee dagen rust gehad hadden om van de stress te bekomen. De slagers werkten er maximaal vijf uur per dag en werden vakmatig getraind en psychologisch begeleid. De Groene Weg kon de concurrentie met de industriële slacht niet aan en moest eind jaren negentig de deuren sluiten. De meeste dieren die biologisch vlees leveren worden tegenwoordig in een 'gewone' slachterij verwerkt.

Foto's: Philippe McIntyre

de samenleving

Hoe diep bepaalde frames ingrijpen, wordt duidelijk aan de hand van de metafoor van de samenleving als lichaam. Ideeën over bijvoorbeeld integratie en groei worden hierdoor onbewust vormgegeven, en niet op gunstige wijze. Het is tijd om van metafoor te verhuizen.

Het bekende boek van Lakoff en Johnson over metaforen in het dagelijks leven heet *Metaphors we live by*. Maar vaak is het nog eerder zo dat we in een metafoor lijken te leven. Dat geldt nergens zo sterk als in de metafoor waarin ons idee van wat een samenleving is berust. In de klassieke retorica is de metafoor de meest algemene troep. Door de Romeinen *translatio* genoemd, is de metafoor een vergelijking die zo ver doorgevoerd wordt, dat het vergelijkende element datgene wat vergeleken wordt, vervangt. (Eisenhut 1982, 23, 6) Aristoteles stelt bijvoorbeeld dat 'als een leeuw spring hij op hem' een vergelijking is (hij verwijst naar Achilles), maar 'een leeuw sprong op hem' is een metafoor. Metaforen zijn vaak noodzakelijk omdat hetgeen ze beschrijven zich niet direct laat observeren. Een metafoor is dus een manier om iets onbekends te beschrijven in termen van iets bekends. Dat geldt voor alledaagse dingen als een 'verhitte woordenwisseling' of een 'zwarte stilte', maar het geldt des te sterker voor verschijnselen als God of samenleving, die niemand ooit gezien heeft maar waarvan iedereen een zekere – metaforische – kennis heeft. Het zijn vormen van wat de Italiaanse denker Vico op de drempel van de moderne tijd *universale fantastico* noemde, universele categorieën van de verbeelding, die vormen van kennis op basis van metaforisch denken belichamen. Vico stelt bovendien dat metaforen met name daar gewaardeerd worden, waar ze onzichtbare dingen van emotie en betekenis voorzien. (Vico 1999 [1744], 159) En zoals Paul Ricoeur heeft betoogd, hebben metaforen hun eigen werkelijkheid omdat ze voorbij gaan aan woord of frase maar een 'discours' kunnen funderen: metaforen hebben de macht de werkelijkheid te ordenen. (Ricoeur 1975, p. 323 e.v.) De antropoloog Lévi-Strauss benadrukte al dat substitutiemechanismen als metafoor, analogie en metonymie fundamenteel zijn in de classificatiesystemen van 'primitieve' volken. Maar ook in de meest basale classificaties van de moderne tijd spelen ze een be-

langrijke rol, zij het dat de metaforische structuur van het dagelijks leven doorgaans buiten ons bewustzijn om opereert. (Lakoff & Johnson 1980, p. 3)

Een van de meest basale classificatievormen die we momenteel kennen behelst de indeling van personen in 'samenlevingen'. Als gezegd heeft niemand ooit een samenleving gezien, en dat is natuurlijk ook niet mogelijk. Dat maakt een samenleving niet minder werkelijk dan dingen die

als metafoor

ren om de samenleving mee te beschrijven, zoals meest recent de metafoor van het netwerk, maar die berusten in oudere analogische vormen. De oudste analogie waarmee de samenleving is beschreven is die volgens welke ze op een menselijk lichaam lijkt. Op die analogie, die nog steeds aan de basis ligt van ons hedendaagse denken over wat een samenleving eigenlijk is, zijn metaforen gebaseerd waarvan de metafoor van de 'groei' de belangrijkste is. De analogie van het lichaam levert de basis-ingrediënten van ons denken over zowel de culturele als de economische ordening van de samenleving. Om dat duidelijk te maken, is het goed eerst stil te staan bij de geschiedenis van die analogie en de metaforische rijkdom die ze op heeft geleverd.

De samenleving als lichaam

De afgelopen 2500 jaar is het lichaam de dominante analogie geweest waarmee gedacht kon worden over wat tegenwoordig 'samenlevingen' heten. Daarvoor zijn aanknopingspunten te vinden in Indisch en Chinees denken, en voor een begrip van ons huidige denken is het Griekse denken van belang. Het idee dat een samenleving als analoog aan het menselijk lichaam te beschrijven is, is in verschillende varianten te vinden bij Heraclitus, Plato en Aristoteles, om slechts enkele van de grote Griekse denkers te noemen. Dat een samenleving als een lichaam beschreven kan worden, betekent ten eerste dat het een geheel is dat uit delen bestaat. Dit deel/geheel denken is het meest basale kenmerk van wat wel 'organicistisch' denken genoemd is. De analogie van het organisme en de organicistische metaforen van groei, bloei, verval, sterven, gezondheid en ziekte die die analogie mogelijk maken zijn uitermate nuttig gebleken in het denken over samenlevingen.

Daar moet dan direct bij gezegd worden dat het 'nut' ervan altijd een zeker politiek nut was. De beschrijving van een samenleving als een lichaam benadrukt in de eerste plaats het belang van orde in de samenleving. Ook wanneer de orde afwezig is, is het taalgebruik waarmee een samen-

leving beschreven wordt normatief, sturend. Het geeft de richting aan waarop de samenleving zich zou moeten bewegen (en 'bewegen' is hier natuurlijk ook een organicistische metafoor). De lichamelijke metafoor is dus niet simpelweg *descriptief* of beschrijvend, ze is ook *prescriptief* of normatief en voorschrijvend. Dat wordt goed duidelijk bij Plato, voor wie de *polis* (de stadstaat en voorloper van wat later *communitas* of *societas* en nog later samenleving zou gaan heten) feitelijk een grotere versie van de individuele mens is. De drie delen van de mens (hoofd als *logos* of rede, midden als *thymos* of nobele inborst en geslachtsdelen als *eros* of lagere regionen) komen terug in de stadstaat als filosofen-regenten, wachters en volk. Die driedeling komt in de geschiedenis vaker terug, bijvoorbeeld in de middeleeuwse adel, geestelijkheid en horigen, of in het Amerikaanse credo van 'the one, the few and the many'. Het *e pluribus unum* ('uit velen een') dat nog steeds op de Dollar staat, verwoordt de organicistische metafoor in één slogan.

Al bij Plato maakte zulk denken het mogelijk de mens te bekritisieren. Wie niet in de grotere orde paste, was niet volmaakt. De staat kon gezond zijn (*eunomia*), maar ook ongezond (*dysnomia*). Het organicistische beeld maakte zo een kritiek op de sociale orde mogelijk, en een poging die te plannen, zoals Plato's *Politeia* in meest extreme zin duidelijk maakt. Dat blijft het geval zijn door de geschiedenis heen. De middeleeuwse orde was sterk gebaseerd op de platoonse driedeling, maar de lichamelijke metafoor heeft zich bewezen als flexibel. Een koning als Filips de Schone die de macht van de geestelijkheid niet aanstond (als 'hoofd' van het sociaal lichaam), kon stellen dat het hart toch het eigenlijke centrum van een lichaam was, zoals een koning die in het midden van zijn rijk zetelde. Zijn chirurgijn, Henri de Mondeville, kon het belang van het hart boven het hoofd bovendien fysiologisch 'bewijzen'. (Le Goff & Truong 2003, p. 172.)

Door de middeleeuwen heen overheerst bovendien een denken in termen van 'twee lichamen': er is het biologisch lichaam van de koning, maar ook het politiek lichaam van diens ambt. Vandaar de mogelijkheid van het 'de koning is dood, leve de koning!' Ernst Kantorowicz heeft laten zien hoe ideeën van de kerk als *corpus christi*, als letterlijk het lichaam van Christus, gedurende de middeleeuwen langzaam geseculari-

we wel kunnen zien, maar het maakt haar op een *andere* manier werkelijk. Het betekent dat metaforisch denken en denken aan de hand van analogieën noodzakelijk is geweest in de geschiedenis van het denken over samenlevingen. Ons huidige denken over de samenleving is niet minder metaforisch dan dat in eerdere tijden. We gebruiken soms nieuwe metafo-

de samenleving als metafoor

seerd raken totdat feitelijk ieder sociaal verband als een *corpus fictum*, als een lichaam beschreven kon worden. (Kantorowicz 1957, p. 194-232.) Dat vinden we nog terug in het hele idee van het 'corporatisme' en in de aanduiding van bedrijven als 'corporaties' – en ook het 'aan het hoofd staan' van een organisatie van de 'chef' ervan is organicistische metafoor.

Het symbolisch einde van de middeleeuwse organische orde komt in 1793 wanneer Lodewijk XVI op de guillotine wordt gelegd. Dan wordt niet alleen het hoofd van de koning afgehakt, maar ook het hoofd van de oude orde. Maar dat is nooit helemaal gelukt. Zoals Michel Foucault heeft gezegd: we moeten nog steeds het hoofd van de soeverein afhakken. (Foucault 1984, p. 90) Want de organicistische metafoor bleek wederom flexibel te zijn en bleef. In de conservatieve reactie op de Franse Revolutie, maar ook in progressieve kringen kwamen als snel ideeën op die op evolutionaire principes gebaseerd waren. Het begin van de sociologie heeft zijn wortels in een moderne variant van de organicistische analogie. Het idee van een sociaal lichaam dat een richting heeft, blijft dan populair. Alleen beweegt de samenleving nu niet langer richting de dag van het Laatste Oordeel, maar richting de Vooruitgang. De 'integratie', de afstemming tussen delen en geheel, wordt nu planbaar – een idee dat in het 'integratieonderzoek' van bijvoorbeeld het Sociaal en Cultureel Planbureau nog actueel is.

Zuivering en groei

Zo is ons basale denken over een samenleving als een geheel dat uit individuele, daarin te 'integreren' delen bestaat, bij uitstek organicistisch. Waarom zijn die analogie en de ermee verbonden metafoor zo persistent? Om te beginnen moet herinnerd worden aan het feit dat we niet anders dan via analogie en metafoor toegang hebben tot de sociale collectiviteit waarin we onszelf wanen. Een volgende, meer inhoudelijke reden ligt ongetwijfeld in Mary Douglas' constatering dat het menselijk lichaam altijd het meest basale model van een geordend geheel is geweest. Daarmee komt de politieke lading van de metafoor waarmee over de samenleving gedacht en gesproken wordt naar voren. De samenleving is geen lichaam en geen orde, maar we beschouwen haar in latent lichamelijke termen en dat betekent dat we aan de veronderstelde delen ervan orde-eisen op kunnen leggen. Natuurlijk geeft dat met name de moe-

gelijkheid eenzijdige orde-eisen op te leggen aan diegenen die nog niet tot de samenleving behoren. Dat betekent dat immigranten die nog 'geïntegreerd' moeten worden in eerste instantie als lichaamsvreemde elementen beschouwd worden die een conversie- en assimilatieproces moeten ondergaan om naadloos in het grotere geheel op te gaan. Daar komt ook de gewelddadige kant van de metafoor naar voren. Robert Nisbet heeft wel gezegd dat niemand letterlijk gelooft dat de samenleving een lichaam is, maar de kracht van het latente denken dat nog steeds een lichamelijke logica volgt is groot: "lang nadat een principe (...) is vergeten, genegeerd of in pure metafoor is opgegaan, blijven principes intact die van het initiële principe afgeleid zijn." Dat is hoe het mogelijk is dat "de metaforen van ziekte en gezondheid, op de samenleving toegepast, zonder twijfel verantwoordelijk zijn voor even veel verlossingsgericht handelen als de labels van goed en kwaad." (Nisbet 1969, p. 11, 6.)

Ons denken over 'integratie' doet het voorkomen alsof hier een afgebakende 'samenleving' is, en daar immigranten zijn, die zich op de een of andere manier buiten die zo helder afgebakende samenleving bevinden. Waar die immigranten zich bevinden is onduidelijk, want ze bevinden zich ook niet in de Belgische of Duitse samenleving. Het denken over nationale samenlevingen, dat latent door een sterke lichamelijke metafoor geïnspireerd is, stuit hier op zijn plausibiliteitsgrenzen. Een tijd van 'globalisering' doet de noodzaak van afgebakende sociale eenheden sterker voelen (de natiestaat zelf is überhaupt al een product van het globaliseringsproces), maar het doet tegelijkertijd afbreuk aan de plausibiliteit van zulke gesloten, afgebakende eenheden. De eenheid en de orde die kenmerkend zijn voor een menselijk lichaam, zijn pijnlijk duidelijk afwezig bij de samenleving. Dat is de ideële achtergrond van de krampachtige reacties die het 'integratie'-idee oproept. Het metaforisch denken over de samenleving heeft hier een zeer speciale functie. Het *zuivert* de samenleving van elementen die niet voldoen aan het normatieve ideaal dat op enig moment dominant is. Dat werkt zo: zodra zich iets of iemand voordoet dat niet past bij het normatieve ideaal van de samenleving, blijkt dat dat verschijnsel of die persoon zich 'buiten de samenleving' bevindt en 'geïntegreerd' moet worden. Is armoede een probleem? Dan is het geen probleem van de samenleving, omdat armen en werklozen 'gereïntegreerd' moe-

ten worden, moeten gaan 'participeren', 'bij de samenleving betrokken moeten worden'. Alle beste bedoelingen die zulk streven informeren kunnen niet verhouden dat het taalgebruik ervan een kloof opwerpt en in stand houdt, waarmee 'de samenleving' over komt als een puur en zuiver domein. Criminaliteit? Een probleem van 'niet geïntegreerde' personen. Personen 'buiten de samenleving'. Dat zuivert, want het blijkt dat die 'samenleving' helemaal geen criminaliteit heeft! Ze wordt alleen van buitenaf bedreigd door niet in haar 'geïntegreerden', die crimineel zijn. Als een sociaal hypochonder schiet de samenleving in een quasi-permanente kramp bij het zien van zulke zogenaamde 'externe' bedreigingen. En het mooie van de logica hiervan is: die buitenstaanders zijn nu juist 'niet geïntegreerd' omdat ze crimineel zijn! Deze cirkelredenering heeft plausibiliteit omdat hij berust op de kracht van metafoor. En de metafoor blijft zelf afwezig en werkt alleen latent maar werkt daarom des te sterker. Die metafoor heeft een sociale functie: het domein waar de dominante orde zich mee identificeert (hoezeer het hier ook een fictief lichaam betreft), dat domein kan zichzelf metaforisch zuiveren. De plausibiliteit hiervan hangt samen met de vanzelfsprekendheid in de *common sense* van zulke feitelijk extreem abstracte begrippen als 'samenleving' en 'integratie'. Begrippen waarvan immers iedereen weet wat ze betekenen? Precies dat iedereen dat weet, hangt samen met de kracht van de metafoor waarop 'samenleving' berust.

Ook op het gebied van de economie is die kracht zichtbaar. Het gaat dan om de metafoor van de 'groei', volgens Nisbet in 1969 al de "oudste, meest krachtige en meest omvattende metafoor" binnen het westerse denken. (Nisbet 1969, p. 211) Inmiddels is er meer kritiek op economische groeinoties, maar het is belangrijk om te onderkennen dat ook de plausibiliteit van die notie metaforisch is: lichamen groeien, en groei is per definitie positief. Groei heeft een doel, en groei is natuurlijk. Het komt organisch voort uit eerdere stadia en is toekomstgericht. Voormoderne groeibegrippen benadrukten nog wel de natuurlijke cyclus van geboorte, groei en bloei, verval en ondergang, maar in de moderniteit wordt een dergelijk cyclisch denken (dat sterk agrarisch is en verbonden is met het cyclisch terugkeren van de seizoenen) door een lineair tijdsbegrip (dat bij een industriële tijd past) vervangen. Sinds dien is 'groei' een unidirectionele groei zonder grenzen. Kritiek op de notie van 'groei' heeft natuurlijk op precies

die grenzen gewezen (denk bijvoorbeeld aan *The Limits to Growth* dat in 1972 door de Club van Rome werd uitgegeven). Maar die kritiek lijkt momenteel machteloos. Het is paradoxaal dat kritiek op de groei *bon ton* is in een tijd van 'groei'; het huidige gebrek eraan staat geen kritische frivoliteiten toe. Het ideaal van onze samenleving is dat van de dikzak, haar geprojecteerde richting wordt duidelijk in wat Operatie Obesitas genoemd kan worden – de blinde prioriteit van 'groei' zonder inhoudelijke richting. Groei om de groei, groei die toeneemt paradoxaal genoeg ook met de afbraak van de ecologie – het opruimen van de rotzooi is immers economische groei? Groei ook, die de krimp in natuurlijke grondstoffen niet verdisconteert in de groei-rekening. Dit type groei doet de mondiale economie steeds verder verkrampen, omdat 'groei' noodzakelijk is geworden voor het *handhaven* van bestaande welvaart.

En de grote overlap tussen de culturele problematisering van 'integratie' en de onderklasse in onze 'samenleving' maakt duidelijk dat de sociale hypochondrie rond 'integratie' met name daar opspeelt, waar 'niet geïntegreerden' ook in economische zin als groeiremmers worden ervaren. De metafoor van de 'integratie' en de metafoor van de groei, die allebei op een lichamelijkeheidsanalogie berusten, zijn nauw verbonden.

Metaforische verhuizing

De metafoor waarin we leven is hier een gevaar voor de vitaliteit van dat leven zelf geworden. We blijven zitten met een samenleving die zichzelf als een sociaal hypochonder aftast op criminele en culturele kwalen, maar die zich tegelijk de onbegrensde obesitas als doel stelt. Maar de sociale hypochondrie, die gebaseerd is op een toenemend onhoudbaar beeld van de samenleving als een cultureel homogeen en gesloten domein, is een moeilijk vol te houden krampachtige reactie – een gebrek aan realistisch oog voor de stand van 'de samenleving'. En de obesitas is gebaseerd op een idee van groei dat, zo werd in 2008 duidelijk, niet langer vanzelfsprekend en realistisch is. We raken daarmee aan het einde van de metaforische werkzaamheid van ideeën als 'integratie' en 'groei'. Wie weet zal blijken dat de organicistische analogie opnieuw flexibel blijkt te zijn – het denken in termen van 'netwerken' doet zoiets vermoeden.

Maar het is ook mogelijk een metaforische breuk te forceren die tegelijk een zeer reële ommekeer is. Zoals de metafoor uiterst werkzaam en productief is, zo kan ook het afscheid

van een metafoor extreem productief blijken. We kunnen dan wellicht komen tot een perspectief dat niet langer ecologisch maar ecologisch is, een omvattend perspectief op omgeving die zowel cultureel als economisch is. Het 'eco' in 'ecologie' en 'economie' komt van het Griekse *oikos*, dat 'huishouden' betekent. 'Economie' betekende ooit het gedrag van de rentmeester die ene landgoed vruchtbaar en gericht op behoud ervan beheerde. (Goudzwaard 1978, p. 255) Die connotatie heeft 'economie' helaas verloren. Het komt er nu op aan een nieuw collectief huis voor de mens te verbeelden. Een collectief huis dat niet door de grenzen van 'samenlevingen' beperkt wordt (hoewel het natuurlijk in kamers onderverdeeld mag en moet blijven). Een collectief huis ook, dat niet voortdurend in een kramp schiet als het culturele en economische groeiremmers signaleert. Kunnen we ons zo'n nieuwe, niet groeigebonden en niet op het lichaam maar op de habitat gefundeerde *oikos* verbeelden? Ik denk dat het daar tijd voor is. We zullen een pijnlijke periode in moeten, waarin we afscheid nemen van een metafoor die ons lang van dienst geweest is maar die ons nu in de vingers snijdt. Weg dus met noties als 'integratie' en 'groei', het is tijd om van metafoor te verhuizen: weg van het *economisch* en *cultureel evolutionaire* en op naar het *ecologisch revolutionaire*!

=

Literatuur

- Eisenhut, W. (1982): *Einführung in die antike Rhetorik und ihre Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Foucault, M. (1984): *De Wil tot Weten. Geschiedenis van de seksualiteit I*. Nijmegen: SUN.
- Le Goff, J. & N. Truong (2003): *De geschiedenis van het lichaam in de Middeleeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Goudzwaard, B. (1978): *Kapitalisme en vooruitgang*. Assen: Van Gorcum.
- Kantorowicz, E.H. (1957): *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press.
- Koselleck, R. (2006): *Begriffsgeschichten. Schriften zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lévi-Strauss, C. (1966): *The Savage Mind*. Londen: Weidenfeld & Nicolson.
- Nisbet, R.A. (1969): *Social Change and History. Aspects of the Western Theory of Development*. Oxford: Oxford University Press.
- Plato: *Politeia; Timaeus*.
- Ricoeur, P. (1975): *La métaphore vive*. Parijs: Seuil.
- Vico, G. (1999 [1744]): *New Science. Principles of the New Science Concerning the Common Nature of Nations*. Londen: Penguin.

Vrijzinnig

de Helling
20
herfst 2011

‘Reframing is social change’, zegt George Lakoff. Als bijdrage aan een nieuw links denkraam (frame), notities over de geschiedenis van Nederland.

Wat zegt het als mensen *van hun land houden*? Het is een soort liefde die eerder op gewenning lijkt te berusten dan op overrompeling door hartstocht. Misschien bestaat ze als gevoel bij gebrek aan concreet alternatief – van een ander land houden dan het eigene, hoe reëel is dat. Het zou zelfs een vorm van berusting kunnen zijn – met dit land moet ik het doen ... en dan zal ik het goed doen. Vaderlandsliefde heeft onder ons een slechte naam omdat ze voor blind doorgaat en je het land waar je wordt geboren niet zelf kiest. Misschien helpt het om te bedenken dat ze ook als een teken kan worden gelezen, een teken van verbondenheid met mensen die dat lot met jou delen. En dat het land waar het om gaat ondanks of dankzij die bijzondere liefde wel degelijk als deel van de wereld kan worden bemind.

Ook al staat niet meteen de kwestie van vaderlandsliefde op het spel, zelfs als we daar ver van willen blijven, er is een politiek belang gemoeid met de vraag of linkse progressieven een verhaal hebben over Nederland dat hun optreden draagt of kan dragen. Zolang het nationale politieke toneel een strijdtoneel is zal een samenvattend en zingevend verhaal, de politieke *raamvertelling*, een rol spelen. Het nationale kan noch feitelijk noch ideologisch worden overgelaten aan krachten die pogen het tot een eigen merk te maken, met een scheiding van ‘echte’ en ‘onechte’ Nederlanders als gevolg. Het maakt voor de sfeer en de richting van ons land nogal verschil of de nationale zelfwaarneming er een is van ‘de westerse beschaving bedreigd door een oprukkende islam’ of van ‘een vanouds tolerant land bedreigd door de geest van xenofobie en benauwdheid.’

Dus is de vraag of wij progressieven middelen hebben voor een nationale raamvertelling. Mij lijkt dat dit zeker het geval is. Ik zal er een aantal nalopen. Sommige elementen verbinden ons direct met anderen. Andere zijn, soms al eeuwenlang, omstreken of tijdelijk uit beeld.

Symbolische orde

Voordat ik toekom aan de elementen voor een progressieve raamvertelling moet ik eerst een kleine plaatsbepaling maken van het nationale, die ook voor wereldburgers begrijpelijk is.

De wereld – het wordt steeds gemakkelijker om je daar een burger van te voelen. Beheersing van het Engels en toegang tot internet helpen enorm. Miljoenen mensen hebben virtuele, maar ook reële contacten rond de aardbol. Het maakt het karakter van de eigen plek, de eigen stad, het eigen land, betrekkelijk. Wat resteert op den duur van het eigen land, zeker als dit betrokken is in een actieve relativisering van landsgrenzen, zoals Nederland? Wat is het nationale nog?

Het nationale is in ieder geval een *politieke* en *juridische* grootheid. Het wordt als een eenheid bestuurd en heeft zeggenschap over legio bestaansvoorwaarden van zijn inwoners. De staatsmacht is een verre van virtueel gegeven. Dit niveau is in het algemeen niet het object van warme gevoelens. Het ondervindt op zijn best waardering voor een goed of redelijk functioneren.

Het nationale is ook een *communicatieve orde*, een raamwerk van publieke opinie. Een paar dagen lang Nederlandse televisie kijken geeft het indringende gevoel van een gezichtseinder die een deel van de wereld omgrenst. Daarbinnen figureren meningen en mensen die op elkaar betrokken zijn, inclusief meningsvorming over wat daarbuiten gaande is. Ook voor de Griekse schulden crisis kunnen we bij Bekende Nederlanders te rade gaan. Dit niveau kent veel meer dan het eerste zijn nationale liefdesobjecten. Het kent heldendom en sterren, cultische momenten, opkomst en ondergang van landelijke trends en emotionele modes. Het kent ook zijn haatobjecten. Internet heeft legio nationale haatruimtes waar iedereen volop kan tekeer gaan en zijn medestanders vinden.

Het nationale is ook een grootheid in de *symbolische orde*. In de symbolische orde gaat het om het verhaal, of om het ‘voorverstaan’ van de vele verhalen. Hoe moeten wij onze wereld begrijpen, of anders gezegd, hoe zien wij ons land-in-de-wereld? Wie de woorden *ons kleine landje* in de mond neemt schetst een positie en een wereldbeeld ineen. Tegenover de grote machten en dreigende gebeurtenissen staat een kwetsbaar maar dierbaar gebied op aarde dat met vertrouwde anderen (ons!) wordt gedeeld. Samen zullen we het goed onderhouden en verdedigen waar nodig. Wezenlijke momenten in deze symbolische orde zijn die waarop het land oranje kleurt.

Is onze actuele situatie historisch te begrijpen in een progressieve traditie? Principieel is er niets op tegen om veel van wat ons land kenmerkt te zien als product van vooruitgang. Hiervan is een groot deel simpelweg een kwestie van wetenschap en techniek en een verbeterde productiewijze, wat ook te

zien valt als een succes van het kapitalisme. Een ander, voor politiek progressieven wellicht interessanter deel is toe te schrijven aan een langdurige strijd voor sociale gelijkheid, gedeelde bestaanszekerheid, politieke rechten, spreiding van kennis, macht en inkomen; en, sinds Hugo de Groot, voor een internationale rechtsorde. Laat ik dit de *zedelijke* vooruitgang noemen. Dat er een samenhang tussen de eerste en de tweede is, is meer dan een vermoeden, al zullen liberalen en socialisten deze anders definiëren.

Ons gaat het erom onze huidige situatie zodanig als een product van vooruitgang te begrijpen, dat we deze ook kunnen vasthouden. De logische orde waarin we dat doen is: *we hebben geleerd, we bouwen voort en we ont-plooien nieuwe initiatieven*.

Historische elementen

Er zijn legio ervaringen die als referentie kunnen dienen.

Het water getemd. Er zit in de strijd tegen en om het water een dynamisch element dat ons in de meest strikte zin bezig houdt. We zijn een land waarin geen verwijzing naar een ‘oorspronkelijke toestand’ past, omdat de toestand van 1800 niet die van 1600 en die van 1600 niet die van 600 is. Nergens. We zijn een ingenieursland, een kunstmatige creatie die het hebben moet van aanpassen en verbeteren. Milieubewustzijn is een noodzaak en spreekt vanzelf.

De godsdienstoorlog overwonnen. De oorlog die ons land los van het Habsburgse Rijk maakte en dus de natie in het leven riep, was ook een godsdienstig gemotiveerde burgeroorlog tussen protestanten en katholieken. Die oorlog zijn we te boven gekomen. Sinds de Unie van Utrecht hoeft niemand ons meer te vertellen hoe essentieel de vrijheid van godsdienst is. En niemand zal er straffeloos zijn handen naar uitsteken.

De republiek uitgeroepen. Het afzweren van Filips II gebeurde met de motivering dat een volk het recht heeft zijn leider te verlaten wanneer deze zich als een tiran gedraagt (*‘dat de onderdanen niet door God geschapen zijn ten behoeve van de vorst ... om hem als slaven te dienen’*); en dat het bovendien het recht heeft dan een nieuwe leider te kiezen. Dit republikeinse beginsel draagt de staatsopvattingen van de natie. Het heeft de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring geïnspireerd, het heeft de Patriotten geïnspireerd om de Bataafse Republiek uit te roepen. Het ligt zelfs onder het constitutionele koningschap, waarin de koning zijn waardigheid ontvangt uit handen van de Staten-Generaal.

De slavernij afgeschaft. Bepaald niet als eerste Europese staat, maar ook niet als laat-

nationalisme

ste, schafte Nederland in 1863 de slavernij in Suriname en op de Antillen af. Het is een gedenkwaardig en leerzaam moment omdat het (a) zegt dat Nederlanders overzee tot slavenhandel en slaven houden eeuwenlang in staat zijn geweest, en (b) dat hieraan niet voor niets een eind is gemaakt. Er is alle reden om slavernij als dé schending van mensenrechten te zien, maar het verbod erop dus ook als de eerste basis en noodzakelijk uitgangspunt voor alle mensenrechten. Een historische ervaring met een actueel belang.

Van het kolonialisme genezen. Er was zeker enige druk van buiten nodig om Indië los te laten en Indonesië te laten zijn. De koloniale oorlogen behoren nog altijd tot het slecht verwerkte verleden. Toch geldt hier: ook een slecht geweten is een geweten. Zelfbeschikkingsrecht van volkeren is sindsdien onomstotelijk en een vaste richtlijn voor Nederlands internationale optreden.

Aan de wieg van het Europese project gestaan. Met de Benelux als voorloper nam de Nederlandse regering vol overtuiging deel aan het Europa van de Zes. In de huidige tijd is het vooral het buitenland dat ons daaraan herinnert. Alle euroscepsis ten spijt zegt deze herinnering zeer precies wat 'welbegrepen eigenbelang' inhoudt. Alleen als zelfbewust Europees land in verbondenheid met burens is Nederland in staat het beste uit zichzelf te halen. Het is de erkenning van afhankelijkheid zonder de noodzaak van onderdanigheid. Deze beweegredenen behouden hun geldigheid ook als de herinnering aan oorlog en dus ook de verwondering over langdurige continentale vrede vervaagt.

Succesvol in handel, wetenschap, industrie en kunst. Wie het over de Nederlandse cultuur heeft raakt een thema met veel hoogtepunten en eigenaardigheden, maar ook van legio verbindingen met de rest van de wereld. Het is primair het verhaal van een succesvolle handelsnatie. En handel is verbinding, overschrijding van grenzen en interactie. Er loopt in de geschiedenis van Nederland een lijn van de Hanze naar de Europese Unie. Op die lijn bevinden zich de moedernegotie over de Oostzee, de VOC als 's werelds eerste multinational en de handelsposten rond de Indische Oceaan en het handelsmonopolie op Japan, maar ook de kaapvaart, plundering en roof en de gewelddadige onderwerping van Banda en Atjeh, de slavenhandel op West-Afrika en de plantages in de West. Op die lijn ontwikkelt zich een patroon van ongelijkwaardige internationale verhoudingen naar de verhoudingen van nu - een zekere mate van regulering en eerlijke ruil -, door dekolonisatie en internationale samenwerking heen. Sinds de VOC heeft

Nederland merkwaardig veel multinationals voortgebracht, wat zeker te maken heeft met een gebrek aan centralistische neigingen en dus met het vermogen tot delegeren.

Vrijplaats voor vervolgde intellectuelen. Op de Amsterdamse beurs kon altijd iedereen terecht die iets te kopen of verkopen had, joods, moslim, protestant of katholiek. Dat gold ook voor denkers die iets te drukken of uit te geven hadden bij een van de Hollandse uitgeverijhuizen. Het vrije woord, hoewel bijwijken belaagd door burgerlijke of kerkelijke autoriteiten, hoort bij dit land. Het is de naam van Spinoza die ons blijft, niet die van zijn belagers. En het zijn diens woorden, "*dat het recht van de hoogste overheden zowel betreffende godsdienstige als profane zaken slechts op daden betrekking heeft, en dat overigens het individu wordt toegestaan te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt.*"

Het nog steeds verbluffende hoogtepunt, *de Gouden Eeuw*, is het product van een land met een losse federale structuur, een professioneel militair apparaat, een gebrek aan missionaire religieuze ijver buitenslands, een enorme vloot die aan de lopende band geproduceerd werd, een internationaal arbeidsleger, tolerantie in levensbeschouwelijke kwesties, een hoge mate van geletterdheid, tamelijk egalitaire sociale verhoudingen en een gewiekste diplomatie. De gulden had de positie die nu de dollar heeft. In die tijd bereikte de schilderkunst de internationale top met een enorme productie voor de markt, een historisch novum. Op dit terrein is Nederland geen klein land, maar juist een groot land. Op de terreinen van natuurkunde en kosmologie geldt het sindsdien als een middelgroot land. Dit geldt sinds Boerhaave ook voor de geneeskunst. Sinds een eeuw is zulks ook het geval in de architectuur en het grafisch ontwerp; sinds een halve eeuw op het gebied van dans en muziek. Sinds een jaar of vijftien heeft zich daarbij het industrieel ontwerp gevoegd. Een bijzondere vermelding verdient de universiteit van Leiden, die eeuwenlang het Europese centrum was van de arabistiek en islamologie. Geen van al deze terreinen is denkbaar zonder internationale uitwisseling, of ze zich nu in de frontlinie bevinden of niet. Wie er trots op is, of wil kunnen zijn, verplicht zich tot openheid voor de wereld om ons heen en de wereld binnen onze grenzen.

Door emancipatie getekend. De twintigste eeuw begon met de emancipatie van katholieken, gereformeerden en arbeiders en eindigde met die van vrouwen en homoseksuelen. Daartussen zit de ervaring van bezetting en Verzet en de ontzuiling. *Bevrijding* is hier het sleutelwoord. Bij alle scepsis waarmee de jaren zestig

en zeventig nu bejegend worden moet worden vastgesteld dat ze wel degelijk geoogst hebben wat eerder is gezaaid. Het vrijzinnige beleid en de wetgeving op gebieden als abortus, euthanasie, softdrugs en homoseksualiteit kunnen wel worden toegeschreven aan de strijd van minderheden, maar ze zijn over de bijna volledige politieke breedte geaccepteerd. Deze verworvenheden kunnen in onze beste tradities begrepen worden als vormen van maatschappelijk verantwoorde zelfbeschikking.

Het verhaal dat 'wij progressieven' te vertellen hebben is *niet* de geschiedenis van Nederland. Het gaat niet om de historische canon, al biedt die onmisbare kennis. We maken een politieke keuze. Dit is niet de keuze om van 'het goede' in onze geschiedenis te willen weten en van 'het slechte' niet. Het is niet de keuze voor de glorie en tegen de bescheidenheid. Evenmin is het een willekeurige selectie uit de geschiedenis. Nogmaals, het gaat erom onze huidige situatie zodanig als een product van - rechtelijke en zedelijke - vooruitgang te begrijpen, dat we deze vooruitgang ook kunnen vasthouden.

Wat we geleerd hebben is dat 'links' tegenover elke vorm van nationalisme zwak staat, zeker wanneer het de neiging heeft dit met kosmopolitisme te pareren. Wanneer links geen eigen nationaal verhaal heeft miskent het de bijzonderheid van de nationale context en vindt het dus geen aansluiting bij de beleving van burgers voor wie 'on-Nederlands' niet zonder meer een positieve kwaliteit is (zoals merkwaardigerwijs in dit land intellectuelen iets 'on-Nederlands goed' kunnen noemen). Ook weten we dat de Patriotten, stellig onze progressieve voorgangers, tot op heden nooit populair zijn geworden. Hun optreden wordt weggemoffeld door de *Franse tijd* en het gaat schuil achter het lawaai van de Orangisten. Toch zullen er vandaag de dag weinig mensen, ook als ze overtuigd voor de monarchie zijn, tekenen voor de rangen-en-standenmentaliteit van de toenmalige Orangisten. Beter zou het zijn de Bataafse Republiek in ere te herstellen als de eerste poging van eigen bodem om pluralisme en democratie, rechtsgelijkheid en een toegankelijk publiek domein, een zinvolle scheiding van kerk en staat en burgerlijke rechten en vrijheden in een grondwettelijk kader te realiseren. Waarbij het besef dat Nederland de principes van zijn eigen opstand tegen Spanje via de band van de Amerikaanse revolutie terugkreeg, dit eerherstel een extra dimensie geeft.

Wat we ook geleerd hebben is de samenhang tussen openheid voor de wereld, economische voorspoed en culturele bloei. Actueel genoeg, deze historische les. Alle tobbers over

Het Holland Festival weerspiegelt het zelfbeeld en de veranderende aspiraties van de Nederlandse culturele elite. Dat is terug te zien in de affiches die het festival aankondigen en verkopen.

Twee voorbeelden: links het allereerste affiche van Eppo Doeve uit 1948, rechts een ontwerp uit 2005. In het kader van de geestelijke wederopbouw wordt het Holland Festival bedacht. Bedaagd en deftig qua programma en visualisering: terugverlangend naar de negentiende eeuwse burgerlijke cultuur.

In 2005 geeft de festival-directie aan Maureen Mooren en Daniël van de Velden de ruimte om een ambigue maar overwegend duister affiche te maken rond het jaarthema 'Heaven & hell'. Het is een gelaagd, nerveus beeld. Met een kaalgeslagen logo dat doet denken aan de Twin Towers. Bomexplosies en feestelijk vuurwerk. De ruit als basisvorm met meerduidige associaties: van gevangenis-afrastering tot de pullover van champagne-nippende premiërepubliek.

Het hoofd marketing toont zich in een interview openlijk onzeker: zijn dit soort affichebeelden wel verkoopbevorderend? Maar dat was dat jaar klaarblijkelijk – en gelukkig – niet het enige dat telde.

→ integratie zouden zich even moeten verdiepen in de zeventiende-eeuwse bevolkingssamenstelling van Amsterdam en vervolgens een uitzending van *Ali B op volle toeren* moeten bekijken. Integratie, hoe ze werkt en hoeveel plezier ze kan opleveren! Voortbouwen op betekent hier zowel het respect betonen voor aangetroffen cultuur als het maken van nieuwe verbindingen – met nieuwe en toch herkenbare cultuur als resultaat. De vrijmoedigheid en gretige nieuwsgierigheid waarmee Ali B met rapper Winne in zijn kielzog op Henny Vrienten afstapt zou je alle burgers van Nederland toewensen. Het zou ons initiatieven opleveren die in één klap het beeld van een problematische en lastige samenleving deden kantelen naar dat van een vat vol duizelingwekkende mogelijkheden.

Niet ons bezit

Een goed gecomponeerde raamvertelling biedt de mogelijkheid – niet alle maar wel de belangrijke – politieke kwesties te *framen*: zo moeten we deze kwesties begrijpen. Dus als wij progressieven ons net als ooit Joan Derk van der Capellen tot het Volk van Nederland richten, dan doen we dat als volgt.

Wij begrijpen onze situatie vanuit onze geschiedenis. We zijn al lang onafhankelijk, eigenlijk sinds 1581 toen we de tiran hebben afgezworen. We zijn al zo lang een onafhankelijk land dat we over die onafhankelijkheid niet krampachtig hoeven doen. Sterker nog, we hebben in eeuwen ervaring geleerd waarvan we voor onze vrijheid en economische ruimte allemaal afhankelijk zijn. We hebben legers gevormd en uloten gebouwd, maar we hebben ook diplomaten uitgestuurd en pacten gesloten. We hebben dijken gebouwd en sluizen en stormuloedkeringen, wegen, kanalen, spoorwegen en luchthavens. We hebben handel gedreven en van koloniën geprofiteerd. We hebben op tijd aangehaakt bij de industriële opbloei van Duitsland. We hebben de leus 'Indië verlorren, rampspoed geboren' gehoord van de NSB. Dat bleek mee te vallen. We bleken beter te kunnen organiseren dan de NSB dacht. En we hadden Marshallhulp. We hebben de eeuwen door, maar vooral in bloeitijd, arbeiders van buiten aangetrokken. Zowel hoog- als laaggeschoolden.

Ook politieke en religieuze vluchtelingen wier uitheemse achternamen nog in onze bevolkingsregisters voorkomen. Er zijn ook tijden geweest dat we vluchtelingen hebben teruggestuurd, die later vermoord bleken te worden. Daar zijn we niet trots op en gelukkig weten we het nog.

Sinds 1951 zijn we betrokken in een kansrijk project, een zich verenigend Europa. Wij zijn er een van de pioniers van omdat we tijdig snapten wat er mogelijk was. Europa heeft net de juiste maat, tussen klein land en grote wereld in. Het project heeft ons heel veel voordeel gebracht. Wij doen ons best dat zo te houden, ook omdat het voordeel niet tot ons land beperkt blijft. Europa is een realiteit van welvaart en vrede en het is een belofte voor landen en volken die nog niet meedoen. Het project is niet klaar en wat ons betreft gaat het door. Het is de weg om internationalisering en mondialisering te geleiden, geen bedreiging maar een blijvende kans. Elke keer dat het project zelf wordt bedreigd is voor ons aanleiding om een stap vooruit te zetten. De kans die we zien is die van een blijvend hoge kwaliteit van bestaan voor miljoenen Europeanen. Wij vertrouwen erop dat onze Europese medeburgers tot in alle uithoeken van het continent zo'n bestaan kunnen krijgen. Dat is ons perspectief. Het is het perspectief van gevestigde burgers net zo als van nieuwkomers. We weten uit onze nationale geschiedenis dat een land dat voor nieuwkomers geen belofte meer heeft aan het eind van zijn Latijn is. Het droogt uit, het zakt in, het keert in zichzelf. Wij hebben alle belang bij een vrij verkeer van personen. We zien ze graag komen, de nieuwsgierigen, de gelukzoekers, de ijverigen, de slimmeriken, want we weten dat ze ons gaan helpen om het hier goed te houden of nog beter te krijgen. En we blijven alert op de boeven die ertussen zitten.

We zien de Europese ruimte als een veld voor duurzame ontwikkeling. Voor ons mag de lat hoog liggen, het houdt ons fris. Niet alles hoeft sneller, hoger, duurder, meer. De bestaanskwaliteit staat voorop. De vooruitgang mag ook zitten in betere spreiding en grotere zekerheid. De kwaliteit geldt ook zaken als rust, lucht, smaak, geur, klank en kleur. Wij zijn er trots op dat we aan dat grote project mogen meedoen. We leggen aan dat project en dus aan onszelf de dubbele maatstaf op van

duurzame ontwikkeling en mensenrechten. We weten dat uiteindelijk recht en belang hier samenvallen. Zoals de vrije zee als handelsbelang en als juridisch principe bij Hugo de Groot samenvielen, zo weten wij hoe de internationale rechtsorde ook onze belangen beschermt. Het staat niet voor niets in onze nationale grondwet en niet toevallig is Den Haag ook – en voor buitenlanders vooral – de zetel van het internationale recht.

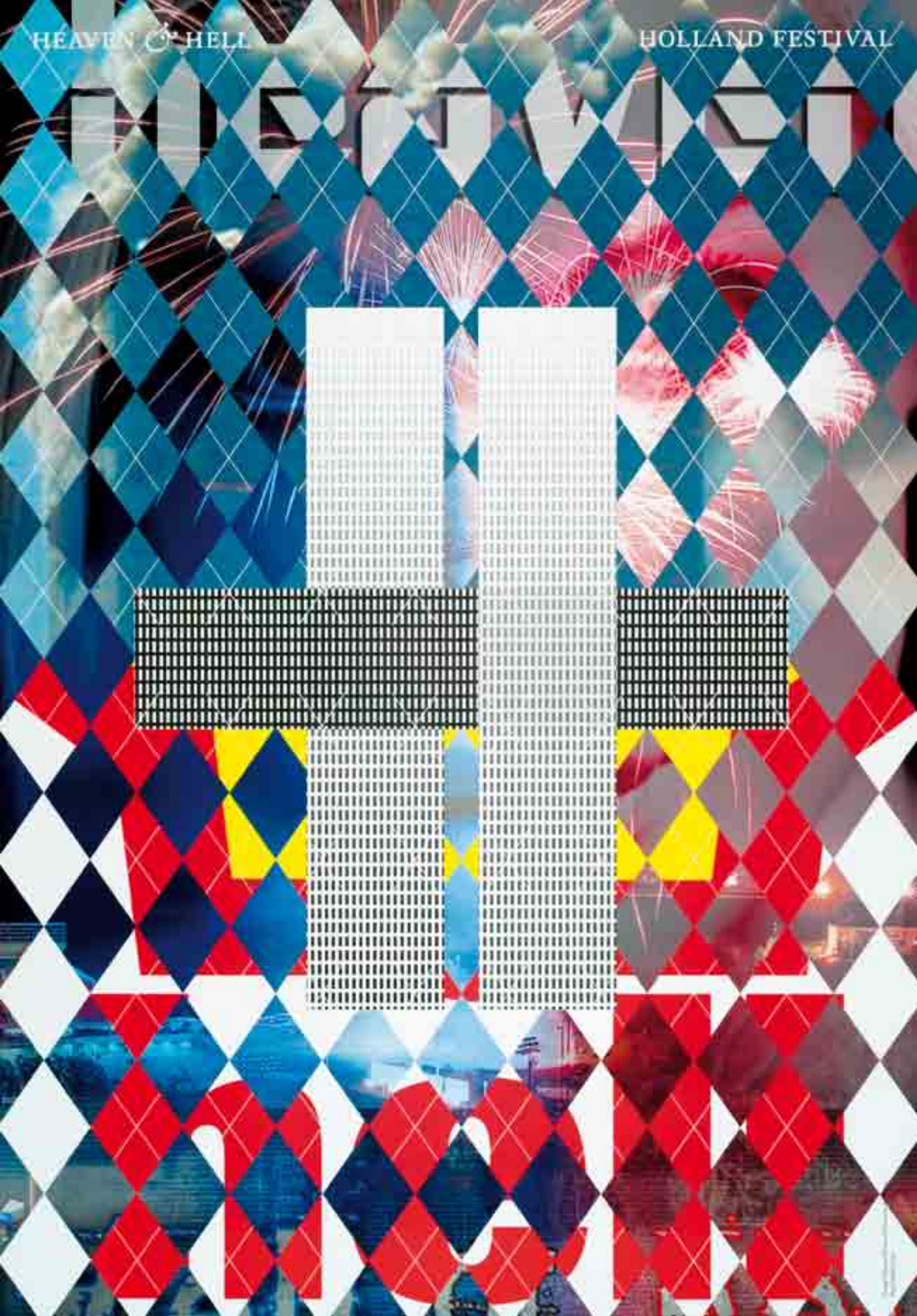
Wij weten al heel lang dat als we 'wij' zeggen, we altijd een heleboel 'wij's' bedoelen. Wij zijn als volk altijd verscheiden geweest in etnisch, cultureel, religieus, politiek en levensbeschouwelijk opzicht. De raszuivere Nederlander is geen bestaande categorie. Vandaag is dat niet per se anders dan in de zeventiende eeuw. We zijn niet één en we zullen het nooit worden. Omdat we dat al zolang weten hebben we uitvindingen gedaan om met verschillen om te gaan. De belangrijkste heet tolerantie. Het is geen aangeboren eigenschap van Nederlanders, het is een kwaliteit van de maatschappij. Wij zijn alleen en in zover tolerant als het samenleven dat van ons vraagt. Daar hebben we als het goed is de waarde van leren inzien. De vrijheid van geweten en van godsdienst was de eerste erkenning. Die van meningsuiting en vereniging en vergadering de tweede. Onder het nazibewind zijn we nog eens aan die waarden herinnerd. En zijn we er met kracht op gewezen dat die waarden alleen gelden als ze voor iedereen gelden. Soms moeten we ons dat herinneren tegenover tirannen van buiten, oftirannen van binnen.

Dit land is niet ons bezit. Het is wel onze plek, daar waar we thuis zijn. Hier geboren of geïmmigreerd, we kennen zijn beperkingen en we kennen zijn ruimte. We zullen het niet bejubelen en er niet op pochen, maar wat het te bieden heeft aan mogelijkheden van een goed bestaan, een bloeiende cultuur en ontmoeting met verrassende anderen, dat laten we ons niet ontnemen. Wanneer we tijden beleven van benauwdheid en zelfopsluiting herinneren wij ons liever het voorgeslacht dat begreep waar zijn kansen lagen: in openheid en vertrouwen en in samenwerking tot over de grenzen.

=

HEAVEN & HELL

HOLLAND FESTIVAL

Stop de ontmenselijking

Eer Appel, zijn vrienden en bu-
ren schetsen het gevoel van alledag
in de asielhoofdstad van Nederland.

Ze vertellen over de laatste grote uit-
reuk van de IND, begin deze
maand. Medewerkers van de IND
staan in lijnen.

Er werden gezinnen
in busjes gestopt en meegenomen.
voor de terugvlucht.

plukte zich bij de IND, die IND-actie
niet het bepalen van het leven is.

Een asielzoek-
er, die het bepalen van het leven is.

een ander nam een overdracht
over anderen ontvankelijk
het centrum.

zijn naam heeft Rouven, die
de IND te horen dat ook zijn
aanpak was afgevoerd.

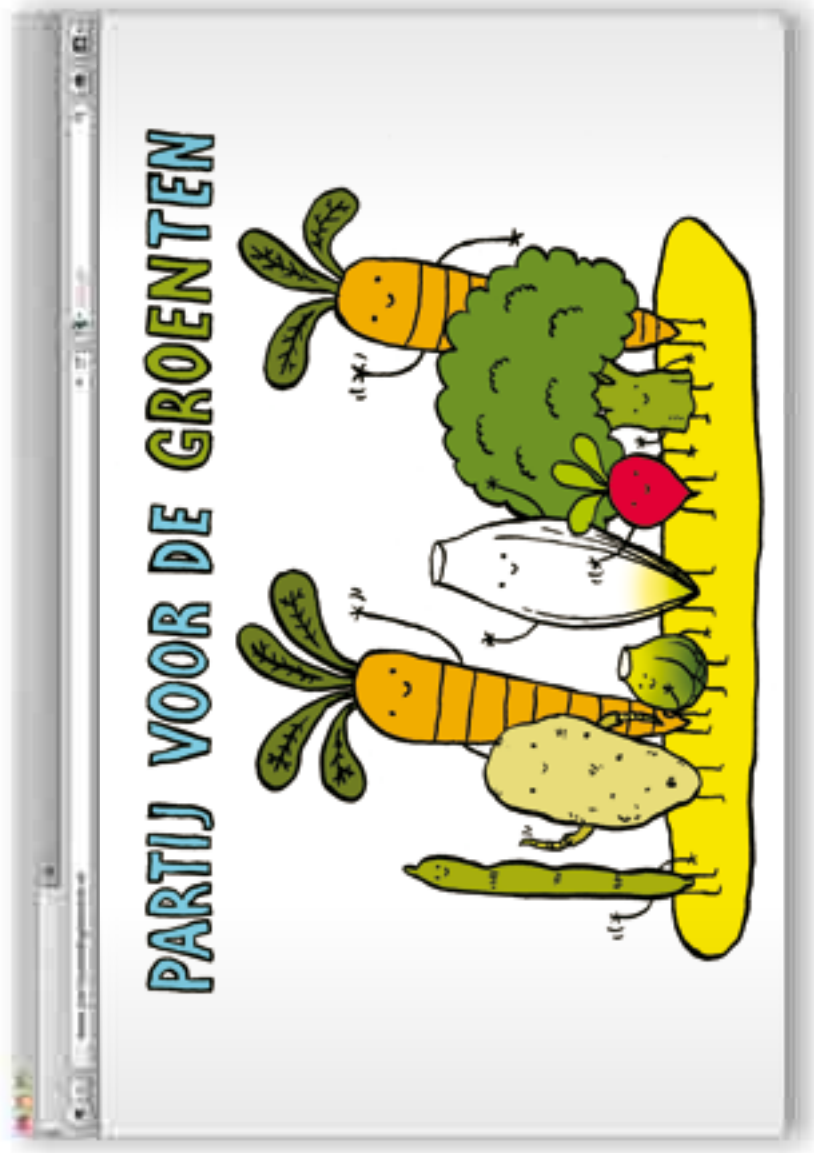
Kambiz Roustayi

Iran 1975
Amsterdam 7 april 2011

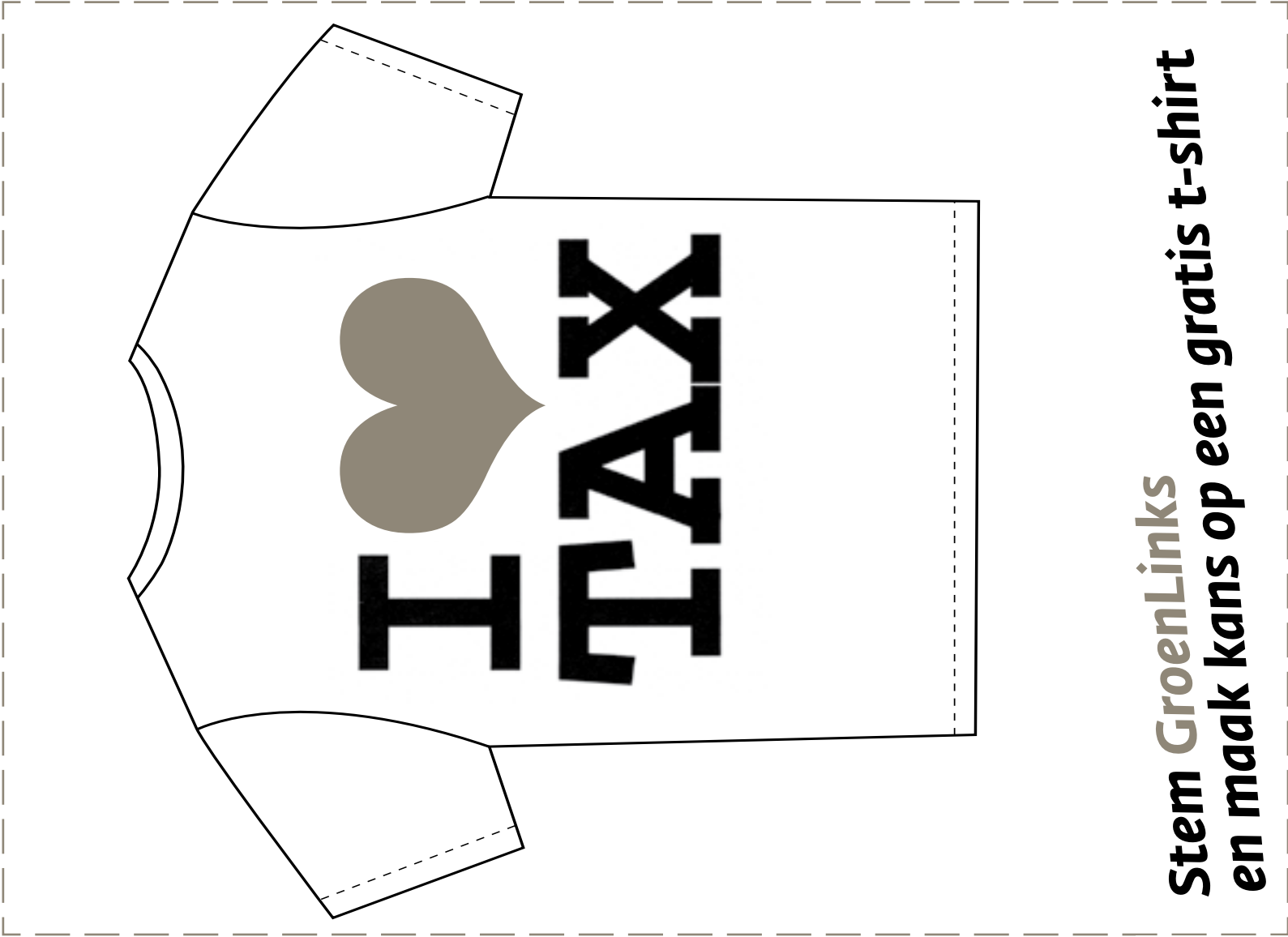

GroenLinks

Op de vorige spread een serieus affiche, op deze spread lichtvoetigere voorbeelden – het gaat natuurlijk om de mix. Een campagnewebsite zoals partijvoordegroenten.nl kan de favoriete recepten van vegetarische k

Een campagnestijl
voor GroenLinks

Stem GroenLinks en maak kans op een gratis t-shirt

De laatste tien jaar is de visuele communicatie van GroenLinks beslist professioneler geworden.

Met slogans als 'Zin in de toekomst' en een fris gefotoshopte Femke Halsema probeerde men te ontsnappen aan het oude cliché (frame) van GroenLinks als zeurderige geitenwollensokken-partij. Dat lijkt gelukt. Maar wat nu? Wat wil GroenLinks, waar staat ze voor? En hoe kun je dat verhaal effectief en integer communiceren? Integer betekent hier: dat je je waardes verdisconteert in de manier waarop je communiceert. Dus dat marktliberalen zichzelf als een product verkopen lijkt logisch, maar van GroenLinks mag je meer verwachten.

Laten we leren van een verwante partij als de SP. De SP heeft een aantal jaren bijzonder effectief gecommuniceerd, nadat vanaf 2005 het ontwerp bureau Thonik hun nieuwe communicatiestijl invulde, in nauw overleg met Jan Marijnissen. Een stoere tomaat-met-ster, lekkere slogans, knalrood, vette typografie. De beeldtaal was mijlver herkenbaar, simpel en krachtig – activistisch. Mooi was ook hoe de hoge cultuur van de elite en de lage cultuur van het volk werden verbonden, bijvoorbeeld rondom het uitdelen van tomatensoep naar een recept van Johannes van Dam, vanuit een kraam van kunstenaar Joep van Lieshout. Ik herinner me prachtige uitwerkingen van de SP-stijl, zoals een plastic tas met de tekst 'What's left?' Maar doorslaggevend was natuurlijk de connectie met Jan Marijnissen als aimabel boegbeeld, en het gebruik van alle media inclusief billboards en *viral marketing* op het internet.

Historisch interessant is de connectie tussen Thoniks vormtaal en de *agitation* prop van de Russisch constructivisten. Daarbij is de SP-communicatiestijl welbewust monolithisch, en ook populistisch te noemen. Maar niet revanchistisch, rancuneus of haatzaaiend – een essentieel verschil met Wilders cs.

Ook de communicatie van GroenLinks kan karaktervoller en slimmer – en gewoonweg met meer visuele kwaliteit. Bij het maken van de Helling blijkt iedere keer hoeveel goodwill de partij heeft bij fotografen, illustratoren, kunstenaars en ontwerpers. Maar GroenLinks heeft een ander karakter dan de SP en een ander publiek. Haar communicatiestijl zal diverser en subtieler mogen zijn dan die van de SP.

Nu bedenken we zo'n campagne stijl niet op een achternamiddag. Maar het is niet moeilijk om suggesties te doen, in woord en beeld. Hierboven en op de vorige spread staan visuele ideeën voor verkiezingsaffiches en een campagne site. Enkele inhoudelijke en communicatieve uitgangspunten:

Geëngageerd: vraag aandacht voor onrecht, toon woede én compassie (ook met degenen waartegen je je afzet).

Het goede leven: verbind je op een hedendaagse wijze (open, niet-claimend) met de vele halfgeorganiseerde bewegingen die om ons heen zijn ontstaan: rondom gezond en diervriendelijk eten, zorg en werk, spiritualiteit en zingeving, verantwoord ondernemen.

Speeds: gebruik humor en zelfspot. Niet enkel voor pakkende one-liners, maar omdat openheid en creativiteit een ideaal vertegenwoordigen.

Historisch bewust: claim gebeurtenissen en voorbeeldfiguren, van de vluchteling Spinoza tot verzetsleider Willem Sandberg. Zie bijvoorbeeld het artikel van Herman Meijer.

Politiek als mensenwerk: portretteer alle Kamerleden met drie vragen: wat heb je de afgelopen vier jaar bereikt, wat is niet gelukt, wat is je grootste *drive* voor de komende vier jaar?

Assertief: het is niet moeilijk om de *monokul* van dit kabinet weg te zetten als resulterend in een benepen en vervelend Nederland.

Divers: GroenLinks is een diversiteitspartij, het is inproductief om die tot één boodschap en stijl te reduceren. Homo's voor GroenLinks, Boedhisten voor GroenLinks, bioboeren voor GroenLinks... laat vele bloemen bloeien.

Verbindend: GroenLinks is bij uitstek de partij van de dwarsverbanden, dat begint al bij de naam. Maak van de nuance je kracht door mensen aan te spreken op de verbanden die ze in hun dagelijks leven bewust of onbewust ervaren, bijvoorbeeld tussen opvoeding en de multiculturele samenleving, tussen gezonde voeding en de derde wereld, etcetera

Kortom: de communicatie van GroenLinks kan zowel brutaler als verfijnder, zowel emotioneler als feitelijker. Meer inhoud en meer vorm dus, als twee zijdes van één medaille.

=

Mark Schalken

ontwerper van de Helling

VEERK

Politieke overtuigingskracht staat en valt met een goed eigen verhaal. Het concept van *resilience* zou de basis kunnen zijn voor een groen frame.

Wie goed wil communiceren en mensen overtuigen van zijn verhaal, is zich bewust van het belang van framing. Het kader waarin iets gebracht wordt, bepaalt op welke wijze mensen zaken opvangen en interpreteren. Niet toevallig besteedt Chris Rose, succesvol *eco-campaigner* bij onder meer *Greenpeace* en *WWF*, in zijn standaardwerk *How to Win Campaigns* hier expliciet aandacht aan: "The largely unconscious and silent process is profoundly powerful because each frame comes with its logic, rationale and explanation as to who or what is responsible, and what a built-in solution looks like. The choice of frame determines the outcome of a debate because it sets the terms of resolution". (Rose 2010, 28-29.) Wie het probleem kan definiëren, bepaalt meteen in grote mate ook de mogelijke oplossingen.

Door het belang van framing, zeker in onze gemediatiseerde beeldcultuur, ontstaat al snel de neiging om de mate van succes van politieke partijen en politici te verklaren vanuit de communicatie. Dit is echter niet zonder risico. Framing vermag veel, maar het is niet alles. Het is en blijft (slechts) een overtuigingstechniek, die gehanteerd kan worden door zowel links als rechts, op zowel integere als malafide wijze. Zo mogen we nooit vergeten dat de naziminister Goebbels een van de grondleggers is van propaganda waarin framing uiteraard een belangrijke rol speelt. Goebbels stelde dat wanneer men een leugen steeds maar herhaalt, ze uiteindelijk voor waarheid wordt aangenomen. Integere communicatie zal daarentegen steeds waarheidszoekend zijn.

Leeg rugzakje

Het verwarrende is ook dat framing op twee niveaus gehanteerd wordt. Een eerste niveau is heel instrumenteel en meestal letterlijk verbonden met *beeldvorming*. Zo draagt de Italiaanse premier Berlusconi altijd hetzelfde kostuum met das, omdat hij denkt daardoor betrouwbaar over te komen. Op dit niveau hebben we het hele-

maal niet over de inhoud. Integendeel, het gaat over de zoektocht naar attributen die maken dat de inhoud niet aan bod hoeft te komen. We zitten op het niveau van de marketeer die het juiste beeld zoekt bij een nieuwe vruchtenyoghurt, en beseft dat het pastorale beeld van een kleine lieflijke boomgaard beter aanslaat dan die van een grootschalige plantage.

Het tweede niveau is meer verbonden met inhoud en wat betreft politiek dus met ideologie. Het maakt een wereld van verschil of je een voorstel voor een nieuwe taks op financiële transacties omschrijft als een 'pestbelasting' of als een 'solidariteitsbijdrage'! Pestbelasting verwijst dan naar een kader waarin belastingen als iets negatiefs worden opgevat en/of de neoliberale gedachte dat je de markt niet mag verstoren. Solidariteitsbijdrage past dan weer in een frame dat waarden als gelijkheid voorop stelt.

Ook progressieve partijen communiceren best zo effectief mogelijk (wat had je anders gedacht!). Dat betekent dat ze nagaan welke frames het beste een vertaling bieden van de achterliggende politieke visie en ideologische onderbouw. De volgorde is wel belangrijk: denken dat als je inhoudelijk rugzakje leeg is, het frame dat een reclamebureau je aanbiedt ook meteen de ideologie zal leveren, is een illusie. En laten we hierbij ook niet vergeten: er bestaan ook heel wat voorbeelden van mislukte framing!

Een interessante vraag is dan ook welke frames groene partijen kunnen ontwikkelen om weerwerk te bieden tegen het dominante rechtspopulistische frame in de huidige politiek. Als je ervan uitgaat dat framing gaat over het adequaat gestalte geven aan je politieke visie, dan lijkt er nog een tussenstap in het geding. Het lijkt erg moeilijk om een volledige politieke ideologie zoals het ecologisme in één enkel kader te wringen. Het is logischer dat bepaalde deelvisies elk op zich hun eigen kader behoeven, al zijn ze onderling niet tegenstrijdig. Als tussenstap tussen ideologie en framing kan je zogenaamde dragende concepten hanteren. Dat gaat over een beperkt aantal basisbegrippen die je ideologie concretiseren. Zo kan je zeggen dat 'vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid' de dragende concepten vormen van de Franse revolutie.

Elasticiteit

Het begrip *resilience*, in het Nederlands

doorgaans vertaald als *veerkracht*, draagt de potentie in zich om ontwikkeld te worden tot een belangrijk dragend concept van het groene gedachtegoed. Met andere woorden: *veerkracht* zou wel eens een prima vertrekpunt zijn voor de ontwikkeling van een ecologisch frame. Dit concept moet dan wel in staat zijn een antwoord te bieden op de voedingsbodem van rechtspopulisten en de angsten en zorgen van de bevolking. Zoals Bas Heijne in *Moeten we van elkaar houden?* het nog eens glashelder opschreef, gaat het over de gevolgen van migratie en neoliberale globalisering, over de crisis van de identiteit van landen en inwoners. Zelf zou ik er aan toevoegen dat sinds de val van de Berlijnse muur individuele vrijheid getransformeerd en gereduceerd is tot expressief consumen-tisme: wat en hoe en met wie consumeren is de belangrijkste bron geworden van identiteitsvorming. En wie alles verwacht van de staat (zwaar in de schulden na de financiële crisis) of van de markt (die juist de crisis veroorzaakte) refereert nog naar ideologieën van de twintigste eeuw (socialdemocratie, liberalisme en hun mislukte samengaan in de *Derde Weg*).

Er is dus nood voor aansprekende concepten dat gemeenschappen, in samenwerking met overheden en de markt, in staat stelt om zich te herstellen van de crisis en zich voor te bereiden op toekomstige schokken. Hoe ons wapenen tegen deze onzekere tijden op een wijze dat we er op sociaal en ecologisch vlak sterker en beter van worden? Dat is misschien wel de hamvraag voor progressieve en dus ook ecologische partijen. Want zonder antwoord zal elke toekomstige schok, of het nu een economische of een ecologische, enkel de angsten vergroten en de rechtspopulisten versterken.

De vraag is dus of *veerkracht* als dragend concept een groenlinks antwoord kan inhouden en de bron vormen voor bijhorende kaders die leiden tot performante en overtuigende communicatie. Veerkracht slaat op de capaciteit van sociaalecologische systemen (zoals bijvoorbeeld een riviervallei) om verstoringen te absorberen en zichzelf te herorganiseren zonder dat de functie, structuur of identiteit verloren gaan. Een veerkrachtig systeem is dus in staat zich aan te passen aan veranderingen en daarbij toch gezond en vitaal te blijven en de nodige diensten te blijven leveren. En misschien is het belangrijkste van al wel

RACHT

dat een veerkrachtig systeem in staat is om wijzigingen vorm te geven, en niet louter te reageren op wat zich aandient.

Veerkracht omvat drie componenten: korte feedback lussen, modulariteit en diversiteit. Korte terugkoppelingslussen verwijzen naar hoe snel we geconfronteerd worden met de gevolgen van ons handelen. Dit is bijvoorbeeld een deel van het probleem bij de aanpak van de klimaatverandering. Hetzelfde geldt voor de milieu-impact van genetisch gemanipuleerde gewassen, die we met het blote oog niet kunnen vaststellen. Modulariteit wijst er op dat de verschillende subsystemen niet overdreven gekoppeld zijn, maar dat ze juist elk over een zekere graad van autonomie beschikken. Als subsystemen te sterk intern gekoppeld zijn, kan een schok zich makkelijk door heel het systeem verplaatsen en meer schade berokkenen dan noodzakelijk. Het zou een boeiende denkoefening zijn om dit perspectief toe te passen op de bankensector: hoe komt het dat een crisis in Griekenland banken in de Lage Landen in de problemen brengt? Een systeem met een hoge modulariteit heeft juist lossere componenten met hogere elasticiteit en buffercapaciteit, waardoor een schok minder schade kan toebrengen (denk aan dominoblokjes, waarbij als er enkele ontbreken in de rij het vallen van één blokje niet de val van heel de rij met zich meebrengt). Ook het voorbeeld van klimaatopwarming en de daarmee gepaard gaande toename van hevige regens, toont het evidente belang van modulariteit. Door rivieren recht te trekken en overstromingsgebieden vol te bouwen, kan een lokale hevige regenbui op korte tijd een overstroming veroorzaken stroomafwaarts. Als waterbeleid de laatste tijd terug aanstuurt op het herstel van overstromingsgebieden, dan wil ze enkel de modulariteit herstellen die het watersysteem vroeger bezat.

Het belang van diversiteit wordt duidelijk met het voorbeeld van de landbouw: monoculturen zijn extreem kwetsbaar. Een diverse teelt met gewassen waarbij het ene beter bestand is tegen droogte, het andere tegen ziektekiemen e.d., is veel robuuster in een meer turbulente omgeving. Maar hetzelfde geldt voor de samenleving: als we maar één oplossing hebben voor onze problemen (de markt, zoals de neoliberalen verkondigden in de jaren negentig), dan zit je diep in de problemen als deze oplossing haar beloftes niet inwilligt. Net zoals een olieafhankelijke samenleving

direct in de problemen komt als de marktprijs van deze ene energiebron sterk begint te stijgen. Onze economie en samenleving kent een dramatisch gebrek aan veerkracht. In 2000 bracht een staking van de vrachtwagenchauffeurs in Groot-Brittannië binnen de drie dagen het eiland op de rand van de afgrond. Had de staking nog één dag langer geduurd, dan was er nood aan voedselrantsoenering. Elke dag zijn we dus met ons huidige systeem slechts drie dagen verwijderd van de honger.

Tegengas

Geconfronteerd met een zich wijzigende samenleving en leefmilieu biedt veerkracht het vertrekpunt van een krachtig kader. Want vanuit veerkracht zijn er fundamenteel steeds drie vragen aan de orde. Eerst: kan het bestaande systeem de veranderingen aan? Als dit zo is, *life goes on*. Als dit echter niet het geval is – zoals met heel wat ecologische uitdagingen – komt de tweede vraag aan de orde: kunnen we het *aanpassingsvermogen* van onze samenleving verhogen door de introductie van nieuwe vormen van organisatie? Als bijvoorbeeld de goedkope olie stilaan uitgeput raakt, kunnen we deze energiebron dan eenvoudig vervangen door andere goedkope energiebronnen? Als het antwoord op deze vraag nee is, komen we tot de derde vraag: hoe staat het met ons *transformatietalent* om de samenleving en haar systemen klaar te maken voor de toekomst?

Wie maatschappelijke problemen bekijkt vanuit het perspectief van veerkracht, komt tot heel andere verhalen dan de gebruikelijke. Neem het dan het verheerlijken op zich van innovatie of van een hooggeschoolde kennissamenleving, wat nu in het dominante maatschappelijke verhaal zich beperkt tot de vraag mensen kunnen presteren op de arbeidsmarkt en landen kunnen overleven in de neoliberale wereldeconomie. Vanuit veerkracht verandert dit perspectief: het gaat er dan om welke vormen van kennis we als samenleving nodig hebben en moeten ontwikkelen om klaar te staan voor de veranderingen die op ons afkomen. En ook hoe we zullen samenwerken, om ook buiten de markt te komen tot vormen van maatschappelijke coöperatie. Op kleine schaal kennen we al het voorbeeld van *Transition Towns* als uitwerking van het concept veerkracht. Transitiedorpen en -wijken bereiden zich op een toekomst met minder olie, waarbij ze tegelijkertijd een antwoord willen

bieden op de problematiek van klimaatverandering. De volgende stap bestaat er nu in om na te gaan of veerkracht ook een werkbaar concept vormt voor grotere gemeenschappen. Misschien vormt veerkracht wel een alternatief voor het huidige rechtseconomisch neoliberaal beleid dat Europa voorstaat en tot afbraak van overheid en sociaal beleid leidt van Griekenland tot Denemarken. Hier ligt een mooie uitdaging op de plank voor (groen)links: hoe tegengas geven en werken aan kaders over een veerkrachtig verhaal dat ons zelfzeker voorbereidt op turbulente tijden?

=

Een uitvoeriger versie van dit artikel verschijnt gelijktijdig met deze Helling onder de titel 'Freedom and Security in the Twentyfirst Century', in: Erica Meijers (ed.) (2011), *Populism in Europe*, Brussel/Vienna: Planet Verlag/GEF, 171-187. Zie p. 39.

Literatuur

Rose C. (2010): *How to win Campaigns*.

Communications for Change. Earthscan, 2nd Edition.

Gunderson L.H. & Holling C.S. (Eds.) (2002):

Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems. Washington DC: Island Press.

Hopkins R. (2009): *Het Transitie handboek. Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.

Walker B. & Salt D. (2006): *Resilience Thinking*.

Sustaining Ecosystems and People in a Changing World. Washington DC: Island press.

Wakker

de Helling
30
herf

FOTO: PETER VALCKX

worden a.u.b.!

Bas de Gaay Fortman pleit voor een ander frame als het om mensenrechten gaat. In plaats van de gebruikelijke focus op abstracte rechten en verdragen, neemt hij de aantasting van menselijke waardigheid tot uitgangspunt.

Augustus 2011. De media staan bol van verhalen over de Londense rellen die Groot-Brittannië sinds kort in haar greep houden. Al snel komen er tussen de verschillende berichten ook verklaringen naar voren welke afkomstig zijn van de Iraanse leider Mahmoud Ahmadinejad en de Libische minister van Buitenlandse Zaken, Khaled Kaaïm. Beiden hekelen de brute repressie van vreedzame demonstranten, en veroordelen met scherpe woorden de ‘mensenrechtenschendingen’ in de straten van Londen. Kaaïm roept Cameron en de zijnen op hun biezen te pakken, aangezien zijn positie onhoudbaar is geworden nu demonstraties tegen zijn bewind met geweld worden beantwoord. Iran op haar beurt staat te trappelen om een team van waarnemers te sturen welke eerbiediging van de mensenrechten moet waarborgen, en schijnt zelfs bereid om vreedstropen in te zetten. Alleen de Algemene Vergadering van de VN moet nog even instemmen. Dat diezelfde VN zich op de vlakte houdt als het aankomt op die rellen, dat is Ahmadinejad sowieso een doorn in het oog. “Slechts één honderdste van deze misdaden gepleegd in een land dat vijandig tegenover het Westen staat, zou meer dan genoeg zijn om de Verenigde Naties en al die organisaties die pretenderen de mensenrechten te beschermen *wel* van zich te doen laten horen”, zo klinkt het uit Teheran.

Een klassiek en creatief staaltje framing; het selecteren van aspecten uit een waargenomen realiteit, deze extra saillant maken, en daarmee de morele evaluatie en invalshoek pogen te veranderen. In de internationale rechtsorde zijn dit soort praktijken geen unicum. Emeritus hoogleraar in de politieke economie van de mensenrechten Bas de Gaay Fortman (1937) heeft een treffende beschrijving voor deze zaken gevonden; hij spreekt van *offensieve* en *defensieve* mensenrechten. Defensieve mensenrechten is zijn term voor het ondertekenen en ratificeren van verdragen en het stemmen voor VN verklaringen zonder ook

maar enige bedoeling dat alles serieus te nemen. Offensieve mensenrechten betekenen dat nationale staten ze gebruiken als een verlengstuk van hun buitenlands beleid in plaats van zich bezig te houden met de verwezenlijking van deze onvervreemdbare rechten voor de eigen bevolking.

“Mensenrechten zijn bedoeld om mensen te beschermen tegen machtsmisbruik, allereerst van en door de staat. Ik spreek van offensieve mensenrechten wanneer deze rechten er niet meer zijn voor de bevolking, maar door machthebbers louter worden gebruikt om andere landen in diskrediet te brengen.”

Grondig mis

De bovengenoemde zaken zijn echter maar een kleine illustratie van de veel diepere crisis waarin mensenrechten lijken te verkeren. Terwijl de discussie hierover in academische kring al jaren wordt gevoerd, kwam deze pas vorig jaar ook tot uiting in de populaire media, toen het tijdschrift *Newsweek* kopte met de titel *The Death of Human Rights*. In het artikel gaf de auteur vooral het politieke establishment ervan langs, en verweet het de universele mensenrechten niet meer serieus te nemen. De Gaay Fortman sluit zich hierbij aan: “Nederland gaat er vaak prat op een bastion te zijn van het internationaal recht. Maar onze politici zijn helemaal niet bezig met mensenrechten, het speelt in de verkiezingen geen rol, natuurlijk ook omdat het de kiezers niet interesseert. Men weet vaak nog wel dat er problemen zijn met bijvoorbeeld gevangenen die ergens vast zitten zonder aanklacht, of dat homo’s in sommige landen worden vervolgd, maar dat het over een hele brede linie gaat om bescherming van de menselijke waardigheid tegen machtsmisbruik, beseffen de mensen vaak niet.”

De ‘crisis’ beperkt zich dus niet tot het misbruik van het mensenrechtendiscours als instrument voor buitenlands beleid, of de gebrekkige relevantie die het thema geniet onder wereldleiders; ook zij voor wie deze rechten zijn bedoeld, de mensen zelf, lijken er weinig om te geven. Reden te meer om het project eens goed onder de loep te nemen en van een kritische beschouwing te voorzien. In Bas de Gaay Fortman’s nieuwste boek *Political Economy of Human Rights; Rights, Realities and Realization* dient de algeheel erkende crisis dan ook meer als een vertrekpunt, om vervolgens een aantal stappen verder te gaan. Op zoek naar effectiviteit en een antwoord op de vraag “Werkt het überhaupt wel, wat

betekenen die rechten voor mensen op het grondvlak?” stelt hij dat er iets grondig mis is in de huidige benadering van zowel de internationale gemeenschap als ook het ‘mensenrechtenwereldje’ zelf. De nadruk ligt op de mensenrechtensituatie in *adverse environments*: landen waar de economie niet draait, tirannie heerst en slecht bestuur aan de orde van de dag is. De burgers hebben er niet of nauwelijks toegang tot een rechtsstelsel. De Gaay Fortman: “Het grote internationale mensenrechtenproject zelf is nog nooit geëvalueerd. Eén van de heikele punten is de uniforme benadering die de VN voorstaat. Natuurlijk zijn die rechten naar hun aard universeel maar dat betekent nog niet dat je in elk land dezelfde strategie moet voeren. Neem nu de recent geïnitieerde *Universal Periodic Review* [een mechanisme waarin de mensenrechtensituatie voor alle 192 VN-lidstaten wordt beoordeeld, BS]. Liechtenstein zat in de groep landen die de beoordeling van China moest voorbereiden, en Nederland bereidde de discussie over San Marino voor. Dat gaat natuurlijk nergens over.”

Bovenop de gebrekkige institutionele structuur zijn er nog een aantal zaken die implementatie van mensenrechten, door De Gaay Fortman *realization* genoemd, in de weg staan. Zo constateert hij dat er te weinig aandacht is voor de structurele, politiek-economische oorzaken die leiden tot het niet in acht nemen van de mensenrechten. Framing speelt hierbij ook een rol.

“De VN verklaring waarin een ‘recht op water en sanitaire voorzieningen’ wordt afgekondigd, wekt de indruk dat de internationale gemeenschap toegang tot schoon drinkwater hoog op de agenda heeft gezet en daarin vooruitgang boekt. Water is nu immers opgewaardeerd tot een recht. Maar met zo’n verklaard recht hebben de mensen om wie het gaat nog geen van dag tot dag beschermde toegang tot schoon water. Waar het voor hen om draait is niet zozeer een abstract recht maar concrete *entitlements*. Een *entitlement* biedt structurele bescherming van aanspraken (*claims*). Dan liggen er leidingen en mag jij dagelijks tappen en spoelen. Beter zou het zijn echt iets te doen aan *entitlement failure*; immers we hebben wereldwijd een klein miljard mensen die moeilijk aan drinkwater kunnen komen en ruim twee en een half miljard zonder behoorlijke sanitaire voorzieningen. Niet omdat er geen middelen voor zijn, maar omdat vanuit de politiek en de economie andere prioriteiten worden gesteld.

32 Bas de Gaay Fortman

Mensenrechten kunnen instrumenteel zijn om hier iets aan te doen maar dan moet je je richten op maatschappelijke verandering en dat betekent de relevante partijen onder druk zetten. Zo'n internationale verklaring van een recht op water lijkt activistisch maar kan in feite activisme juist belemmeren doordat de indruk wordt gewekt dat er al iets echt is veranderd."

Bescherm bevolking

De ondertitel van het boek spreekt dan ook niet voor niets van *rights, realities and realization*. Dit maakt duidelijk dat mensenrechten relevant moeten zijn in de verschillende werkelijkheden waarin mensen leven: uiteindelijk komt het aan op de realisering van mensenrechten. Deze pragmatische insteek is volgens De Gaay Fortman vaak afwezig in het mensenrechtencircuit waar ook hij deel van uitmaakt en dat hij derhalve goed kent. "Eigenlijk berust het hele boek op een alternatieve framing. Waar de meeste van mijn collega's uitgaan van al die abstracte rechten en allereerst zeggen 'kijk toch eens naar al die verdragen', is mijn uitgangspunt juist 'kijk eens naar die vier miljard mensen die wanneer zij in hun menselijke waardigheid worden aangetast, geen toegang hebben tot een behoorlijk functionerend rechtstelsel."

Toch heeft De Gaay Fortman ook hoop; hoop dat de universele en onvervreembare rechten van de mens weer behoorlijk op de agenda's komen te staan – vooral ook de nationale – en dat het niet alleen bij woorden zal blijven. In dat perspectief vindt hij de recente ontwikkelingen in het Midden-Oosten, de 'Arabische lente', hoopgevend. In het bijzonder het geval van Libië, waar tijdens het ter perse gaan van deze editie nog immer een internationale interventie plaatsvindt die bedoelt uitvoering te geven aan de *Responsibility to Protect (R2P)*. Deze *verantwoordelijkheid om te beschermen* kan namelijk direct worden herleid tot de grondgedachte van het mensenrechtenproject:

"Soevereiniteit betekent verantwoordelijkheid voor de staat om zijn eigen bevolking te beschermen, en als dat evident niet gebeurt of zelfs het tegendeel, onderdrukking van de eigen bevolking, dan activeert dat tegenwoordig onder R2P een volkenrechtelijke verplichting. Dat er nu voor het eerst onder die noemer, het beschermen van een burgerbevolking, actie wordt ondernomen is wat mij betreft echt een doorbraak. Het is een teken dat men nu internationale verantwoordelijkheid wil nemen voor het daadwerkelijk beschermen

van de menselijke waardigheid. Dat gaat een stuk verder dan louter veroordelen."

Het nemen van verantwoordelijkheid door de internationale gemeenschap is sowieso iets waar De Gaay Fortman graag naar toe wil: "Het VN systeem voor de mensenrechten gaat uit van internationale vaststelling van normen en regels met commissies van toezicht op de uitvoering daarvan. Maar de handhaving ligt bij de lidstaten zelf. Als dan blijkt dat vooral door averechtse politiek-economische en/of sociaal-culturele omstandigheden daarvan niets terecht komt, moet je natuurlijk niet nog meer internationaal gaan vergaderen, maar de beschikbare middelen inzetten voor verbetering van het grondvlak."

Wat naar De Gaay Fortmans mening ook grondig geëvalueerd zou moeten worden is de institutionele aanpak met commissies die op vonnissen gelijkende uitspraken doen zonder betekenisvolle follow-up. De discussie die hij op gang wil brengen is dan ook veel meer een politieke: "we moeten af van de quasi-juridische benadering". Dit sluit ook naadloos aan op kritische kanttekeningen die men zou kunnen hebben bij zijn verhaal. Bijvoorbeeld over bovengenoemde R2P, waarvan gezegd kan worden dat die alleen wordt geactiveerd wanneer dit niet teveel weerzin onder de politieke grootmachten oproept. Een Orwelliaans scenario, waarin iedereen gelijk is, maar sommigen aanzienlijk meer gelijk dan anderen, lijkt dan ook onafwendbaar. De Gaay Fortman erkent deze problematiek, maar ziet hierin ook zijn oproep het geheel vanuit een meer politieke hoek te benaderen, gesterkt. "Je blijft natuurlijk altijd ontwikkeld in de complexe realiteit van mondiale machtsverhoudingen. Het antwoord op de vraag waarom Libië wel en bijvoorbeeld Bahrein niet is, er dan ook een van internationale betrekkingen, niet van internationaal recht. Feit blijft dat er in Libië voor het eerst niet primair vanwege een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid maar voor bescherming van de bevolking door de VN verantwoordelijkheid is genomen. [De interventie m.b.t. Kosovo in 2001 was onder NAVO-vlag, BS]"

De Gaay Fortmans boek is vooral een poging de effectiviteit van de internationale rechten van de mens op de agenda te krijgen. Hij pleit niet alleen voor nationale en locale context geënte strategieën, maar richt zich ook op het functioneren van de VN zelf: "De follow-up van die talrijke verklaringen en uitspraken vraagt om inte-

gratie van internationaal veiligheidsbeleid, de strategieën voor handhaving van de mensenrechten en de inzet voor duurzame sociaaleconomische ontwikkeling. Neem bijvoorbeeld de onderdrukte minderheden; voor de handhaving van hun rechten hebben die van de eigen staat per definitie niets te verwachten. Ik bepleit daarom de uitvoering van die R2P in handen te leggen van een Onderraad van de Veiligheidsraad omdat alleen in die setting de VN hun tanden kunnen laten zien. En zolang mensenrechten niet geïntegreerd zijn in ontwikkelingsbeleid zullen de rechten van de armen niet verder komen dan uitspraken en verklaringen. Vaak zijn die mensen trouwens slachtoffer van ontwikkeling in de vorm van grootschalige projecten; *development-induced displacement* heet dat met een eufemisme. Ze hebben dus ook gewoon politiek-juridische bescherming nodig van hun bestaande rechten."

Bij al die niet malse kritiek blijft De Gaay Fortman een optimist. Zo eindigt hij zijn boek met de volgende uitsmijter: "De mensenrechten optillen naar het moreelpolitieke niveau van mondiale gerechtigheid vraagt dus veel ingenieuzer strategieën dan het huidige circus van raden, commissies en comité's met hun weinig zeggende documenten waarover eindeloos wordt doorvergaderd. Eén punt is overduidelijk: dichterbij komen bij de mensen zelf in hun dagelijks gevecht voor vrijheid en duurzaam levensonderhoud; daarin ligt het meest belovende perspectief voor de verwezenlijking van mensenrechten in de 21e eeuw."

=

Bastiaan De Gaay Fortman (2011). 'Political Economy of Human Rights. *Rights, Realities and Realization*'. Londen/New York: Routledge.

Het winternummer van De Helling zal gewijd zijn aan het VN-concept *A Responsibility to Protect*.

Framing in nazi-Duitsland, of: ideologische strijd in een gemediatiseerde samenleving

Jüdischer Nordplan

gegen die nichtjüdische Menschheit aufgedeckt

2766 *Walter:2017*

10. *Staphylococcus aureus* (Staph. aureus) is a Gram-positive, spherical bacterium that is commonly found on the skin and in the nose. It is a facultative anaerobe, meaning it can grow with or without oxygen. Staph. aureus is a major cause of skin infections, such as abscesses, boils, and impetigo. It can also cause more serious infections, such as pneumonia, osteomyelitis, and sepsis. Staph. aureus is resistant to many antibiotics, making it a difficult pathogen to treat.

Subenzyfoc

Each of the following is a possible set of values for the variables x and y that satisfy the system of equations $x + y = 10$ and $2x - y = 5$.

Links de voorpagina van *Der Stürmer*, 'Het weekblad voor de strijd voor de waarheid', mei 1934: het 'Rituele moord'-nummer.

Uitgever Julius Streicher liet de slogan onderaan ieder nummer herhalen, om een anti-semitische framing van maatschappelijke problemen dominant te maken bij het Duitse lezerspubliek.

Onder een fotomontage voor de Berlijnse *Arbeiter Illustrierte Zeitung* van 16 oktober 1932 door John Heartfield (1891-1968).

Hearfield was een gedreven genie in het belachelijk maken van de frases en symbolen van de nazi's. In zijn visuele 'argumentaties' versterken alle elementen elkaar. Hitler blijkt hier letterlijk een kleine man te zijn, aangestuurd door het grootkapitaal – anoniem op de achtergrond, door de uitsnede van het beeld. Hij ontmantelt de waarheid van de nazi's, deconstrueert hun betoog, hun taal en symboliek. Door hermontage gaan de elementen elkaar tegenspreken. Dit betekenisconflict leidt tot inzicht bij de lezer/kijker. En tot een bevrijdende lach.

Die Juden sind unser Unglück!

Die Juden sind unser Unglück

Die Juden sind unser Unglück

Die Juden sind unser Unglück

Die Juden sind unser Unglück

Die Juden sind unser U

Die Juden sind unser

Die Juden sind uns

Die Juden sind un

Die Juden sind

Die Juden sind

Die Juden si

Die Juden

Die Juden sind unser Unglück!

Die Juden sind unser Unglück!

Die Juden sind unser Unglück!

Die Juden sind unser Unglück!

The Indian and American Healthcare

Jonneke Bekkenkamp,
**Geloven in politiek.
Een analyse van
het vocabulair van
GroenLinks**

Waarin gelooft GroenLinks? Welke tendens is te bespeuren in het vocabulaire van GroenLinks over de afgelopen jaren? De zes kernwoorden uit 1989, nl. persoonlijke zelfstandigheid, democratisering, geweldloosheid, creativiteit, verdraagzaamheid en emancipatie blijken nauwelijks gebruikt te worden. In plaats daarvan staan de woorden 'individu' en 'vrijheid' centraal. Wat precies wordt verstaan onder vrijheid en autonomie is niet altijd even duidelijk en er is een spanning tussen de keuze voor het individu, maar tegen individualisme in de zin van egoïsme en consumentisme. En welke rol speelt het 'geloof' in de brede zin van het woord?

Het artikel is opgenomen in de recent verschenen bundel Verheijen, J. en Bekkenkamp, J. (red.) (2011): *Onszelf voorbij. Over de grenzen van verbondenheid*, Almere: Parthenon, p. 50-83. Zie www.nieuwwij.nl

Sarah Gagestein
**De rationele
mens bestaat niet.
Een pleidooi
voor framing**

Speciaal voor de Helling geschreven artikel over het belang van nieuw hersenonderzoek en de laatste linguïstische inzichten voor het bedrijven van politiek. Gagestein concludeert op grond van dit onderzoek dat een rationalistische wijze van politiek bedrijven, op grond van argumenten, niet overeenkomt met hoe mensen keuzes maken. Politici moeten zich de kunst van het framen eigenmaken. Neutrale taal bestaat namelijk niet, elk woord heeft een culturele en emotionele lading, die bewust kan worden ingezet. Maar wat zijn de woorden die werken voor GroenLinks? Daartoe moet stevig nagedacht worden over de identiteit en waarden van GroenLinks en de bijbehorende frames.

Meer over taal en framing op de website van Sarah Gagestein: www.taalstrategie.nl

verder

Drew Westen

The Political Brain. The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation

New York: Public Affairs Books 2007

Het cliché wil: links is rationeel, rechts speelt in op de onderbuik. En bij 'onderbuik' denk je natuurlijk meteen aan *foute* emoties. Maar een uitdrukking als *gut feeling* laat al zien dat het verband tussen ratio en emoties ingewikkelder is dan dat. Emoties zijn lang niet zo blind als gedacht, maar kunnen snelle en efficiënte informatiedragers zijn. Denken doe je met met je *guts*. Overtuigingskracht vereist een integratie van denkbeelden en emotiebeelden: dat is juist de functie van meeslepende politieke verhalen.

Drew Westen laat in zijn moderne klassieker zien dat het politieke brein geen neutrale rekenmachine is, maar eerder een waardengeladen emotiemachine. Anders dan de Republikenen gokten de Amerikaanse

Democraten lange tijd op de 'verkeerde' cognitieve, met feiten en cijfers omklede argumenten. De meest amusante passages in het boek zijn die waarin Westen de rationeel getoonzette toespraken van democraten als Al Gore op een emotiegeladen manier herschrijft. De democraat Obama heeft in zijn presidentiële campagne die les geleerd, en wist zijn kiezers in het hart te raken. Dat wil niet zeggen dat we de politiek van het hoofd moeten inruilen voor het populisme van de onderbuik en *fact-free politics* moeten gaan bedrijven. Intel-
ligente passiepolitiek is eerder een politiek van het hart: het orgaan dat er precies tussenin zit.

=
Dick Pels

lezen

George Lakoff

Don't think of an elephant! (e.a.)

Vermont: Chelsea Green Publishing 2004

Er is bijna geen artikel in deze Helling dat niet ingaat op een van de boeken van deze populaire Amerikaanse linguïst. Met *Methaphors We Live By* vestigde hij in 1980 zijn naam en daarna volgden vele boeken over het taalgebruik, de waarden en de politieke taal van conservatieven en progressieven in Amerika. In *The Political Mind* uit 2008 (herzien in 2009) vat hij het allemaal nog eens samen. Lakoff is zelf een meester in het framen: helder en kort formuleert hij waar het hem om gaat, om dat vervolgens steeds weer op allerlei mogelijke manieren en met vele voorbeelden te herhalen. Op een gegeven moment gaan zijn idee-

en als een deuntje in je hoofd zitten en raak je ze niet meer kwijt. Frames zijn mentale structuren die de manier waarop we de wereld zien vormen. Wanneer je ze verandert (reframing) dan verander je de wereld. En dat is wat progressieve politici zouden moeten doen. Lakoff grijpt veelvuldig terug op twee stelsels van familiewaarden, het ene autoritair, het andere open. Het is de vraag of dit allemaal opgaat voor de situatie in Europa, maar wie zich wil bekwamen in het framen en wil weten wat het precies is, kan niet aan Lakoff voorbij.

=

Erica Meijers

Friso Wielenga
& Florian Hartleb (red.)

Populismus in der modernen Demokratie. Die Niederlande und Deutschland im Vergleich

Münster: Waxmann 2011

Nederland geniet het dubieuze voorrecht dat het eerder en heftiger ervaringen heeft opgedaan met het nieuwe rechtspopulisme dan ons buurland Duitsland. Maar uit de commotie rond Thilo Sarrazins boek *Deutschland schafft sich ab* bleek dat een ook een behoorlijk deel van het Duitse electoraat (rond de 18%) bereid zou zijn te stemmen op een anti-islampartij. Daarom is een boek met Duitse en Nederlandse auteurs dat de twee landen vergelijkt een welkome bijdrage aan het debat, ook omdat zij het populisme niet meteen wegzetten als het 'nieuwe fascisme', maar de uitdagingen ervan met open vizier aangaan. Zo pleit de Bonner politicoloog Frank Decker voor meer directe

democratie als tegengif tegen het populisme. De Leidenaar Koen Vossen beschrijft helder en precies de ideologische ontwikkeling van Geert Wilders van conservatief-liberaal naar nationaal-populist. Florian Hartleb volgt het 'regeringspopulisme' van SPD-kanselier Schröder, het linkse populisme van Gregor Gysi en Oskar Lafontaine en het pop-populisme van de alweer gevallen plagiarist Karl-Theodor zu Guttenberg. De PvdA'er René Cuperus mag weer eens beweren dat de populistische opstand de schuld is van de flexibele linksliberale elite. Maar over het algemeen is dit een informatief en lezenswaardig boek.

=

Dick Pels

Het nieuw

De traditionele middenpartijen schuiven naar de vleugels van hun populistische concurrenten. GroenLinks moet durven kiezen voor het definiëren van het nieuwe midden. Samen met D66 kan zij een machtige brug vormen tussen de vleugels van de Nederlandse politiek.

Met dit artikel neemt Bart Snels afscheid, na jarenlang voor GroenLinks te hebben gewerkt, onder andere als directeur van het WB en strateeg van de Tweede Kamerfractie.

“We weten wat we moeten doen, maar we weten niet hoe we herkozen moeten worden als we dat gedaan hebben”. Dat zei de Luxemburgse premier Jean-Claude Juncker enkele jaren geleden op een persconferentie na een Europese discussie over hervormingen van de arbeidsmarkt en het pensioenstelsel. Het is het cruciale dilemma waar moderne politieke leiders mee te maken hebben.

Mark Rutte weet heel goed hoe hij de woningmarkt in beweging moet krijgen, maar de hypotheekrenteaftrek hervormen is voor hem onmogelijk. Job Cohen weet - en vooral Wouter Bos wist - hoe *outsiders* op de arbeidsmarkt meer kansen kunnen krijgen, maar de versoepeling van het ontslagrecht ziet de PvdA als electorale zelfmoord. Jan Kees de Jager weet dat hij Griekenland moet steunen en dat er meer Europese politieke integratie nodig is om de schulden crisis op te lossen, maar hij durft dat niet te zeggen. Rutte, Bos, Cohen, De Jager: ze vrezen allemaal dat als ze doen wat ze moeten doen hun kiezers naar hun populistische concurrenten op de vleugels lopen, naar de PVV en de SP.

De politieke crisis waar we in Nederland mee te maken hebben, en vergelijkbare ontwikkelingen zijn er in de meeste andere Europese landen en de Verenigde Staten, is een crisis van de gematigde middenpartijen die gewend zijn aan het dragen van bestuursverantwoordelijkheid. Op een politiek speelveld waar kiezers sneller van partijvoorkeuren wisselen dan van tandpastamerk, vrezen ze de concurrentie van de populistische partijen op de linker- en rechtervleugel. Daardoor ontstaat er ruimte voor een herdefiniëring van het politieke midden. In Nederland zou GroenLinks samen met D66 een machtspositie kunnen opbouwen door dat nieuwe midden te maken.

Tragiek van modernisering

Noch in Europa, noch in de Verenigde Staten weten politici uit het oude midden hoe ze uit die houtgreep van de populistten moeten komen en een perspectiefvol antwoord moeten geven op de gevolgen van maatschappelijke modernisering. Schematisch weten we wat er de afgelopen decennia is gebeurd. Ten eerste zijn door ontzuiling, ontideologisering en individualisering kiezers losser geraakt van politieke partijen die vroeger een band hadden met het maatschappelijk middenveld. Zie daar de belangrijkste verklaring voor het zweefgedrag van kiezers. Mensen maken nu per verkiezing uit waar hun tijdelijke loyaliteit ligt.

Ten tweede is door globalisering en migratie de samenleving veranderd en is er onze-

kerheid ontstaan bij grote groepen kiezers. Na de Tweede Wereldoorlog tot aan begin jaren tachtig was er sprake van een ongeken- de economische ontwikkeling die evenwichtig verdeeld werd over alle inkomensgroepen. Iedereen deelde in de welvaartstoename en iedereen kon daarmee een optimistisch toekomstbeeld hebben, zowel voor zichzelf als voor hun kinderen. Dat is veranderd. De vruchten van globalisering en migratie zijn in onevenredige mate bij de hoogste inkomens en de best opgeleide mensen terechtgekomen, terwijl mensen met lagere en middeninkomens en meestal met een lagere opleiding te maken kregen met de keerzijde van maatschappelijke modernisering. Zij zagen hun wijken veranderen en ondervonden dat qua persoonlijke ambities en sociaaleconomische verwachtingen hun zekerheden afnamen. De oude middenpartijen zijn er de afgelopen dertig jaar niet in geslaagd om de kosten en opbrengsten van globalisering en migratie evenwichtig te verdelen. Zie daar het chagrijn bij veel kiezers en het wantrouwen dat zij hebben in de gevestigde politieke partijen.

En ten derde is het politieke spel zelf veranderd door de enorme rol die de media tegenwoordig spelen. Allerlei mechanismen zijn daarbij van belang, zoals de commercialisering van de televisie, de uitbreiding van het aantal televisiekanalen, de concurrentie die kranten ondervinden van elkaar, van de televisie en van nieuwe media via internet. De kern van deze ontwikkeling is dat hypes, emoties, meninkjesjournalistiek en meninkjespolitiek belangrijker zijn geworden dan diepgaande analyse, maatschappelijke duiding en visieontwikkeling.

Omdat de politiek persoonlijker is geworden, als gevolg van individualisering en ontideologisering, hebben politieke vrijbuiters de kans gekregen om via stoer mediaoptreden toegang tot politieke macht te verwerven. Daar is op zich niks op tegen. Sterker nog, in een moderne samenleving is het juist te prijzen dat het politieke systeem niet gesloten is, maar openstaat voor nieuwkomers. Het punt is dat de oude middenpolitici geen idee hebben hoe ze dat vernieuwde politieke spel moeten spelen. Zij hebben geen antwoord op de wijze waarop populistten de emoties van kiezers raken met doemscenario's en angstpolitiek. Zie daar de crisis van de middenpartijen.

Het afgelopen decennium is politiek opportunisme het enige antwoord van de middenpartijen geweest. Voor een deel zit dat opportunisme in het overnemen van de taal van de populistten. Zie bijvoorbeeld Mark Rutte die het sinds de verkiezingscam-

we midden

pagne heeft over massa-immigratie. Je ziet dat hij het zelf niet gelooft - hoezo massa-immigratie - maar hij wil zo een retorisch antwoord hebben op Wilders. Het opportunisme zie je ook als een middenpartij in de oppositie zit en volstrekt andere posities inneemt dan wanneer de partij meedoet in de coalitie. Rutte diende bijvoorbeeld een motie van wantrouwen in tegen het kabinet Balkenende, maar als premier prijst hij Bos en Balkenende voor de redding van de banken nu hij zelf ervaart dat hij met het CDA stap voor stap Griekenland en de Euro moet redden. En tenslotte is er opportunistisch geworstel als ze wel regeren. Dan moeten ze verantwoordelijkheid nemen voor beleid, zeker als economische omstandigheden dat vragen, maar weten ze niet hoe ze dat beleid moeten verkopen. Zie het gestuntel van Rutte en De Jager bij de steun die ze Griekenland moeten geven.

Het geworstel van de middenpartijen vormt de tragiek van maatschappelijke modernisering. Terwijl globalisering, migratie, klimaatverandering en vergrijzing als langetermijntrends van modernisering juist vragen om toekomstgericht beleid, zit de middenpolitiek uit angst voor de concurrentie van populistische nostalgie het verleden idealiseren, vast in kortademige opportunistische retoriek. Daardoor komt de besluitvorming vast te zitten in een politieke armoedeval. Zo lukt het in de Verenigde Staten nauwelijks om verstandig begrotingsbeleid te voeren en komen in Europa de noodzakelijke hervormingen van politieke en sociaaleconomische arrangementen uit de vorige eeuw maar moeizaam van de grond. De middenpartijen en gematigde politici weten niet hoe ze beleid moeten maken met de hete adem van de populistische aanval.

PaarsGroen had vorig jaar als kabinet een politiek keerpunt kunnen zijn. Links en rechts zouden samen een hervormingskabinet gevormd hebben. Dat kabinet zou ook de overheidsfinanciën op orde brengen, de arbeidsmarkt toegankelijker maken, de economie en de energievoorziening duurzaam hervormen, de bureaucratie in zorg en onderwijs aanpakken en afspraken maken over migratie en integratie. Het zou een kabinet geweest kunnen zijn dat met een sterk communicatieve premier - Mark Rutte - het vertrouwen in de politiek had kunnen herstellen. Het zou een voorbeeld hebben kunnen nemen aan Obama en het uitdagende regeerakkoord van de conservatieven en de liberaal-democraten in Groot-Brittannië. Overigens zie je aan deze voorbeelden dat gedurende een

regeerperiode, met de poten in de modder en met wijzigende economische en politieke omstandigheden, het lastig is om moedig vast te blijven houden aan een positieve en optimistische politieke koers. Maar toch, het had gekund.

Zowel de PvdA als de VVD durfden dat PaarsGroene kabinet niet aan. De VVD had een rechtse campagne gevoerd tegen de PvdA en vond het onmogelijk een kabinet te vormen met de PvdA, D66 en GroenLinks. Voor de PvdA was het onduidelijk wat zij uit een PaarsGroen kabinet zouden kunnen halen. De PvdA heeft moeite met de erfenis van Paars uit de jaren negentig en profileert zich linkser dan voorheen. Ook PaarsGroen had fors moeten bezuinigen en wilde flinke hervormingen van de verzorgingsstaat op de agenda. De enige rol die de PvdA had in de PaarsGroene onderhandelingen was een negatieve, namelijk op de rem staan bij de mate van bezuinigen en hervormen, zonder een positieve ambitie te etaleren.

Progressieve samenwerking

Het mislukken van PaarsGroen laat zien hoe moeilijk het is om samen te werken op het huidige politieke speelveld. Net als in de Verenigde Staten en andere Europese landen zijn teveel partijen uit op polarisatie. Vorig najaar heeft Femke Halsema gepleit voor progressieve samenwerking. Ze wist van de eerdere kabinetten Balkenende dat de PvdA in de oppositie naar links opschuift om de competitie met de SP aan te gaan over wie het hardste kan roepen dat het rechtse kabinet asociaal is of de beschaving vernietigt. Links doet dan heel snel mee aan de door rechts gewenste polarisatie. Omdat de linkse oppositie toch steeds in de minderheid is, krijgt die al snel een machteloos imago tegenover een rechts kabinet. Daarbij maakt het niet uit dat het nu een minderheidskabinet is, want de PVV steunt in het gedoogakkoord het gehele financieel-economische beleid. Voor dat je het weet staan de opiniepagina's van kranten weer vol van verhalen over een vermeende linkse leegte. Halsema had geen zin om mee te doen aan de malaise van de PvdA en nam daarom zelf het initiatief.

Ze wilde de PvdA uitdagen om te kiezen voor samenwerking gebaseerd op een optimistische en hervormingsgezinde toekomstagenda die de grote problemen van deze tijd aanpakt, zoals de vergrijzing, de klimaatverandering en het wantrouwen van burgers in de verbureaucratiseerde overheid. Het samenwerken aan zo'n agenda moest een alternatief verhaal geven tegenover het rechtse kabinet en zou een manier kunnen zijn om

te streven naar machtsvorming, zoals veertig jaar geleden Keerpunt 72 ook een opmaat was naar de vorming van een progressief kabinet. Begin jaren zeventig bleek het mogelijk om samenwerking tot stand te brengen tussen de PvdA, D66 en de PPR, één van de voorlopers van GroenLinks (de PSP deed aanvankelijk ook mee, maar haakte al vroeg af). Het kabinet Den Uyl kwam tot stand omdat een aantal christendemocraten van de ARP en de KVP dit progressieve kabinet mogelijk wilde maken.

De vraag is welk perspectief de PvdA anno 2011 aan kiezers wil bieden. De sociaal-democraten zijn verdeeld in twee vleugels. De ene is het meest verwant aan de SP. Sociaal-conservatief staat de SP negatief tegenover moderne ontwikkelingen als individualisering en globalisering. Europa levert gevaar op en veranderingen in de verzorgingsstaat zijn altijd een verslechtering. Tegenover deze conservatieve vleugel zijn er de progressieven van de PvdA die dichtbij GroenLinks en D66 staan. Die zijn veel optimistischer over modernisering, zien individualisering als bevrijding van beknottende gemeenschappen, zien bij globalisering kansen voor meer internationale rechtvaardigheid en durven hervormingen van de verzorgingsstaat voor te stellen.

Een vergaande samenwerking tussen D66, GroenLinks, de PvdA en de SP blijkt niet voorstelbaar omdat vooral de verschillen tussen D66 en de SP te groot zijn. Voor de SP is progressieve samenwerking ook vooral een strategie om groter te worden dan de PvdA. Dat is al jaren hun belangrijkste politieke motivatie. Soms doen ze alsof ze willen samenwerken, om redelijk over te komen in de beeldvorming, maar zodra de discussie gaat over Europa, de pensioenen of de verzorgingsstaat kiezen zij de populistische aanval. Het maakt dan niet uit of de aanval wordt ingezet op het kabinet of op de vermaledijde neoliberalen van D66 of GroenLinks.

Dat was de reden waarom Halsema vorig jaar de PvdA vroeg om te kiezen. Zoals te verwachten was, kiest de PvdA in de oppositie voor de kant van de SP. Omdat de PvdA dichter tegen de SP aankruipt heeft D66 zich het afgelopen jaar als redelijke middenpartij geafficheerd. D66 wil aantrekkelijk zijn voor kiezers van de VVD en het CDA. Voor progressief Nederland zou de SP zich moeten richten op de kiezers van de PVV, maar de SP is vooralsnog vooral geïnteresseerd in die van de PvdA. De PvdA en de SP houden elkaar zo lekker vast, zoals op rechts Rutte ervoor zorgt vriendjes te blijven met Wilders.

Het lege midden

Voorlopig zit dit rechtse kabinet er nog. Het

zal regelmatig in problemen komen als VVD en CDA steun nodig hebben uit de oppositie wanneer de PVV niet meedoet, bijvoorbeeld als het om Europa en de euro gaat. Het kabinet zal ook nog lastige momenten krijgen als het economische tegenvallers moet opvangen met extra bezuinigingen. Dat zal de PVV niet gemakkelijk vinden en zal politieke spanning opleveren. Maar vooralsnog heeft geen van deze partijen belang bij een val van het kabinet. De VVD niet, want met Rutte als premier is het hun kabinet. Het CDA niet, want deze partij heeft de leiderschapswestie niet opgelost en weet bij lange na nog niet hoe ze de weg naar betere opiniepeilingen moet vinden. En de PVV niet, want als ze dit kabinet nu laten struikelen weet Wilders dat in ieder geval het CDA niet snel nog eens zo'n avontuur aangaat. En met wie zou Wilders dan willen regeren, zelfs als hij de grootste zou worden bij volgende verkiezingen?

Er is daarom nog enige tijd voor GroenLinks om haar zaakjes op orde te krijgen. Vorig jaar daagde Halsema de PvdA uit om te kiezen. Langzamerhand zal ook GroenLinks een strategische keuze moeten maken. Voor GroenLinks is *splendid isolation* geen aantrekkelijke optie. Er zitten nog vier partijen in de oppositie die knibbelen aan de kiezersschare van de partij. GroenLinks dreigt gemangeld te worden tussen D66 aan de ene en de PvdA/SP aan de andere kant, terwijl ook de Partij voor de Dieren een lastige horzel is. Waar moeten meer kiezers voor GroenLinks vandaan komen? Wat electorale concurrentie betreft kan GroenLinks zich niet vergelijken met de nu zo succesvolle Duitse *Grünen*, omdat Duitsland onder meer een veel minder versplinterd politiek speelveld kent.

Alexander Pechtold heeft gelijk. Het politieke midden loopt leeg in ons land. Dat wil zeggen, de traditionele middenpartijen schuiven op naar hun concurrenten op de vleugels, wat overigens niet betekent dat kiezers dat ook allemaal doen. De meeste kiezers zijn nog steeds op het midden te vinden. Uit opiniepeilingen blijkt de afgelopen jaren met enige regelmaat dat rechtse kiezers hun partijen rechtser zien dan zichzelf zijn en linkse kiezers hun partijen juist linkser dan zichzelf op de links-rechts-schaal plaatsen. Het mag waar zijn dat er veel proteststemmen gaan naar SP en PVV, maar ook gematigde kiezers kunnen teleurgesteld worden. De rechtse meerderheid wordt niet doorbroken door versplintering in de oppositie, maar ook niet door een groot links blok. Links haalt nu eenmaal geen meerderheid in Nederland. Belangrijker is hoe bijvoorbeeld D66 en GroenLinks perspectief kunnen geven aan teleurgestelde kiezers van

CDA en VVD.

GroenLinks heeft de afgelopen jaren een imago opgebouwd van een ideeënpartij die op zoek is naar macht. Klaar voor de toekomst was vorig jaar de verkiezingslogan. Dat beeld moet door kiezers wel herkend blijven worden en vraagt om versterking van de electorale positie, maar vooral ook om een geloofwaardige claim op de macht. Met D66 deelt GroenLinks een vergelijkbaar imago: toekomst- en hervormingsgericht, liberaal, groen, Europees georiënteerd. Samenwerking met de meer conservatieve, nostalgische, nationalistische SP/PvdA zou het imago van GroenLinks schaden en geeft Alexander Pechtold een argument om afstand te houden van GroenLinks. GroenLinks moet daarom kiezen voor samenwerking met D66, in welke vorm dan ook.

Ook D66 heeft daar belang bij. Deze partij weet dat het een jojo-partij is en bij eenzame regeringsdeelname zomaar terug kan vallen naar drie zetels in het parlement. Natuurlijk zijn er verschillen tussen beide partijen, maar die zijn niet fundamenteel van aard. Programatisch zijn de verschillen te overbruggen. De enige vraag is of de cultuurverschillen in de partijen dat ook zijn. Samen kunnen de partijen op ten minste twintig zetels rekenen en samen kunnen D66 en GroenLinks op het midden van het politieke speelveld een interessant en duurzaam machtsblok vormen. De partijen zouden bijvoorbeeld met een gedeeld onderhandelingsprogramma de volgende coalitieonderhandelingen in kunnen gaan.

De PvdA is niet klaar voor de macht en concurreert met de SP om de behoudende sociaaldemocratische stem. Ook zijn de verhoudingen tussen de PvdA en het CDA nog zo gebrouilleerd dat een coalitie waaraan beide partijen meedoen nog niet erg voor de hand ligt. Als VVD en CDA op enig moment toch genoeg krijgen van de PVV ligt, als de volgende verkiezingsuitslag dat toelaat, een hervormingscoalitie voor de hand: VVD, CDA, D66 en GroenLinks. D66/GroenLinks zouden samen een brug kunnen vormen naar VVD en CDA die naar rechts trekken en eventueel naar de PvdA die naar links trekt. Elke toekomstige coalitie komt al snel uit bij het middenblok D66/GroenLinks om een meerderheidscoalitie te kunnen vormen. Misschien is dat wel een les die GroenLinks van de Duitse zusterpartij kan leren: als je je midden op het speelveld positioneert, kun je naar links en naar rechts kijken en kom je vanzelf terecht in een interessante politieke positie.

In de jaren zestig ontstond nieuw links. D66 en GroenLinks hebben deels hun wortels

in de emancipatiebewegingen van die tijd, bewegingen die gekoppeld zijn aan de trends van maatschappelijke modernisering, denk aan individualisering en ontideologisering. In de jaren tachtig ontstond nieuw rechts als reactie daarop en met de erfopvolgers van die in eerste instantie weinig succesvolle politieke beweging hebben we nu te maken. Nu partijen als CDA en VVD hun politieke gedrag afstemmen op nieuw rechts ontstaat er ruimte op het midden van het politieke speelveld. Dat nieuwe midden kan gemaakt worden door D66 en GroenLinks met toekomstgerichte politiek die groene, sociale en internationalistische antwoorden geeft op de uitdagingen van maatschappelijke modernisering.

Het mislukken van PaarsGroen laat zien dat VVD en PvdA nog niet toe zijn aan het nieuwe midden. Dat is ook niet gek, want zij hebben een haat-liefde-verhouding met de erfenis van de Paarse jaren negentig. De lafheid van het oude midden wordt echter gekenmerkt door opportunistische leegte. We zien dan dat het politieke systeem vastloopt in een politieke armoedeval. Was het niet Gerhard Schröder die de Britse Derde Weg in Duitsland vertaalde met de term *Die Neue Mitte*. Nu het midden leeg is, is het aan GroenLinks en D66 om het nieuwe midden vorm te geven. Een zekere verwantschap met Paars, *The Third Way* of *Die Neue Mitte* uit de jaren negentig is dan niet zo gek. Wie durft er immers te beweren dat we het afgelopen decennium het maatschappelijk en politiek zo veel beter hebben getroffen dan in de optimistische jaren negentig van de vorige eeuw?

Op verkiezingsdag afgelopen voorjaar, zo'n dag waarop je in zenuwachtige spanning wacht op de resultaten, in dit geval op de uitslag voor de Provinciale Staten, heb ik achter mijn computer zitten spelen met de verschillende campagneleuzen. Het postertje dat ik maakte combineerde twee slogans: Kies GroenLinks. Ja! En anders D66. Het zou goed zijn als beide partijen samen gaan optrekken met een gedeelde strategie: het nieuwe midden maken.

=

Josse de Voogd

Bakfietsen en Rolluiken. De electorale geografie van Nederland

Utrecht: Bureau de Helling

GroenLinks is sterk in buurten met veel bakfietsen, terwijl de PVV het goed doet in wijken met veel rolluiken. Naast de traditionele *Bible Belt* is er nu de progressieve *Green Belt*.

Josse de Voogd maakt zichtbaar waar politieke partijen hun bolwerken hebben en hoe dit de afgelopen decennia is veranderd. In plaats van door religie en sociaaleconomische positie, wordt de partijkeuze steeds vaker bepaald door culturele- en leefstijlkenmerken. Tegenstellingen zoals die tussen hoger en lager opgeleiden en groei- en krimpgebieden hebben electorale gevolgen. GroenLinks blijkt het goed te doen in compacte oude stadswijken waar *gentrification* (opwaardering) plaatsvindt, terwijl de PVV beter scoort in naoorlogse wijken waar men vreest voor achteruitgang van de buurt.

In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de sociale en politieke effecten van suburbanisatie en krimp, met een pleidooi voor de compacte stad. De Voogd meent dat links zich zou moeten opdelen in een sociaal-vrijzinnige partij en een sociaal-communitaristische partij.

- Te bestellen via <http://webwinkel.groenlinks.nl> (€ 10,- excl. verzendkosten). Meer informatie: Gerrit Pas, tel. 030-2399934

Erica Meijers (ed.)

Populisme in Europe

Brussels/Vienna: GEF, Planet
Verlag, Bureau de Helling

Overall in Europa worden linkse partijen geconfronteerd met de opkomst van politieke partijen die beweren 'namens het volk' te spreken. Ze beweren dat ze de identiteit van de 'christelijke westerse beschaving' beschermen, maar vormen in feite een bedreiging voor Europese waarden als diversiteit, openheid en kritische (zelf)reflectie. Hun vertoog raakt de kern van de democratie en kan niet zonder weerwoord blijven.

In dit boek analyseren (groene) politici, wetenschappers en politici uit verschillende Europese landen het rechtse populisme. Ze dragen zo bij aan een alternatief verhaal over Europa. Dit boek is een oefening in het overschrijden van onze nationale, politieke en intellectuele grenzen en als zodanig al een weerwoord tegen het populisme.

Met bijdragen van: Daniel Cohn-Bendit en Edouard Gaudot, Dick Pels, Sarah de Lange, Øyvind Strømmen, Soňa Szomolányi, Olga Pietruchova, Merijn Oudenampsen, Robert Misik, Marco Jacquemet, Barbara Hoheneder en Dirk Holemans.

- Te bestellen voor € 15,- (excl. verzendkosten) via dehelling@gmail.com

Dick Pels en Anna van Dijk (red.)

Vrijzinnig Paternalisme. Naar een groen en links beschavingsproject

Amsterdam: Bert Bakker
(verschijnt in oktober)

Links zit beknelde tussen paternalistische bemoeizucht en doorgeschoten vrijheidsdrang. Het antipaternalisme van de jaren zestig en zeventig is naar rechts verhuisd. Dat zet onze libertaire en antiautoritaire tradities onder druk. Vrijheid leidt immers niet vanzelf tot vrijzinnigheid, en emancipatie niet vanzelf tot goed gedrag. Hoe verhinderen we dat het individualisme doorschiet in narcisme, hebzucht en hufterigheid, en hoe kan het groen en sociaal worden gemaakt?

De auteurs bepleiten een open en democratisch paternalisme dat het morele debat over het goede leven niet schuwt. Zo zetten Dick Pels en Marina Lacroix het prostitutiestandpunt van GroenLinks op zijn kop, wil Anna van Dijk meer overheidactivisme inzake overgewicht en vinden Erica Meijers en Cas Smithuizen het verheffingsideaal opnieuw uit voor de kunsten. Jos van der Lans beproeft de eigen kracht van burgers, Femke Roosma houdt een fris pleidooi voor het basisinkomen en Bas Eickhout en Casper Thomas pleiten voor een vrijzinnig klimaatpaternalisme. In het nawoord koppelt Dick Pels de groene en sociale vrijheid aan idealen van matiging, zelfbinding en zelfrelativering.

- Het boek wordt in oktober gepresenteerd op een conferentie. Zie de site van Bureau de Helling.

Katinka Eikelenboom

- 'Het gemak van anonieme solidariteit', website Socialisme & Democratie/WBS (www.wbs.nl/ opinie/ forum/1050/ het-gemak-van-anonieme-solidariteit), 2 juli 2011.

Erica Meijers

- 'Henk van Riessen en de apartheid in Zuid-Afrika', in: Harinck, G. (red.) (2011), Het maatschappelijk engagement van christelijke filosofen. Amsterdam: HDNP, pp. 29-36.
- Vier columns voor De Andere Wereld, IKON radio (zie www.ikonrtv.nl/daw/archiefcolumn.asp onder Bram Grandia):
- 'Schommelen met de dood' (arrestatie Mladic), 5 juni 2011
- 'Leven in de perfectiemodus' (Cameron en DSK), 12 juni 2011
- 'Een flinterdunne scheidslijn' (bezuinigen kunstsector), 19 juni 2011
- 'Mutter Courage' (exploderende zorg), 26 juni 2011.

Dick Pels

- 'Leven en laten leven. Beschaaft onverschilligheid', De Groene Amsterdammer 19 mei; website www.integration.eu 22 juni.
- 'Emotioneel burgerschap. Over de politiek van hoofd, hart en onderbuik', Tijdschrift voor Humanistiek 45: 16-21.
- 'Het volk bestaat niet', Slow Management 17, zomer, 48-49.
- 'Naar een vrijzinnig paternalisme', Socialisme & Democratie 7/8, pp. 31-36.

Bureau de Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000
www.groenlinks.nl

RAAD VAN ADVIES
Dirk Holemans
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Simon Otjes
Gerrit Pas
Annie van de Pas
Noortje Thijssen

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Populisme

Open. De populistische verbeelding NAI Uitgevers, SKOR 2010/Nr. 20

Bas Heijne, Moeten wij van elkaar houden. Het Populisme ontleed De Bezige Bij, Amsterdam, 2011

Dick Pels, Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie De Bezige Bij, Amsterdam 2011

Is het waar dat je met de feiten niets kunt beginnen tegen de irrationele kracht van het populisme? Dat alleen verbeelding en geloof hiertegen opgewassen zijn? Pekelharing stuit in zijn bespreking van drie publicaties op deze vraag en beantwoordt hem.

Tot de kern teruggebracht zijn populistische politici die hun kracht uitsluitend zoeken in een direct persoonlijk appèl op de bevolking. Zoals socioloog J.A.A. van Doorn ooit zei hebben populistische “geen kompas waarmee ze hun koers kunnen bepalen maar een radarantenne die continu staat afgesteld op het straatrumoer.” Populisme is emotiepolitiek. De grote vijanden van de populist zijn de elites die ‘de wil van het volk’ negeren. Instituten en regels zijn per definitie verdacht. De populist schildert ze af als doorzichtige trucs die elites gebruiken om hun eigenbelang veilig te stellen. Populisten houden niet van representatieve democratie. De enige echte vorm van democratie is directe democratie. Ze staan wantrouwend tegenover geprofessionaliseerde politiek waarin de politiek op afstand van het volk wordt gezet. Niets erger dan de kloof tussen politici in Den Haag die volgens populistische in een ‘papieren werkelijkheid’ leven en burgers die met de ‘dagelijkse realiteit op straat’ te maken hebben. Populisten zeggen altijd direct namens hun achterban te spreken. In Nederland zijn dat ‘Henk en Ingrid’, in de VS is het ‘Joe the plumber’. Ze regeren op persoonlijke titel en hebben dikwijls lak aan de mores van het politieke bedrijf: ‘ik zeg wat ik denk’. Populisme is een politiek van kleine afstanden, directe lijnen en rechtstreekse contacten. De moraal van het populistische verhaal luidt stevast dat staat en samenleving te ver van elkaar verwijderd zijn geraakt en politici van volksvertegenwoordigers in zaakwaarnemers van de staat zijn veranderd.

Het populisme kent linkse en rechtse varianten. Volgens de linkse variant zijn

volk en elites uit elkaar gedreven vanwege de macht van het kapitaal en de opkomst van het neoliberalisme. Volgens de rechtse variant zijn de elites van het volk vervreemd doordat kosmopolitisch links de grenzen opengooide, de islam binnenhaalde en intussen banen naar het buitenland liet verdwijnen. Zo schetst Wilders in 2009 een beeld van ‘Twee Nederlanden’, dat van de subsidieslorpende grachtengordel elite met haar kleffe vriendjes tegen de hardwerkende gewone mensen die de gevolgen van het falende ‘multikul’-beleid van de elite voor hun kiezen krijgen. “Het andere Nederland, mijn Nederland, bestaat uit mensen die de rekening moeten betalen. Letterlijk en figuurlijk. Die beroofd en bedreigd worden. Die zuchten onder overlast van de straatterroristen, die zuchten onder de hoge belastingen en verlangen naar een sociaal Nederland. Het zijn de mensen die ons land hebben opgebouwd.”

In zijn meest elementaire vorm gaat populisme over vertrouwen, of beter, het gebrek aan vertrouwen in partijen en politieke leiders. Het populisme gedijt het beste in tijden van crisis wanneer mensen zich verraden voelen, het sociale contract onder druk staat, de welvaart bedreigd wordt en velen bang zijn dat zichzelf of hun kinderen het slechter krijgen. Of dit objectief zo is, is minder belangrijk dan dat het zo ervaren wordt. Populisten zijn dikwijls ‘handelaren in angst’ en spelen subtiel in op gevoelens van gekwetste eer en gebrek aan erkenning.

Perceptie en beleving zijn in de politiek minstens zo belangrijk als de feiten. De populist fungeert niet alleen als spreekbuis van de gevoelens die onder het volk leven, maar is er ook de schepper van. Politiek gesproken is ‘het volk’ een *verbeelde* gemeenschap, het product van een mythe die niet zozeer door de feiten als wel door een alternatieve mythe weerlegd moet worden. Politieke strijd is een gevecht om symbolische macht: de macht om “grenzen te trekken, sociale onderscheidingen te maken en op basis daarvan groepen te vormen” (Dick Pels 107-8). Zonder aansprekend tegenverhaal ben je gedoemd het van de populist te verliezen. Elke politicus heeft tegenwoordig een spindoctor die vertelt hoe men overtuigend moet overkomen.

Dat roept de vraag op welke spin in het huidige tijdsgewricht het meeste effect heeft. In ieder geval moet je de overheid niet als oplossing maar als deel van het probleem zien. Decennia lang zijn de feiten zo gedraaid dat de overheid de grootste bedreiging van de vrijheid van het individu vormt. Dat begon met de ontzuiling aan het eind van de jaren vijftig, toen de overheid voor het eerst als morele bemoeial werd weggezet. De kritiek zette zich voort tijdens de culturele revolutie van de jaren zestig en zeventig en werd vanaf het eind van de jaren tachtig overgenomen door neoliberale marktdenkers. Onder invloed van Woodstock en Wallstreet is het vertrouwen in het politieke gezag tot een nulpunt gedaald. Moderne populistische partijen als de PVV hebben zich zowel de culturele als de economische revolutie toegeëigend: door de week vrij ondernemen, in het weekend de burgerlijke moraal opzij zetten en voor de rest voortdurend klagen over de bedilzucht van de overheid, die in handen van de verkeerde elites is en de foute mensen helpt.

Intussen neemt het populisme een bijna religieuze gedaante aan. Het verzet tegen Den Haag is geleidelijk veranderd van een politieke in een existentiële strijd. Het is erop of eronder. De Westerse beschaving staat op het spel. ‘Het licht gaat uit in Europa’, aldus Wilders; ‘de Amerikaanse eer is bezoedeld’, betogen de leden van de *Tea Party*. Links ‘collaboreert’ met de islam, die niet zomaar een vijand, maar de duivel zelf is.

Verbeelding

De drie hier besproken boeken belichten een of meer aspecten van het populistische gedachtegoed. Zo heeft het tijdschrift *Open* onlangs een heel themanummer aan de populistische verbeelding gewijd. De auteurs zijn gefascineerd door de wijze waarop populistische retoriek de politieke ‘imaginaire ruimte’ heeft bezet. Ze brengen typische populistische fabels in kaart en leggen uit hoe populistische er in slaagden de ‘lege betekenaar’ vrijheid aan anti-overheid, antibelasting en anti-islam te koppelen.

Politiek draait volgens de auteurs geheel om spin. Vergeet de feiten, vergeet het streven naar waarheid, vergeet de rationele afweging van belangen. Daar gaat het niet

De strikte

om. Wat we nodig hebben, aldus het redactioneel, is creatieve politiek, *dream*politiek. De auteurs in het blad betreuren het dat links - ooit voorstander van de 'verbeelding aan de macht' - nu naar rationaliteit en realisme streeft. Links heeft te weinig oog voor de *beleefde* werkelijkheid. Ze inspireert niet.

Volgens Ernesto Laclau, de ideoloog die het meest door de auteurs wordt aangehaald en met wie ook een interview in het tijdschrift staat, kan je in de politiek maar één van twee posities innemen: ofwel je hoort bij het politieke establishment ofwel je bent een - linkse of rechtse - populist. Als je bij het establishment hoort, vertrouw je op instituties en wil je iedereen in je verhaal omvatten, als je een rechtse of linkse populist bent, splijt je de samenleving in twee kampen, met het volk aan de ene kant en de onderdrukkers of verraders aan de andere. Hoe dramatischer de vriend-vijand tegenstelling, hoe beter. Pas als het menens wordt, treedt de verbeelding vol aan de macht en verandert tamme in hete politiek.

De auteurs in het tijdschrift lijken alleen geïnteresseerd in het vriend-vijand schema. Dat je, als het dramatisch wordt nog steeds om de feiten kunt geven, komt bij hen niet op. Zolang je maar aansprekende mythen en frontale wij-zij tegenstellingen creëert. Dat Wilders ons met zijn 'geen cent naar de Grieken' economisch in het verderf stort of de Tea Party een volkomen tegenstrijdige begrotingspolitiek propageert, *who cares*. Het is één ding op het belang van de verbeelding in de politiek te wijzen, het is een ander ding de politiek aan de verbeelding uit te leveren. De auteurs kiezen voor het laatste en lijken nauwelijks te beseffen dat het populisme op die manier altijd wint.

Geloof

In Bas Heijnes *Moeten wij van elkaar houden?* treedt hetzelfde effect op. In het boek staan prachtige observaties en rake typeringen. Heijne heeft een scherp oog voor de religieuze dimensie van het populisme. Maar gaandeweg komt hij net als de auteurs in het tijdschrift *Open* tot de conclusie dat populistten iets bezitten wat hun criticiasters ontberen: *geloof*. Hij raakt geïmponeerd door de hartstocht achter populistische ideeën, het verlangen naar verlossing door een leider die zijn volk uit de woestijn leidt, de hang naar een zuivere gemeenschap, het geloof in de superioriteit van de eigen natie, de aantrekkingskracht en romantiek van bloed en bodem.

Het populisme is volgens Heijne meer dan een politieke beweging, het verkondigt

een *andere moderniteit*. Ook Heijne is ervan overtuigd dat wie denkt het populisme te kunnen bestrijden met abstracte beginselen als gelijkheid of rechtvaardigheid niets van het populisme begrepen heeft en voorbij gaat aan de irrationele kracht van de populistische retoriek. Het laatste essay in het boek is opgedragen aan een 'onbekende god'. Het gedachtegoed van de Verlichting of het humanisme blijkt te klein en te nuchter om het populisme aan te kunnen. Het geloof kan alleen met geloof bestreden worden. De imaginaire ruimte blijft een lege knagende plek, die je niet met feiten of de waarheid kunt opvullen. De Verlichter of humanist rest niets anders dan de kracht te erkennen van religie en op de knieën te vallen voor een onbekende god.

Religie gaat over ontzag, verbondenheid, ootmoed. Religie gaat over iets dat groter is dan wij. Maar waarom zou dat een god moeten zijn? Is buigen voor de waarheid en de feiten niet genoeg? De Universiteit van Amsterdam had ooit een logo: 'je moet sterk staan om voor het betere argument te zwichten'. De passie voor de waarheid, de moeite die het kost om een streep door je narcisme te halen en de feiten te erkennen, het verlangen naar precisie en accurate: is dat niet groots genoeg? Waarheid, precisie en verbeelding zijn niet strijdig met elkaar. Zolang de verbeelding maar niet met de feiten aan de haal gaat. Zoeken naar de weg van het juiste midden klinkt tam, maar het is allesbehalve gemakkelijk. De kracht van het irrationele onderkennen is iets anders dan er voor buigen. Heijne maakt de ideeën van de Verlichting onnodig passieloos en abstract. Met het gevolg dat populisme begrijpen bij Heijne soms er voor capituleren betekent. Dat geldt niet voor alle stukken in het boek. Het mooiste essay is 'Enter mr Frank Visser', waarin Heijne duidelijk maakt hoe het gezag in een populistische cultuur gehandhaafd moet worden: niet boven maar onder de mensen.

Precies dat, de totstandkoming en handhaving van democratisch gezag, is ook het thema van Dick Pels' *Het volk bestaat niet*. Pels zet in het boek meteen de aanval in op de populistische conceptie van 'het volk' en pleit voor 'wisselwerkingsdemocratie', een synoniem voor wat hij 'vrijzinnig paternalisme' noemt, waarin sterke leiders het voortouw nemen, interessante en gewaagde voorstellen doen en deze aan de bevolking voorleggen in plaats van opleggen. Kiezers vervullen een controlefunctie, leiders een voorhoedefunctie. De kloof tussen volk en

elites moet niet gedicht, maar juist gehandhaafd worden, opdat de democratie via de wisselwerking tussen volk en elite haar vernieuwende kracht behoudt en om de zoveel tijd zichzelf opnieuw uitvindt.

Pels heeft veel respect voor het populisme. Hij is vóór personalistische politiek, vóór het invoeren van directere vormen van democratie en betere controle op de uitvoerende macht, bijvoorbeeld in de vorm van direct gekozen burgemeesters en een direct gekozen minister-president. Onze democratie moet leiders selecteren die de verbeelding aanspreken. Er is volgens Pels niets mis met pogingen de relatie tussen politieke leiders en hun kiezers te intensiveren. Er is ook niets verkeerd aan trots zijn op je land of de cultuur waarin je bent grootgebracht, zolang dat maar niet in misplaatste superioriteitsgevoelens omslaat.

Samenvattend bestaat er volgens Pels een betrekkelijk eenvoudig recept waarmee je de goede kanten van het populisme kunt behouden en de slechte elimineren. Reken met de mythe van 'het volk' af, onderken de eigen rol van elites en je maakt de weg vrij voor een overheid die intelligenter dan nu weet vorm te geven aan het individualisme en de vrijheidswang van zowel burgers als politici. In plaats van de grond rijp te maken voor bloed en bodemtheorieën en het verlangen naar een zuivere cultuurgemeenschap, ontstaat zo ruimte voor vrijzinnig paternalisme en kunnen de irrationele krachten van het populisme beter bestreden worden.

"Dit is het tijdperk van de woede", schreef de historicus Simon Shama in een column voor de *Financial Times*. De schulden crisis in het Westen is enorm, recessie dreigt en het zal nog jaren kosten om uit de schulden te groeien. Intussen verschuift de politieke machtsbalans in de richting van landen als China, India en Brazilië. Het is voor het Westen *payback time*. We hebben meer dan ooit politiek leiderschap nodig. Van Doorn zei het al: populistten hebben geen kompas waarmee ze hun koers kunnen bepalen. Het is de vraag of zo'n kompas er te midden van het straatrumoer wel komt. Welke politicus zegt z'n spindoctor vaarwel en neemt het risico tijdelijk impopulair te zijn? Democratie gaat op dit ogenblik te veel over de korte termijn. Pels' pleidooi voor personalistische politiek klinkt overtuigend, maar voorspelt in het huidige tijdsgewricht niet veel goeds.

=

Een Bosnisch

Toen Mladic nog vrij rondliep en de landen van het voormalige Joegoslavië hun wonden likten na de oorlog, richtte de OVSE (Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) veldkantoren in Bosnië in om bij te dragen aan ondermeer bestuur, onderwijs en rechtspraak. Vanuit het kantoor in Tuzla vertrok een delegatie op een van hun missies.
Een reisverslag.

Brcko

Er hangt nog een gele nevel over Tuzla met de stank van bruinkool en chemie als we rond zevenen in de ochtend vertrekken naar Brcko, een stadje in Oost-Bosnië en Herzegovina (voortaan 'Bosnië', met respect voor de inwoners van Herzegovina). Verderop wordt het landschap heuvelachtig en aantrekkelijk met vruchtenboomgaarden. Als we Gracanica passeren ben ik onder de indruk van de vele bedrijfjes die zich hier hebben gevestigd ondanks de bureaucratie en hoge registratie-tarieven. Maar de Noord-Oost hoek van Bosnië is altijd al economisch actief geweest. Het is minder bergachtig, vruchtbaar en ligt gunstig bij de grote wegen vanuit het noorden naar de zuidelijke Balkan. We passeren de werkplaatsen van een van de grootste Bosnische bouwbedrijven; ze werken mee aan het nieuwe vliegveld in Berlijn. Ze kunnen goedkoper leveren, maar voor hoe lang nog? Dat soort voordelen geniet ook Brcko aan de rivier de Sava, een zijarm van de Donau. Om Brcko is tijdens de oorlog van 1992-'95 hard en lang gevochten. In 1995 stond er geen huis meer overeind. Het gebied rondom is nog bezaaid met mijnen. (Het Bosnische leger maakt jaarlijks zo'n 12 vierkante kilometer aan mijnenvelden 'schoon' voor bebouwing of landbouw. Er resteert nog 1430 km² 'verdacht gebied'). De Serven vochten om dit strategisch gelegen stadje om het oosten van hun nieuwe republiekje aan te laten sluiten bij het westelijk deel en de Bosniaken en Kroaten verenigd in de Federatie vochten om Brcko om een directe verbinding met Kroatie te creëren en om het door de Serven veroverde gebied gesplitst te houden. Bij de vredesonderhandelingen van Dayton in 1995 kon geen andere oplossing worden gevonden dan dit sterk betwiste gebied een aparte status te geven. Zoals in de jaren dertig van de vorige eeuw het geval was met Dantzig – nu Gdansk – in Polen. 'Brcko District' werd in de afgelopen vijftien jaar zeer direct mede-bestuurd door de internationale gemeenschap, door een *Supervisor*, steeds een Amerikaan, en een kleine internationale staf. Voordeel was dat van het kleine gebied met zijn circa 90.000 inwoners en met veel financiële hulp een modelstaatje kon worden gemaakt. De teruggave van huizen waaruit de bewoners waren verdreven, de herbouw en de terugkeer van vluchtelingen verliepen georganiseerd en vlot. De scholen – in tegenstelling tot de meeste scholen in Bosnië – zijn vrijwel geheel geïntegreerd, d.w.z. Kroatische,

Bosniaakse en Servische kinderen leren in één klas de meeste vakken op basis van een gemeenschappelijk curriculum.

In de OVSE zijn we toch bezorgd om Brcko District. Het bestuur heeft de nodige *checks and balances* en maakt in de districtsraad gebruik van een informeel platform van partijen om consensus of meerderheid te verzekeren voordat een ontwerpwet de formele behandelingen en stemming in de raad ingaat: voor Bosnië een unieke procedure. De privatiseringen verliepen beter dan in de rest van Bosnië. Maar nu in Bosnië zelf de inkomens over het algemeen toenemen, het gemeentelijk bestuur verbetert en tegelijk Brcko meer blootgesteld raakt aan economische en politieke invloeden vanuit de Servische en Bosniaaks-Kroatische deelprovincies, krijgen ook corruptie en politieke instabiliteit meer vat op het autonome stadje. Er is misschien veel bereikt, maar hoe bestendig is dat? Er zijn er die spreken van 'gescheiden co-existentie' in Brcko: de kinderen gaan naar dezelfde scholen, maar daarna gaan Serven naar de cafe's voor de Serven en de Kroaten naar hun eigen restaurants. Kroatische ouders eisten onlangs voor een lagere school een volledig Kroatisch curriculum voor hun kinderen. Zo'n eis is niet ongegrond: het Dayton akkoord creëerde in 1995 om de vrede te stichten in Bosnië niet alleen het begrip van de drie *constituent people* (moslim Bosniaken, katholieke Kroaten en orthodoxe Serviers) met vaste quota in iedere bestuursinstelling, maar verwijst, terecht, ook naar VN- en Raad van Europa conventies, waarin staat dat ieder kind recht heeft op onderwijs in zijn eigen taal. Dat heeft Kroaten, Bosniaken en Serven, die vroeger allemaal het Servo-Kroatisch spraken en schreven, gesterkt in het geloof in een eigen taal en, helaas, de integratie in het onderwijs niet vergemakkelijkt.

De OVSE werkt in Bosnië met veertien veldkantoren en een breed mandaat aan beter en democratisch bestuur, aan geïntegreerd en kwalitatief goed onderwijs, aan hervorming van de rechtspraak en aan *community development*. De OVSE woont ook alle processen tegen oorlogsmisdadigers in Bosnië bij en houdt een mate van 'toezicht op afstand' op de praktijk van bestuur en rechtspraak. Sinds enige tijd delegeert het Internationaal Strafrecht Tribunaal voor Joegoslavië in Den Haag veel zaken tegen oorlogsmisdadigers naar

reisverhaal

de rechtbanken in de gebieden waar de misdaden werden gepleegd. Dat is nog een hele uitdaging voor de lokale rechters en officieren van justitie. De OVSE begeleidt en ondersteunt deze overdracht met workshops en trainingen.

De OVSE zal, denk ik, ter begeleiding van het transitieproces, een van de langst aanwezig blijvende internationale organisaties zijn. De EU kantoren zullen, na uiteindelijke toetreding van Bosnië tot de EU, organisch onderdeel worden van de Bosnische staatsstructuur. Met zijn vele toetredingsdossiers is de EU nu sterk gericht op de centrale instanties in Bosnië, hetgeen in het gefragmenteerde Bosnië met zijn vele verdeelde verantwoordelijkheden en middelpunt vliedende politieke krachten een nadeel kan zijn. Onlangs echter bracht de EU een studiebezoek aan Brcko District en een politiek bezoek op hoog niveau aan de hoofdstad van de Servische deelprovincie Banja Luka.

Bijeljina

Na met de plaatsvervangend supervisor in Brcko afspraken te hebben gemaakt over uitwisseling van informatie reizen we oostwaarts naar Bijeljina, de tweede grote stad van de Servische deelrepubliek van Bosnië. Buiten heeft de winter in dit nogal dichtbevolkte gebied alles bedekt onder een mooi wit kleed: de anders zichtbare kleine groentetuintjes, de vuilnishopen, de half-afgebouwde huizen en hier en daar nog onaantastbare – vanwege boobytrap gevaar – kapotgeschoten ruïnes. Eens per jaar zien we de Bosnische rotzooi niet, het afval, de verbrande auto's, een milieu gelardeerd met afgedankt plastic in bomen, langs rivieren en langs de weg, kortom de troep die wordt gecreëerd in ieder post-conflict gebied, waar de mensen nu eenmaal meer gericht zijn op economisch overleven, dan op een schoon

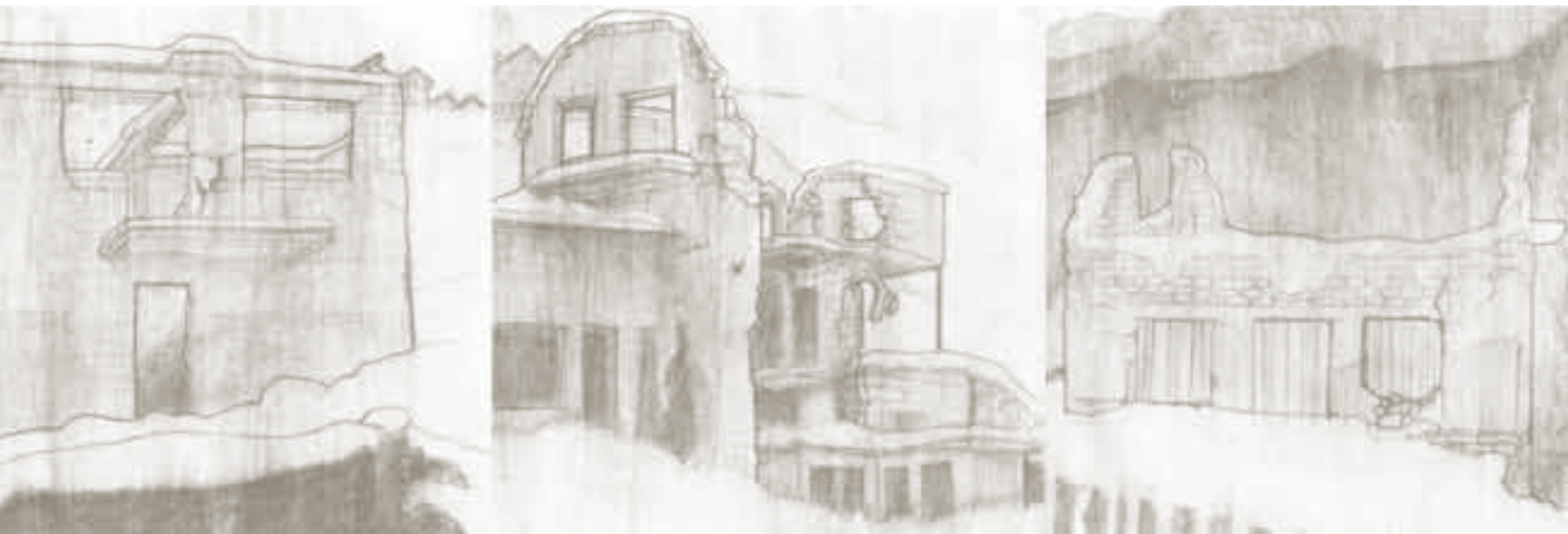
milieu. Een snelle nietsontziende en te vaag geregelde introductie van kapitalistische productie- en consumptiepatronen laat hier zeer zichtbare sporen na. Toch richten vooral veel jongerenorganisaties, tot in de kleinste dorpen, hun acties op een beter milieu en organiseren juist zij schoonmaakacties, roepen medebewoners op rommel op te ruimen. De jongeren van Bosnië gaan aanstekelijk wijs om met hun sociale omgeving en met het milieu. Ondanks het feit dat nog te veel jongeren in Bosnië les krijgen in op etnische basis gescheiden klassen, zijn ze driftig op zoek naar hun eigen nieuwe waarheid. En ook hier helpen de moderne media. Jongeren spreken meerdere talen en zuigen kennis op via de nieuwe media. Er is wel degelijk veel nationalistische ellende op internet, maar de invloed lijkt beperkt. Onder veruit de meeste jongeren zijn de positieve krachten sterk, ondanks de grote werkloosheid, de economische crisis hier opgetopt met corruptie. Op zekere dag, zo denk ik, zullen hun meer open en inclusieve ideeën de conservatieve gedragspatronen van velen van hun ouders overspoelen.

Vriendschappen onder de jongeren zijn veelal mono-etnisch, door de niet geïntegreerde scholen en universiteiten. Maar er zijn hoopvolle signalen. Het kleine in meerderheid Bosnië stadje Teocak weerstond in de oorlog in zijn eentje de Servische aanvallen, zonder hulp van Sarajevo, en wordt nu aan bijna alle zijden omringd door de Servische deel-provincie, de Republika Srpska. De jeugdclub van Teocak zocht op eigen initiatief en over de etnische scheidslijn heen de jeugdclub in het naburige en in meerderheid Servische Ugljevik op. Er is nu regelmatig contact in de disco's van beide plaatsen.

Nog een voorbeeld: onlangs woonde ik een afsluitende bijeenkomst bij van

scholen en burgemeesters in een grensgebied tussen de Federatie en de Republika Srpska. De OVSE had uitwisselingen georganiseerd, workshops en uitstapjes naar historische plekken in elkaars gebieden voor de leerlingen van de betrokken scholen, die ieder een Bosniëakse, Kroatische of Servische meerderheid hebben. De in de bijeenkomst aanwezige leerlingen drongen aan op voortzetting van de workshops en uitwisselingen, want ze hadden inmiddels *facebook*groepen opgezet, en vrienden gemaakt 'aan de andere kant'. De burgemeesters zeggen toe daaraan mee te zullen werken. Voor het eerst hoor ik hier een Servische burgemeester zeggen dat Servische kinderen ook eens op bezoek moeten naar de massa- begraafplaats in Srebrenica. Zelf was hij er onlangs ook geweest en, zo vertelde hij, "*my hart froze*". Dat hoor je een Bosnische Serviër op hoger bestuursniveau niet gauw zeggen; veel Bosnisch Servische bestuurders denken nog mee in de sterk Servo-centristische en hoofdstad Sarajevo afkerige oriëntatie van de heersende Bosnisch-Servische partijen.

We komen aan in Bijeljina. Het gaat Bijeljina zichtbaar goed, profiterend van de nabijheid van Servië en Kroatië en goed bestuurd door een burgemeester die lid is van de dezelfde partij die ooit werd gesticht door de in Den Haag terecht staande Karadzic, maar met een beter gevoel voor zijn burgers, zonder onderscheid van etnische of geloofsafkomst. Veel moslim Bosniëakse vluchtelingen keerden daarom terug naar deze gemeente. Voor we aankomen bij ons veldkantoor realiseer ik me nog eens de typische relatie tussen de twee steden, Bijeljina en Tuzla: lange tijd waren ze economisch sterk gericht op elkaar en op het oosten. In de 92-95 oorlog vormden ze centra van respec-

44 Een Bosnisch reisverhaal

tievelijk nationalisme en van multi-etnisch verzet en tolerantie. Maar nu, strevend naar betere economische omstandigheden, normalisering en modernisering, vinden Tuzla en Bijeljina de weg naar elkaar terug. In workshops en seminars over personeelsmanagement en onderwijs zie ik ze *best practices* uitwisselen en met andere gemeenten coördinerend optreden. Zolang het maar niet gaat over de oorlog of over oorlogsmisdaden. Want dat opent nog te veel wonden.

Zvornik

Niet ver na Bijeljina ligt Zvornik aan de rivier de Drina: de bloedgoot van de Balkan zeggen sommigen. Maar ook bron van leven voor boeren, vissers en de vele stadjes aan zijn oevers. Als zoveel Bosnisch landschap is de rivier in zijn canyon indrukwekkend en een beetje mysterieus. Ondanks de moeizame opbouw van een moderne rechtspraak en communicatieproblemen tussen bestuur en minderheden, keerden nergens in de Republica Serpska zoveel moslim Bosniaken (20.000) terug naar dit stadje tegen de grens met Servië.

Kalesija

Op weg terug naar Tuzla rijden we westwaarts richting het Bosniakse Kalesija. Het landschap is wijds. Links in de verte de bergen waarachter Srebrenica nog steeds 'vecht' voor een plaats onder de zon. Servische politici weigeren nog steeds de genocide van juli 1995 te erkennen. Hoopvolle projecten lopen vast in obstructie, etnische spanningen blijven de lokale politiek beheersen en de religieuze leiders doen weinig om verlichting te brengen, in tegendeel. In tegenstelling tot de Bosniakse bevolking van Zvornik twijfelt de oorspronkelijk overwegend Bosniakse bevolking van Srebrenica, nu wonend in Sarajevo of elders in de Federatie, over

terugkeer. In het huidige moeilijk herlevende Srebrenica, met vijftig procent moslim Bosniaken en vijftig procent orthodoxe Serven, zijn het weer jongeren- en vrouwen groepen die als jonge planten, met een hardnekkig geloof in nieuwe kansen, positieve acties ondernemen met theater en muziek voor meer werk en een beter milieu.

We rijden door Kalesija met veel cafe's, maar te weinig werk: het stadje hunkert naar investeringen. Tijdens een koffiepauze komt het initiatief ter sprake van veel Bosnische gemeenten om waardepapieren uit te geven. De toekomstige toetreding tot de EU, de relatieve financiële stabiliteit van Bosnië (de Bosnische mark – KM – is gekoppeld aan de Euro) geeft ze moed. De Bosnische economie groeide in 2010 immers met 0.2% en voor 2011 voorziet het IMF een groei van 2.2%. Bosnië is potentieel een energie exporteur! Maar de politieke verlamming, een oneerlijk sociaal systeem, bureaucratie en een tomeloze corruptie frustreren de welvaart. Formele registratiekosten voor verenigingen en bedrijven staan glashelder beschreven in de relevante regelingen, soms hoog (30.000KM=15.000 Euro voor een bedrijfsvestiging). Maar onberekenbaar en soms fataal is de garnering van informele onderhandse tarieven die burgers, ondernemers, studenten en sollicitanten (2000-5000 KM voor een baan) moeten betalen voor een vergunning, diploma of werkplek in deze samenleving die veelal nog wordt beheerst door politieke, etnische en familie-clans.

Maar denkend aan het effect dat toekomstige investeringen vanuit de EU in de Balkanlanden zal hebben op werkgelegenheid en een optimist als ik geloof dat uiteindelijk juist meer welvaart de bizar scherpe etnische scheidslijnen zal doen verdwijnen. Het Bosnische dilemma ligt echter besloten in zijn door de internatio-

nale gemeenschap opgelegde grondwet met vastgelegde etnische scheidslijnen. De grote vraag is of we eerst de praktijk zijn gang moeten laten gaan, dat wil zeggen moeten rekenen op steeds betere economische leefomstandigheden, waardoor geleidelijk de angst voor elkaar plaats zal maken voor profijt van elkaar en geloof in de gezamenlijke belangen en exploitatie daarvan, zoals we in de EU leerden. Of dat toch beter eerst de grondwet wordt aangepast om, zoals de EU wil, van Bosnië een *functional state* te maken. Want, zoals wel wordt gezegd, voor een land van vier miljoen inwoners is een staatsstelsel met veertien ministers van onderwijs, economie, binnenlandse zaken, justitie etc., niet functioneel. Of juist wel, en kan een staatsstelsel best complex zijn als je er maar in gelooft. Wat ze in Bosnië, dat is duidelijk, nog niet doen.

Verzoening heeft tijd nodig. Een mooi voorbeeld van verzoening *on the job* biedt een textiel-ondernemer uit Olovo. Wetten en het politieke schaaakspel in Bosnië interesseren hem niet zo, hij maakt in enkele fabrieken textiel voor de goedkopere Europese warenhuizen en deed onderwijl een meesterzet. In zijn vestiging in Srebrenica, maar ook elders, werken Servische en Bosniakse vrouwen in goede werkomstandigheden naast elkaar aan kledingproducten voor de export. Deze vrouwen werken niet alleen naast elkaar, maar delen ook dezelfde geschiedenis van gebroken gezinnen en van nog steeds vermiste zonen, echtgenotes, broers en vaders. Ze praten er met elkaar, kunnen hun verhaal kwijt en accepteren elkaar geleidelijk. Een soort 'verzoening op de werkplaats' die, denk ik, bijdraagt aan 'normalisering', voorzover dat ooit kan in een mensenleven, na zo'n geestelijk en moreel diepsnijdende oorlog.

Tuzla

Na Kalesija komen we geleidelijk in de bebouwde omgeving van Tuzla. Ik peins na over alle ontmoetingen en gesprekken. Mijn gedachten gaan naar de integratieproblemen in Bosnië en Nederland. Grote verschillen. Maar er zijn aspecten die een vergelijking onvermijdelijk maken. Zo maakten we enkele maanden geleden een ronde tafel discussie mee in een stadje met een Kroatische meerderheid. Het stadje ligt echter in een provincie, met een Bosniakse meerderheid; er is in de oorlog hevig gevochten. De ronde tafel van zo'n vier uren met een afsluitende gezamenlijk maaltijd bracht rechters, officieren van justitie, politiecommissarissen, onderwijzers, gemeentebestuurders en media vertegenwoordigers bijeen om te praten over het begrip *hate crime*. Onze inleiders leggen uit wat de Bosnische wetten daarover zeggen, het begrip werd onlangs in enkele Bosnische strafwetten verscherpt. Hoe herken je een *hate crime*? Wat is de precieze definitie? Wat kun je in een gemeente doen om *hate crimes* te voorkomen. We wijzen op de mogelijkheden die de organisatie van een gemeentelijk 'veiligheidsforum' kan bieden, waarin politie, burgers en religieuze leiders samenwerken en elkaar inlichten. We vragen bestuurders om *hate crimes* zodra door politie en justitie herkend, ook meteen krachtig en publiekelijk te veroordelen. Alle deelnemers dragen vanuit hun hoek en visie bij aan de discussie.

De priester en de imam slaan in deze ronde tafel de juiste toon aan; weer terug in hun eigen omgeving vergeten ze vaak wat ze eerder zeiden. Rechters houden zich op de vlakte, de politie blijkt in deze gemeente een goede verstaander, ze leggen hun acties uit en krijgen bijval. In sommige gemeenten willen jongerengroepen het fenomeen aanpakken, ze organiseren zich om beledigende graffiti weg te poetsen. Ik denk aan de minderheden in Nederland. Onze regering wordt nu in het parlement gesteund door een partij waarvan de politiek leider – als je de Bosnische strafwet erbij neemt – aan de lopende band *hate crimes* lijkt te plegen. Hij werd daarvoor vervolgd. Een Marokkaanse studente zei in een interview in de *Volkscrant* (eind 2010) precies waar het om ging: “deze partijleider overschrijdt juridische grenzen, die gemaakt zijn om bevolkingsgroepen te beschermen en een splijting in de samenleving te voorkomen”. Een dergelijke zinsnede gebruik ik hier nu ook. Het rechtbankvonnis van 23 juni bevredigt niet.

Nederland is Bosnië niet, maar het lijkt me dat het vonnis het onderhuidse ontstekingsgevaar dat alle *hate crimes* in zich dragen, miskent.

Maar de onvoltooide politieke en constitutionele context waarin de drie Bosnische *constituent people* en de nationale minderheden verkeren is anders dan in Nederland. Ze ligt dicht bij de Belgische situatie of, beter, is eigensoortig en nadert een risikante fase.

Het akkoord dat in 1995 een einde maakte aan de oorlog, had het karakter van een wapenstilstand: de recente frontlijnen dienden als nieuwe grenzen tussen de partijen en deze grenzen zijn in de vorm van verplichte etnische quota terug te vinden in veel bestuursfora. Gevolg is een heel ingewikkeld bestuursstelsel met wetten en instellingen, waarin een etnische verdeling van taken en verantwoordelijkheden is vastgelegd. Dit is weerspiegeld in het kiesstelsel, wat al direct na de oorlog resulteerde in partijleiders met een nationalistische boodschap. Maar na ongeveer tien jaar modderen met dit systeem kwam daar de klad in doordat leiders naar voren traden waarvan de persoonlijke boodschap door henzelf, maar ook door de kiezers, belangrijker werd gevonden dan hun etnische achtergrond. Het zijn er nog maar enkele, maar het worden er meer. En ze beïnvloeden hun medebestuurders.

De mede door de internationale gemeenschap opgelegde bestuursvorm die de etnische scheidslijnen bevestigt, komt nu in de knel doordat partijen als de Socialistische Democratische Partij (SDP, ex-communisten, aanvankelijk vooral Bosniaks) hardnekkig een multi-etnische toon blijft aanslaan. Er komen andere nieuwe nog kleine politieke partijen die andere, bijv. economische, doelstellingen voor Bosnië belangrijker vinden dan het bewaren van de etnische band. Wat je dan ziet is dat twee oorspronkelijk nationalistische Kroatische partijen (HDZ en HDZ-1990) opgezet als politiek tehuis voor de Kroatische minderheid in Bosnië ter bescherming van hun belangen en geent op het in het Dayton akkoord gecreeerde quota systeem in bestuursinstellingen, zich bedreigd gaan voelen door een partij als de SDP, die nu net zo goed en steeds meer – vooral jongere – Kroaten en Serviers als Bosniaken aantrekt. De HDZ'ers blijven uiteraard stellen de enige werkelijke en authentieke stem van de Kroaten te zijn. Enerzijds begrijpelijk want in het grondwettelijk vastgelegde

* *Hate Crime* in de Bosnische strafwet:

- The hatecrime must have been committed with a bias motivation;
- the target must be a person, people or property associated with a group that shares a protected characteristic;
- a protected characteristic is a fundamental or core characteristic shared by a group such as 'race', religion, ethnicity, language or sexual orientation.

bestuurssysteem moeten functies verdeeld worden tussen de drie etnische groepen, waarvoor de multi-etnische SDP alle vertegenwoordigers kan leveren, ten koste van het 'zuiver' Kroatische HDZ. En de onzin die je dan krijgt is dat een SDP politicus als de Kroaat Zjelko Komsic, verkozen als SDPer in een hoge positie, door de HDZ'ers wordt uitgemaakt voor een niet-authentieke Kroaat. Een gevaarlijke bewering veroorzaakt door de door de oorlog ontstane argwaan en de inrichting van het vredesakkoord.

Het is donker als we terugkomen in Tuzla bij ons OVSEkantoor in een oude stevige barak – ooit onderdeel van de oude zoutfabriek van Tuzla. Door mijn raam aan de achterkant zie ik de laatste zoutwerkploeg naar huis vertrekken, tussen de stapels zoutzakken klaar voor vervoer. Weer buiten hoef ik niet lang op de bus te wachten. Het doet vreemd aan om in Tuzla in de voor mij zo bekende giftig-groen-gele Connexxion bussen mee te rijden. Een goede transfer van gebruikte bussen voor een stad met begrotingsproblemen, al denk ik dat deze oude bussen geen bijdrage leveren aan het milieu van Tuzla. De bordjes 'uitgang', 'zitplaats voor invalide' en de Nederlandstalige reclames voor openbaar vervoer zijn niet vervangen door Bosnische teksten. Zouden ze het begrijpen of interesseert het ze niet? Het is vol in de bus en als een oude vrouw binnenstapt staat voorin een jong meisje op om haar plaats aan te bieden. Dat is mooi, hoffelijkheid kent geen grenzen.

Na de bus loop ik door een buurtje met families van Albanese afkomst en als ik het hek binnenga van de tuin bij mijn appartement komt de *landlady* op het balkon van haar naastgelegen huisje en zwaait me toe: “hello!” roept ze. Ze is een telg van families die in 1882 vanuit het Duitssprekende Noord-Italië emigreerden naar dit deel van Bosnië, aangespoord met gunstige financiële regelingen door het toenmalige Oostenrijks-Hongaarse bestuur in dit deel van Europa. Ze gaat elke zondagochtend naar haar eigen katholieke kerk beneden in de stad. Onder de vieze winterse nevel van deze industriestad leeft nu een van de meest multi-etnische gemeenschappen in Bosnië en Herzegovina, wachtend om toe te kunnen treden tot die andere, grotere multi-etnische Unie, waar sinds de tweede wereldoorlog de integratie meer vrucht lijkt te hebben afgeworpen.

=

Dit artikel werd geschreven op persoonlijke titel.

THE DAILY THINGS

Elke dag worden we geconfronteerd met nieuwsbeelden van over de hele wereld. Welk verhaal ontstaat er als die beelden met elkaar in contact worden gebracht?

Tussen 15 oktober 2010 en 7 augustus 2011 maakte illustrator Joost Stokhof elke dag een collage op basis van *de Volkskrant*. Hij gebruikte alleen beelden en teksten die in de krant van die dag stonden.

Zie <http://dailythings.tumblr.com> voor meer voorbeelden.

15 juni 2011

De Figuranten verwachten niets meer van de politiek

28 juni 2011

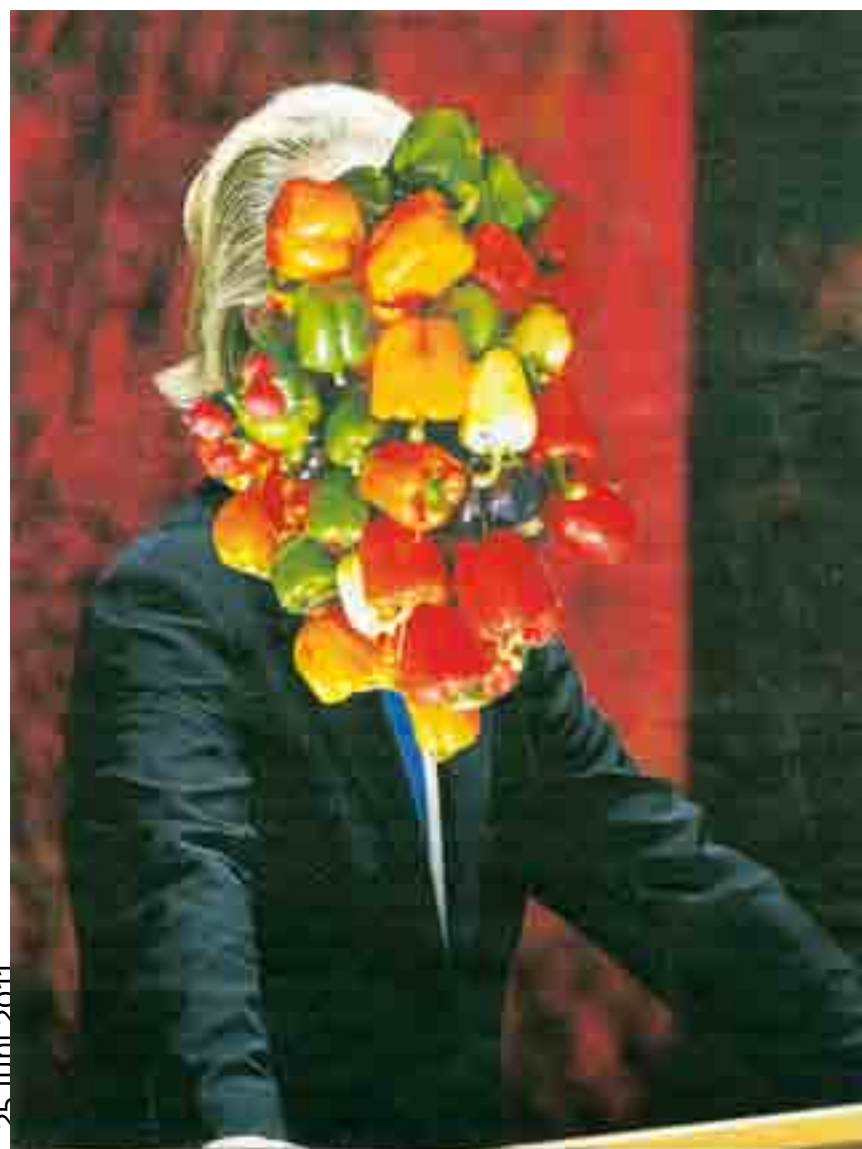
De beschaving eindigde maandag op het Malieveld in Den Haag.

8 juni 2011

De leiders spraken uitvoerig over het aftreden van de Demonstranten

de bacterie is koning in het land van de groenten

de journalist worstelt met zijn speelruimte

25 juni 2011

21 juni 2011

Wij kijken toe hoe de Wereld Ons huis passeert.

asielzoekers onderstreepten de goede relatie met Nederland.

